

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE

Eczacılık Tarihi I
(Eczacılar ve Eczaneler)

History of Pharmacy I
(Pharmacists and Pharmacies)

Editör
Feza Günergun

Gabor Agoston, Georgetown
Gediz Akdeniz, İstanbul
Virginia H. Aksan, Ontario
Mustafa Aktar, İstanbul
Ali Akyıldız, İstanbul
Asuman Baytop, İstanbul
Atilla Bir, İstanbul
İdris Bostan, İstanbul
Sonja Brentjes, Berlin
Mehmet Canatar, İstanbul
Ferruh Dinçer, Ankara
Emre Dölen, İstanbul
Şeref Etker, İstanbul
Şefik Görkey, İstanbul
Feza Günergun, İstanbul
Mustafa Kaçar, İstanbul
Esin Kahya, Ankara
Mehmet Kanar, İstanbul
Aykut Kazancıgil, İstanbul
Dursun Koçer, İstanbul
Klaus Kreiser, Bamberg
Shigehisa Kuriyama, Boston
Mübahat Küttükoğlu, İstanbul
Afife Mat, İstanbul

Rhoads Murphey, Birmingham
Christoph K. Neumann, İstanbul
Efthymios Nicolaïdis, Atina
Haluk Oral, İstanbul
İlber Ortaylı, İstanbul
Mehmet Özdoğan, İstanbul
Cihan Saçlıoğlu, İstanbul
Gert Schubring, Bielefeld
Ekrem Sezik, Ankara
Johann Strauss, Strasbourg
Celal Şengör, İstanbul
Ramazan Şeşen, İstanbul
Gökmen Tektunalı, İstanbul
Hüseyin Gazi Topdemir, Ankara
Zafer Toprak, İstanbul
Şafak Ural, İstanbul
Yavuz Unat, Kastamonu
George Vlahakis, Atina
Namık Yalçın, İstanbul
Neşe Yelkenkaya, İstanbul
Halis Yerlikaya, Elazığ
Nuran Yıldırım, İstanbul
Şehsuvar Zebitay, İstanbul

Editör: Feza Günergun

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü
34134 Beyazıt, Fatih, İstanbul, Türkiye. Fax. 90 (212) 511 43 71, fezagunergun@yahoo.com

Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 1995 yılında yayıma başlamış, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'nun 29.5.2001 tarihli kararı ile "Hakemli Dergi" olmuştur. Derginin, 2001 tarihinden itibaren yılda iki sayı olarak yayınlanması öngörülmüştür. Dergide, Türk bilim, teknoloji ve tıp tarihinin değişik konularını ele alan araştırma makaleleri yanında, bu konularda yapılmış bilimsel yayınları ve toplantıları tanıtıcı yazılar yayınlanabilir. Ayrıca Türk bilim, teknoloji ve tıp tarihini ilgilendiren çeviri yazılar da dergide yer alabilir. Araştırma makaleleri Türkçe veya İngilizce yayınlanabilir. Araştırma makaleleri ve çeviri yazılar hakemlerin onayından ve editörün süzgecinden geçtikten sonra yayınlanır. Tanıtma yazılarının yayını için editörün onayı yeterlidir. Dergiye gelen yazılar, editöre geliş tarihi dikkate alınarak yayımlanır.

Yayın Kurulu: Feza Günergun (Editör), Hüseyin Yazıcı, Feridun Emecen,
Ali Arslan, Mehmet Canatar, Mustafa Kaçar, Sevtap Kadıoğlu
Sorumlu Müdür: Gaye Şahinbaş Erginöz

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
Cilt/Vol. XII, sayı 1, 2010

MAKALELER / ARTICLES

- Tarihi 'Sıhhat Eczanesi' Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde1-5
The historical 'Sıhhat' Pharmacy at the Anadolu University Faculty of
Pharmacy, Eskişehir (Abstract).....5
Neşe Kırmır
- Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi son dönemi, 1913-1927.....7-22
The final years of the Toptaş Mental Asylum Pharmacy, 1913-1927
(Abstract)22
Şeref Etker
- Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi için ilaç istemi: Eczacı Yanko Efendi'nin
1878 tarihli listesi23-28
Drugs for the Toptaş Lunatic Asylum in Scutari: A request list
compiled in 1878 by Yanko Efendi, the hospital pharmacist (Abstract)28
Fatih Artvinli
- Boyacıköy Eczanesi: İstanbul tarihine tanıklık eden bir eczane 29-39
Boyacıköy Pharmacy: A witness to the local history of the
Bosphorus in Istanbul (Abstract)39
Gülten Dinç
- Unutulan galenik şekiller ve ilaçlar 41-46
Long-forgotten galenic forms and medicines (Abstract) 46
Afişe Mat
- Medicinal use of apple cider: A historical compendium.....47-54
Elma şarabının (Elma şırası) tıbbi kullanımı: Tarihsel bir Derleme (Özet).... 54
Christiane Staiger
- Filatelide kardiyotonikler55-60
Cardiotonics in philately (Abstract).....59
Ahmed Doğan Ataman
- Dünden bugüne küdürün tedavideki yeri61-66
Treatment with *Boswellia* from past to present (Abstract)65
Ahmed Doğan Ataman
- Afganistan'da Türk Eczacıları: Ord.Prof. Selahattin Tandal 67-74
Turkish Pharmacists in Afghanistan: Ord.Prof. Selahattin Tandal (Abstract)...74
Şeref Etker

- Tolga Eczanesi: Ecz. Murat Özdoğan'ın Türk eczacılık
tarihi koleksiyonu.....75-103
Murat Özdoğan's Turkish pharmaceutical history collection at
Pharmacy Tolga: (Abstract).....102
Ayten Arıkan
- Haldun Taner ve bir dönemin eczacılığına ışık tutan tiyatro eseri
Fazilet Eczanesi..... 105-118
Haldun Taner and *Fazilet Eczanesi* (The Virtue Pharmacy): A play shedding
light on the Turkish history of pharmacy (Abstract).....117
Halil Tekiner
- Türkiye'de bulunan bazı devlet arşivleri ve eczacılık tarihi
açısından önemi.....119-132
National archives in Turkey and their relevance to the history of pharmacy
(Abstract)132
Zeynep Çalgan, Selen Yeğenoğlu
- Karikatürlerde eczacılık 133-150
Pharmacy in caricatures (Abstract) 149
Halil Tekiner
- Osmanlı'dan günümüze eczacının değişen konumu151-163
The changing position of pharmacists in Turkey: From the late
Ottoman era to the present-day (Abstract) 163
Günseli Naymansoy

TARİHİ ‘SİHHAT ECZANESİ’ ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ECZACILIK FAKÜLTESİ’NDE

*Neşe Kırımer**

Sihhat Eczanesi 85 yıl boyunca Eskişehir halkının sağlık konusunda başvurduğu ilk eczanelerden biri olmasının yanı sıra; açıldığı günkü dolaplarının, laboratuvar araç ve gereçlerinin de özenle muhafaza edildiği bir örnektir. Öncelikle eczacılık eğitimi almakta olan öğrenciler olmak üzere, eczacılık tarihi araştırmacılarının ve halkın izleme ve incelemeleri için, aslına uygun şekilde yerleştirilerek Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi’nin giriş katında ziyarete açılmıştır.

1925 yılında Eskişehir Köprübaşı Caddesi üzerinde Fransızlar tarafından bir otel inşaatı yapılırken, binanın zemin katına da dükkânlar inşa edilmiştir. Bu dükkânlardan biri eczane açılmak üzere planlanmıştır. Ahşap eczane dolapları Bulgar bir marangoz tarafından ve ıhlamur ağacından yapılmıştır. Eczane, ‘Merkez Eczanesi’ adıyla Eczacı Yusuf Kenan Bey tarafından işletilmeye başlanmıştır.

19 Ocak 1932’de Sihhat ve İçtimai Muavemet Vekâleti’nin yeni düzenlediği Eczane Ruhsatlarına göre Eskişehir’de sadece aşağıda isimleri verilen 4 eczane bulunmaktaydı:

- Şifa Eczanesi Ecz. Şemsettin Zühdi (Tarlan)
- Ömer Lütfi Eczanesi Ecz. Ömer Lütfi
- Merkez Eczanesi Ecz. Yusuf Kenan
- Sihhat Eczanesi Ecz. Sadrettin Neşet (Şaylan)

Daha sonraki yıllarda Eczacı Yusuf Kenan İstanbul’a yerleşmeye karar verince, Eczacı Sadreddin Şaylan Odunpazarı semtindeki Sihhat Eczanesi’ni bu adrese taşımış, 1936 yılında liseyi okumak üzere Eskişehir’e gelen Ali Rıza Usluer’in velisi olmuştur.

Eczacı Ali Rıza Usluer, 1925 (Hicri 1341) Eskişehir’in ilçesi Sivrihisar’da doğmuştur. İki yaşında babasını kaybetmiş, ilkokul eğitimini Sivrihisar’da tamamlamıştır. O tarihlerde ilçelerde ortaokul ve lise olmadığı için 1936 yılında tahsiline devam edebilmek için Eskişehir’e gelmiştir. O zamanlar kazadan gelen, şehirde ailesi ve evi olmayan lise talebeleri, bir veli göstermek zorundaydı. Bu nedenle, Sihhat Eczanesi sahibi Eczacı Sadreddin Şaylan,

kendisine veli olmuştur. Usluer, lise öğrenimini 1943 yılında bugünkü adıyla Atatürk Lisesi olan Eskişehir Lisesi’nde tamamlamıştır. Önce velisi olan ve sonra eczanesinde görev aldığı Eczacı Sadrettin Şaylan, Ali Rıza Bey’i eczacı olması ve Sihhat Eczanesi’ni devralması için teşvik etmiştir. Ali Rıza Usluer, sınavla 50 öğrenci alan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacılık Okulu’nu 13. sıradan kazanmış ve 1951 yılında bu okuldan mezun olmuştur.

Eczacı Ali Rıza Usluer’in (1925-2009) çalışma masası ve fotoğrafı (N.Kırımer Arşivi).

Ali Rıza Bey öğrenimine devam ederken Eczacı Sadrettin Şaylan, İstanbul’a yerleşmeye karar verince de bir süre Sihhat Eczanesi’ni Eczacı H. Tahsin Yurdesin ve Eczacı Ayşe Usluer işletmiştir. 1951 yılında Eczacılık Fakültesi’nden mezun olan Eczacı Ali Rıza Usluer, eczaneyi devralmıştır. Askerliğini 1951-1953 yılları arasında yedek subay olarak Ankara GATA’da yapmıştır. GATA, o zamanlar Türkiye’deki bütün askeri birliklere ilaç sevk eden bir kurumdur. Usluer, 1957 yılında Eskişehir Halk Eczanesi sahibi Eczacı Kamil Sinanoğlu (Mezuniyeti 1917) ile birlikte Eskişehir Ecza A.Ş.’yi kurmuştur.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 26470 Eskişehir. E-posta: nkirimer@anadolu.edu.tr.

Sıhhat Eczanesi, Eczacılık Fakültesi'ne taşınmadan önceki yerinde (Köprübaşı Cad. 6/G) Eczacı Ali Rıza Usluer (ortada) ve çalışanları (N.Kırımer Arşivi).

Usluer, 1964 yılında İstanbul'da açılan bir kursa katılarak "Gözlükçülük Ruhsatı" almış ve gözlük reçetelerini yapabilmek için tüm gerekli malzemeleri temin etmiştir. Ancak o dönem Eskişehir'de tek bir gözlükçü vardır, onun ekme parasına mani olmamak için gözlükçülüğe hiç başlamadığından anılarında söz etmektedir. Yine anılarında sarf ettiği şu sözlerle mesleğin nereden nereye geldiğini özetlemektedir;

"Şu kapıya hasta geldiği zaman, ayakkabısını çıkararak, şapkasını çıkarıp kolunun altına alan ve içeriye saygıyla giren hastaları biliyorum. Ama şimdi eczaneye aniden girip "Bu kaç para, diğer eczacı bu fiyatı söyledi!" diyenler de var."

Ali Rıza Usluer, Dokuzuncu Bölge Eskişehir - Bilecik - Kütahya Eczacı Odası'nın kurucu üyelerinden olup, 1968-1970 yılları arasında yönetim kurulu başkanlığı yapmış ve yıllarca oda kurullarında görev almıştır. Ticaret Odası'na bağlı olduklarından, eczacıların 14 Mart Tıp Bayramı kutlamalarını doktorlarla birlikte yaptıklarını anılarında belirtmektedir. 14 Mayıs Eczacılık Günü'nün kutlanması için çaba sarf etmiş, bu kutlamaların balolarla pekiştirilmesinde öncülük etmiştir.

Bu makalenin yazarı, 2008 yılında Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dekanlığı görevini sürdürürken ve Fakülte, eğitim-öğretim hayatının 40. yılını yaşarken, mesleğin serbest eczacılık alanında nereden nereye geldiğini

genç kuşaklara anlatabilmek amacıyla bir tarihi eczaneyi sürekli sergilemeyi amaçlamıştı. Eskişehir'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına ait bir eczanesi olan Sıhhat Eczanesi'nin bu amaca en uygun örnek olduğunu düşünmüştü.

2008 yılının sonbaharında Eczacı Ali Rıza Usluer'e eczanesinde bir dekor değişikliği düşünürse dolaplarını üniversiteye bağışlayıp bağışlayamayacağını sormuş, kendisi hayatta iken değil; ama bu dünyadan göçüp gittikten sonra bunun mümkün olabileceğini cevabını almıştı. Maalesef bu konuşmadan 6 ay sonra (15 Mart 2009) Eczacı Ali Rıza Usluer vefat etti.

Sıhhat Eczanesi, Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde (N.Kırımer Arşivi).

Değerli varislerinin Sayın Usluer'in sözünü bir vasiyet olarak kabul etmeleri üzerine; eczane 85 yıldan beri bulunduğu adresinden fakülteye taşındı. Taşınma sürecinde Eczacı Ali Rıza Usluer'in aslında iyi bir koleksiyoncu olduğu ortaya çıktı. Eczanenin 85 yıllık geçmişine ait birçok ilaç ve tüm laboratuvar araç ve gerecini özenle muhafaza etmişti. 16 Şubat 2010 Salı günü Eczacılık Fakültesi'nde başta Usluer ailesi olmak üzere büyük bir katılımıyla Tarihi Sıhhat Eczanesi'nin açılış töreni gerçekleştirildi. Böylece 1925 yılından 15 Mart 2009 tarihine kadar 'Köprübaşı Caddesi 6/G, Eskişehir' adresinde hizmet vermiş olan Sıhhat Eczanesi, Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde sergilenmeye başladı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait eczane dolapları, eczane düzeni, laboratuvar araç ve gereçlerine ilave olarak, farmakopeler, reçete kayıt defterleri ve bugün

üretilmeyen pek çok eski ilaca ait şişe ve kutularıyla bu eczane, eczacılık tarihi araştırmalarına ışık tutacak bir mekan olarak Anadolu Üniversitesi'nin koruması altına alınmış oldu.

Yazar, eczanenin aslına en uygun şekilde üniversiteye kazandırılmasında Usluer ailesi'ne, Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Rektörlük atölyeleri çalışanları başta olmak üzere emeği geçen herkese teşekkürlerini sunar.

**The historical 'Sıhhat' Pharmacy
at the Anadolu University Faculty of Pharmacy, Eskişehir**

Sıhhat Eczanesi (Health Pharmacy) served from 1925 to 2009 in Eskişehir, Turkey, as a community pharmacy shop. Its owner for the last 58 years, Pharm. Ali Rıza Usluer (1925-2009), kindly donated the pharmacy shop with all its utilities to the Faculty of Pharmacy of Anadolu University. The pharmacy shop was restored and is presently exhibited on the Faculty premises. Sıhhat Pharmacy is a fine example of conservation among the early Turkish drugstores. It opened as a pharmacy museum on February 16th, 2010.

Key words: Sıhhat Pharmacy, Ali Rıza Usluer, History of pharmacy.

Tarihi 'Sıhhat Eczanesi' Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde

Sıhhat Eczanesi, 1925-2009 yılları arasında Eskişehir'de hizmet vermiş bir eczanedir. Son 58 yılda eczanenin sahibi olan Ecz. Ali Rıza Usluer (1925-2009), sağlığında eczaneyi tüm donanımıyla birlikte Anadolu Üniversitesine bağışlamıştır. Eczacılık Fakültesi binasına bire bir gerçeğine uygun olarak yerleştirilen eczane, Cumhuriyet döneminin iyi korunmuş ilk eczane örneklerinden biri olarak 16 Şubat 2010 tarihinde bir müze şeklinde öğrencilerin ve misafirlerin ziyaretine açılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sıhhat Eczanesi, Ali Rıza Usluer, Eczacılık tarihi.

TOPTAŞI BİMARHANESİ ECZANESİ SON DÖNEMİ, 1913–1927

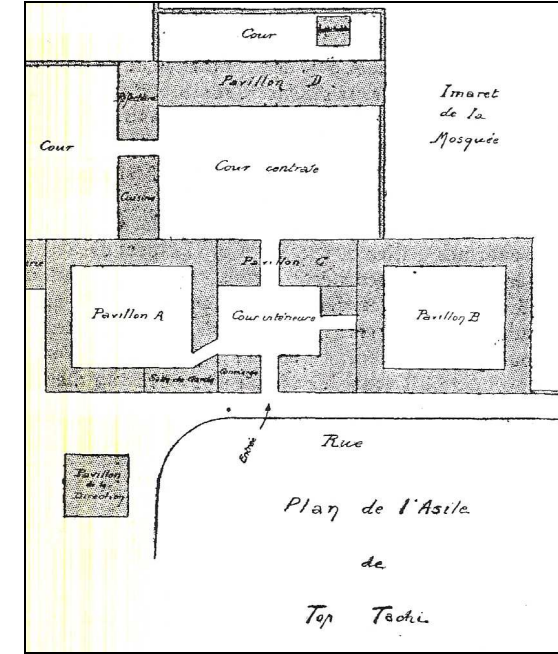
Şeref Etker*

Üsküdar Toptaşı Darüşşifası üzerine yapılan çalışmalarda, eczacıların görevleriyle ilgili, vakfiye ve talimatnamelerden aktarılan bilgilere yer verildiği halde, hastane eczanesine değinilmemiştir.¹

Toptaşı Bimarhanesi'nin girişi ve eczanesi (c. 1919) (Ş.Etker koleksiyonu)

Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi'nin 1910'larda Aşçıbaşı Konağı² olarak bilinen yapıya yerleştiği saptanmıştır. Darüşşifanın girişine II. Mahmut tarafından yaptırılan bu 'fevkanı köşk'³ bir süre bimarhane yönetimi için kullanılmıştır.⁴

L. Libert'in Toptaşı Bimarhanesi planı.⁵

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668, İstanbul.

VIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda (İstanbul, 29–30 Mayıs 2008) sunulmuştur.

¹ A. Altıntaş, 'Üsküdar'da bir akıl hastanesi (Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927)', *Üsküdar Sempozyumu IV, 3-5 Kasım 2006, Bildiriler*, c. II, yay. haz. C. Yılmaz, İstanbul, Üsküdar Belediyesi yay., 2007, s. 391-412; *Bir Binanın Anıları: Üsküdar Toptaşı Valide-i Atik Külliyesi*, yay.haz. N. Erkmen, A. Arık, S. Gürses, İstanbul, Marmara Üniv. Güzel Sanatlar Fak. yay., 2007; K. Bayramoğlu, *Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Tarihsel ve Mekansal Oluşumu*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul, Yıldız Teknik Üniv. Mimarlık Fak., 1986; Ö. Düzbakar, 'Charitable women and their pious foundations in the Ottoman Empire: the hospital of the senior mother Nurbanu Valide Sultan', *J Int Soc Hist Islamic Med*, vol. 5 (10), 2006, s. 11-20; P. Kayaalp-Aktan, 'The endowment deed of the Atik Valide mosque complex: a textual analysis', N. Ergin, C. Neumann, A. Singer (eds.), *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*, İstanbul, Eren yay., 2007, s. 261-273; Ö. Özen, *The Atik Valide Complex in Üsküdar, İstanbul*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul, Boğaziçi Üniv. Tarih Böl., 2002; N. Sarı, 'Toptaşı Nurbanu Valide Sultan Darüşşifası', *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 169-181, 174-175 (lev. 39-43); B. Tanman, 'Atik Valide Külliyesi', *Sanat Tarihi Araş. Derg.*, c. 1, sayı 2 (1988), s. 3-19; B. Yalçın, L. Hanoğlu, *İç Bahçe: Toptaşı'ndan Bakırköy'e Akıl Hastanesi*, İstanbul, Okuyan Us yay., 2001, s. 9-24, 27-38.

² S. Ergin, 'Aşçıbaşı Konağı', *Rölöve ve Restorasyon Derg.* [Vakıflar Gen.Md.], sayı 5 (1983), s. 115-123. Aşçıbaşı Konağı 1983'ten sonra iki kez restore edilmiştir. Günümüzdeki adresi: Eski Toptaşı caddesi, no. 91, Valide-i atik mahallesi, Üsküdar'dır. Ayrıca bkz., M.N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi yay., 2001, c. 3, s. 1322, (c. 2, s. 987 resim).

³ 'Cennetmekan Sultan Mahmud-i Adli zamanında yeniçerilerin lağvıyla müceddeden ihdas olunan Asakiri Mansure-i Muhammediye'ye burası [Valide-i atik darülhadis ve darüşşifası] tahsis ve hakan-ı müşarileyh tarafından ittisalinde bir de köşk inşa ettiril[miştir]. (Bu köşk elyevm mevcut olub Bimarhane memurin dairesi ititah olunmuşdur)' [Osman Nuri Ergin] *Müessesât-ı Hayriye-i Sihhiye Müdiriyyeti / Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople*, [Risale-i seneviyye, 1326] İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1327/1911, s. 44, 'Bimarhane'nin tarihçesi'.

⁴ S. Ergin, *a.g.m.*, s. 115 'Sayın Ord.Prof.Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın konağa ait bilgilerine müracaat edildiğinde... 1924 senesinde yine kendilerinin, [Toptaşı Bimarhanesinde] bu kerre tecrübi ruhiyat laboratuvarı şefi olarak görev aldıklarında, Aşçıbaşı Konağı'nın asistanlara yatakhane, dinlenme ve idare müdürlüğüne çalışma hizmetleri için ayrıldığı; belli bir sürede ise konağın odalarının poliklinik olarak kullanıldığı, ifade olunmuştur'.

⁵ L. Libert, 'Les Aliénés en Orient', *L'Informateur des aliénistes et neurologistes* (suppl. de *L'Encéphale*), T. VII (1912), s. 31-37.

Toptaşı Bimarhanesi'ni 1911 yılının Kasım ayında gezen Dr. Lucien Libert de yayımladığı planda sözü edilen yapıyı 'Pavillion de la Direction' olarak nitelemiştir. Bimarhane eczanesinin bu tarihten sonra yeniden düzenlenmiş olması gerekir.

Toptaşı Eczanesi, Aşçıbaşı Konağının girişinin sağında kalan odalarında yerleşmiştir;⁶ diğer yönetim birimleri Toptaşı caddesinin üstündeki kanattadır. Bimarhanenin son yıllarında burada bir poliklinik açılmıştır.⁷

'Davul kadar boş, afyon kadar uyutucu'⁸

Toptaşı Bimarhanesi'nin yönetim biçiminde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değişiklikler olmuştur: Dr. Avni Mahmud Bey (1862-1921) başhekimliğe atanmış,⁹ bimarhanenin yaşam koşullarıyla hasta bakımı tartışmaya açılmıştır. Bimarhane, yeni oluşturulan 'Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti'ne bağlanırken, hastanenin durumu ve yeni yönetim altında yapılan reformlar, yatırımlar ve geleceğe yönelik planlar bir raporda toplanmıştır.¹⁰ Bu raporun büyük ölçüde Sertabib muavini (Tabib-i sani) Dr. Ali Muhlis Bey'in (1880-1935) görüşlerini yansıttığı söylenebilir.¹¹ Raporda, özellikle hasta ölümlerinin azaltılabilmiş olması Meşrutiyet yönetiminin bir başarısı olarak gösterilmiştir: 'Hamden-sümme-hamden, saye-i Meşrutiyet'de mecaninin işbu ahval-i sefalet-i iştimalleri ref' olunarak, vefiyatın miktarı gereği gibi tenakus eylemiştir.'

⁶ S. Ergin, *a.g.m.*, s. 122 (Üst kat planı). Ayrıca, bkz. *Alman Mavileri, 1913-1914: I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*, c. I, haz. İ. Dağdelen, İstanbul, İBB Kütüphane ve Müzeler Md., 2006, Feuille No. C8/3.

⁷ *İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi*, 329-340 senelerine mahsus, [haz. F.K. Gökay, İstanbul], Kader Matbaası, 1925, s. 104 (resim) 'Bimarhane poliklinik dairesi [Aşçıbaşı Konağı]'. Poliklinik denilen yapının üzerinde 'Eczahane' tabelası durmaktadır. Bimarhane polikliniği 1924'te açılmıştır: 'Poliklinik: Müessesenin bina-yı aslisi haricindeki eski memurin binasında [Aşçıbaşı Konağı] poliklinik dairesi teşkil edilmiştir[tir]' s. 330.

⁸ İzzeddin Şadan [Biril], 'Dr. Şerif Korkut', *Toprak*, sayı 62, 1 Ocak 1960, s. 5-6: 'Ben o sıralarda Toptaşı'ndaki bimarhanede ikinci sınıf tabip idim ve muhitin "davul kadar boş, afyon kadar uyutucu" havasından bunalyordum. Bu söze şaşmayın. Zira, Mazhar Osman'ın o günlerde çatıştığı Tıp Fakültesi için kullandığı bir tabirdir. Halbuki kendi muhiti de bundan hiç farklı değildi'. İzzeddin Şadan 'aşkı müşhille tedavi eden doktor' olarak tanınacaktır.

⁹ Ş. Erkoç, 'Türkiye'de modern psikiyatrinin başlangıcı ve Avni Mahmud'un *Muhtasar Emraz-ı Akliye* kitabı,' *Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji (3 P) Derg.*, c. 9, sayı 1 (2001), s. 123-126.

¹⁰ [Osman Nuri Ergin] *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti / Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople*, [Risale-i seneviyye, 1326] İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1327/1911, s. 45-47.

¹¹ Bu rapordaki saptamaları genellikle doğrulayan, 'hasta' gözüyle düzenlenmiş bir belge için, bkz. F. Artvinli, 'Ali Enver'in Toptaşı Bimarhanesi gözlemleri,' *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 66-73.

Raporun bir diğer özelliği, 1911-12 yıllarında Bimarhane Eczanesi'nde çalışanların kimliklerini vermesidir. Adıgeçen eczacılar:

Eczacı-yı evvel [Eczacıbaşı] Misak Efendi
Eczacı[başı] muavini Kosti Efendi
Eczacı Sabri Bey ve Eczacı asistanı Ahmed Bey'dir.¹²

Aynı dönemde, Toptaşı Bimarhanesi'nde dört uzman hekim ve üç asistan bulunması, eczane kadrosunun, hekim kadrosuyla karşılaştırılabilecek düzeyde olduğunu göstermektedir.¹³ Ancak, raporda Bimarhane'nin değişik bölümleri anlatılırken ayrıca bir eczaneden söz edilmemiştir. Yalnız, 'şimdiye kadar ükl ve şurubda, ilaç imal ve istihzaratında kumpanya suyu kullanılmakda iken' Çamlıca suyunun kullanılmasına başlandığı belirtilmiş, 'fennen ve tibben lüzumu olan ilaçlar verilememekle beraber, hasb-el icab ilaç ve şurublara konulmak için lüzumu olan şekerin bile kamilen kat' edilmiş olduğu kuyudatı-resmiye ile sabitdir' denilmiştir.¹⁴

Aşçıbaşı Konağının cephesinde 'Eczahane' tabelası görülmektedir¹⁵ (Ş.Etker Koleksiyonu).

¹² 'Üsküdar'da Toptaşı Bimarhanesi eczacılarından Ahmed Mehmed Bey,' Nail Halid [Tipi], *Musavver Eczacı Nevvali*, Dersaadet, Kader Matbaası, 1328/1912, s. 104 (resim).

¹³ Libert'i kaynak gösteren Rasim Adasal, Toptaşı'nda 'dört hekim, üç entern, iki eczacı, üç eczacı kalfasının [internes en pharmacie] mevcut olduğunu' bildirmektedir, R. Adasal, *Ruh Hastalıkları*, c.II *Psikozlar*, Ankara, Ank.Üniv. Tıp Fak., yay., 1949, s. 39.

¹⁴ *Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti Risale-i Seneviyyesi* 1326, s. 44-50.

¹⁵ Eczane tabelası, yayımlanmış başka resimde görülmektedir: Ş. Erkoç, O. Yazıcı, *Mazhar Osman ve Dönemi: Mecnunları, Mekanları, Dostları*, İstanbul, Argos İletişim Hizmetleri yay., 2006, s. 114 (resim).

Bimarhane Eczanesi'nin sayılan kadrosunu ne kadar koruyabildiği konusunda bir bilgimiz olmamakla birlikte, 'Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyeti' adı verilen sağlık örgütlenmesinin kısa ömürlü oluşu, ardından başlayan savaşlar ve işgal, yönetsel ve mali güçlükler, gibi nedenlerle eczacı sayısının azaldığını düşünüyoruz. Raporda, yeni yapılacak bir 'Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nin rehabilitasyon ve uğraşı ağırlıklı olmasının önerilmesi, bir anlayış değişikliğinin işareti olarak görülebilir.

Diğer yandan, Ruh hekimliğindeki Meşrutiyet dönüşümüne, Bimarhane başhekimini Dr. Avni Mahmud Bey¹⁶ ile eğitimini Toptaşı'nda yapan Dr. Mazhar Osman'ın (Uzman, 1884-1951)¹⁷ psikiyatri kitaplarını da katmak gerekir, çünkü 1909'dan önce ruh hastalıklarından sözeden Türkçe bir edebi eserin bile yayımlanması olanaksızdı.¹⁸ Ele alınan kitaplar büyük ölçüde çeviri olmakla birlikte, yazarlarının okuyarak öğrendikleri, gerek konvansiyonel gerek yeni sağaltımları uygulamak istemeleri doğaldır.

Bimarhane eczanesinin içi: Eczacıbaşı ve müvezzileri¹⁹ (Ş.Etker koleksiyonu).

¹⁶ Avni Mahmud, *MuhtasarEmraz-ı Akliye*, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326 [1910].

¹⁷ Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhhiye*, [1. bs.] c. 1, İstanbul, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1325-1909; c. 2, 1326-1910, 'Tababet-i Hazıra Kitabhanesi, I'.

¹⁸ G. Koptagel-İlal, 'Sosyo-politik devinimler karşısında psikiyatri,' *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 6 (1997), s. 47-62.

¹⁹ Resimdeki eczacının kimliği henüz belirlenmemiştir. Raporda adı geçen Eczacı Sabri Bey olabileceğini düşünüyoruz.

İkinci Meşrutiyet ile ivme kazanan mesleki örgütlenmeler içinde, Toptaşı Bimarhanesi'nin hekimlerinin öncülüğünde bir 'Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti' kurulmuştur. Derneğin ilk toplantısı Aşçıbaşı Konağındaki yönetim salonunda yapılmıştır.²⁰

İttihat ve Terakki hükümetleriyle başlayan yasal düzenlemeler içinde, 1913 yılında 'Bimarhane ve Müşahedehane Talimatnamesi' hazırlanmıştır.²¹ Bimarhane çalışanları için ayrıntılı görev tanımları yapılan bu yönetmelikte, özellikle hastaların beslenme, barınma ve giyimleri konusunda iyileştirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Bimarhane'nin yeni talimatnamesinde Eczacıbaşı'nın görevleri sayılırken (Md. 15), '*Vakt-i muayyende hastahaneye gelerek eczahanenin istihzarat-ı yevmiyesine nezaret eder*' denilerek, ilaç üretiminden sorumlu belirtilmiştir. Başeczacı, hasta vizitelerinde yazılan reçeteleri incelemek ve formüle edilen ilaçları hazırlamakla yükümlüdür. Ayrıca, 'ta'yinat [tayın] cetvelini' düzenleyecektir. Besinler tedavinin bir parçası olarak görülmektedir: hemen her klinik durumun bir rejimi vardır; buna tütün dahildir.

Aynı talimatnamede Eczacıbaşı Muavininin görevleri sayılırken (Md. 16) '*Eczahane hulasa ve tentürler gibi, umumi istihzaratı yapacağı*' belirtilmiştir. Hekim vizitelerinde yazılan reçetelerin yapım için hazırlanması eczacıların görevidir (Md. 17).

Nöbetçi eczacının talimatıyla, eczane Sermüvezzi ve Müvezzileri '*sabahları erkenden matbuhları kaynatmak ve toz haline ifrağ olunacak mevadd-ı uzviye ve kimyeviyeyi sahk etmek*' ayrıca '*eczahanenin terazi ve dirhemlerle matbuh ve menku kablarnı ve havanlarını temiz tutmak*' ile görevlendirilmişlerdir (Md. 38). Bu maddelerden, hastane eczanesinde sıklıkla, *hulasa* (extrait) *matbuh* (dekoksasyon) ve *menku* (enfüzyon) ve *sıbığlar* (tentür) hazırlandığı sonucunu çıkarabiliriz.

²⁰ Toptaşı Bimarhanesi'nde toplantının yapıldığı 3 Teşrinievvel 1330 / 16 Ekim 1914 Cuma günü, derneğin kuruluş tarihi sayılmıştır, bkz. K. Dağyolu, 'Türk Nöro-Psikiyatri Cemiyeti'nin kuruluşu [I]', *Acta Neuro-Psychiatrica*, c. V, sayı 1-2, Ocak-Nisan 1957, s. 19-26.

²¹ *Şehremaneti Sıhhiye Müdiriyeti, Toptaşı Bimarhanesi ile Mecanin Müşahedehanesi Talimatnamesidir*. Dersaadet [İstanbul] Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, [1 Kanunuevvel] 1329/[14 Aralık] 1913, (13.5x20 cm., 58 s., tablo), s. 12-15. Talimat ayrıca şu kaynaklarda yayımlanmıştır: O.N. Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediyye*, dördüncü cild, Dersaadet, Arşak Garoyan Matbaası, 1331, s. 378-410 [yeni basım: cilt 6, İstanbul, İBB Kültür İşleri Dairesi yay., 1995, içinde s. 3378-3406] 'Bimarhane ve Müşahedehane Talimatnamesi'.

‘Bir şey değil doktor, kriz nervöz – Hele şu Cardiol’ü içiniz’²²

Toptaşı Bimarhanesi’nin eczanesine ait reçete, yevmiye, sarf ve devir defterleri, talep, fatura ve muhasebe kayıtları, vb. belgeler bulunamamıştır. Ancak, Toptaş Eczanesi’nde bulunabilecek drog ve kimyasal maddelerle terkip ve preparatlar için, Toptaş’ında görev almış hekimlerin yayınlarından çıkarsamalar yapılabilir: Dr. Avni Mahmud ile Dr. Mazhar Osman’ın ikisi de 1910’da yayımlanan psikiyatri kitapları ile Dr. Fahrettin Kerim’in (Gökay, 1900-1987) elkitablarına eklediği ‘Tababet-i ruhiyede müstamel ilaçlar’ listesi,²³ ile Dr. Raşid Tahsin’in (Tuğsavul, 1870-1936) ‘Tababet-i ruhiyede mühim vesait-i devaiye’ dersi²⁴ incelediğimiz dönem içinde Toptaş Eczanesi’nde hazırlanan ilaçlar ve bunların galenik formları konusunda bir izlenim edinmemizi sağlar.²⁵

Bimarhanelerde öncelikle somatik sağaltım (*müddavat-ı hariciye*) uygulanır. Bunların başında banyolar ve duşlar (*tedavi bil-ma*) gelmektedir. ²⁶ Elektrik (galvani ve faraday akımları) uygulaması, masajlar vd. fizik tedavilerin (*tedavi-i hikemi/mihaniki*) özel endikasyonları tanımlanmıştır. Su tedavilerinden biri hardallı banyolardır: ‘cinnet-i mağmumi’ için önerilen tedavide banyo suyu içine 1 kg hardal unu konur. Banyolardan başka, lavmanlar (*ihitkan*), mide lavajı (*gasl-i midevi*) ve sifonaj, kan alma (*hacamat*) oldukça sık uygulanır.

İlaçların başında müşhiller gelir: ‘*Tedavi-i mecaninde her zaman birinci derecede istimal olunan müşhilatdır*’.²⁷ Bu preparatların başlıca galenik formu

²² Mehmed Celal, *İsyan*, Dersaadet, Meşrutiyet Matbaası, 1909, s. 95. Cardiol, bir *Cascara sagrada*: Akdiken kabuğu ile sinameki (*Senna*) bileşigidir.

²³ Fahrettin Kerim [Gökay], *Akli Hastalıkların Teşhisi ve Tedavisi, Pratisyen Etibba ve Talebe İçin*, İstanbul, Kader Matbaası, 1924, ‘Toptaşı Bimarhanesi Külliyyatından, 3’, s. 149-151. Bu liste, kitabın diğer baskılarında *Ruh Hastalıkları*, [2. tabı], İstanbul, Kader Matbaası, 1928; *Ruh Hastalıkları*, 3. tabı, İstanbul, Tıp Fak. Talebe Cem. neş., 1931 ‘Marazi Ruhiyat Külliyyatından, 6’ yer almaktadır.

²⁴ Raşid Tahsin [Tuksavul/Tuğsavul], *Seririyat-ı Akliye Dersleri*, İstanbul, Arşak Garoyan Matbaası, 1336/1920, (Onsekizinci ders) s. 182-186.

²⁵ Psikiyatride galenik formların gelişimi içi, bkz. F. Lederman, ‘Pratique pharmaceutique et psychiatrie: l’évolution des formes galéniques à usage psychiatrique de la Renaissance à aujourd’hui’, *Acta Belgica Historiae Medicinae*, 6 (1993), s. 195-202.

²⁶ L. F. Winslow, ‘The Turkish bath in mental disorders’, *JAMA*, 27 (8), Aug. 22, 1896, s. 411-413.

²⁷ Avni Mahmud, a.g.y., s. 126.

şuruplar (*sirop*, şerbet) olmuştur.²⁸ Toptaş Bimarhane eczanesinde değişik müleyyin ve müşhiller hazırlanmış olmalıdır.²⁹

Örnek,

<i>Sufuf-i ravend</i>	1 gram
<i>Kalomel</i>	10 santigram
<i>Sufuf-i çalapa</i> [İpomoea purga]	40 santigram

Farmakolojik sağaltımda (*müddavat-ı ispençiyariye*) öncelik sedatifler (*müsekkinat*) ve hipnotiklere (*münevvinat*) verilmiştir. İlaç kullanımı ampirik ve semptomatiktir; büyük bir kısmını bromür ve barbiturat bileşikleri oluşturur. Dr. Raşid Tahsin ve Dr. Fahrettin Kerim Beylere göre, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ruh hastalıklarında en sık kullanılan ilaçlar şunlardır:

Bromures: muhtelif envanı, hatta bazen üçünü birden [potasyum-, sodyum-, kalsiyum- amonyum bromür] kullanırız. Sarahlara 1-8 grama kadar çıkılabilir.

Paraldehyde: 4-6 gram miktarında süratle ve oldukça hakiki bir sükunet ile uykuyu davet ettiği gibi asar-ı taliye de bırakmaz. Diğer bir ehemmiyeti miktarının çok olmasile beraber su-i tesir etmemesidir. Yalnız, maalesef taamı ve rayıhası gayet kerih olub mutlaka muattar bir devayı Paraldehyde ahzinden sonra alarak o kokuyu setretmelidir. Hezeyan-ı mürteişde biraz dikkatle kullanılmalıdır. 6-10 gram lavman suretile kullanılır.

Chloral [Kloral hidrat: trikloro-asetaldehid]: iyi ve çabuk erir. 1-2 gramı uyku için kafidir. 3-4 gram sarahlının mütemadi hamlelerinde tenkiye suretinde verilir.

İsopral: [Trikloro-isopropilalkol] çabuk tesir eden ilaçlardandır. Uyku ilacı gibi tabletleri vardır. 1-2 gram verilebilir. 3-5 gr. tenkiye [lavman] suretile verilir. Kalbinden korkulu olanlara ağız yolu ile az miktarda verilebilir.

Amilenhidrat (*maıyyet-i amel*): Tevali eyleyen hamlat-ı saraviyede sahlebi bir sıvağ derununda 5-6 gram kadar hukne [şırınga ile lavman] tarzında istimal edilir.

Hyoscine (*Scopolamine*): 0,001-0,0005 miligram kadar süratle sükunet tevliid eden bir devadır. Tehevvür ve teheyyüce karşı en ziyade şayan-ı tavsiyedir. Zerkat tarzında tahtelcild istimal edilib, zerkden 3-4 dakika sonra sükunet tevliid eder.

Luminal [Fenobarbital]: tablet ve toz halinde suda münhal olarak şırınga suretile kullanılabilir. 0,20 santigramdan 0,80 santigrama kadar verilebilir. Fakat tedrici surette yükseltmelidir. İki defa 0,05 santigramlık paketleri süt şekerile [laktöz] karıştırarak kullanılır. Seririyatda 0,10 santigrama kadar çıkılabilir.

²⁸ L. Mongeri (oğul), Süleymaniye Bimarhanesi’nde kullanılan ‘şerbet’ için müşhil karşılığını vermektedir: ‘Queste, unite alla somministrazione di qualche *scerbet* (miscela purgativa), erano la uniche medicazione fisiche applicate ai ricoverati di Suleimanie’, L. Mongeri (jun.), ‘Lo stato attuale della psichiatria in Turchia’, *Rivista sperimentale di Freniatria*, vol. XXVI, fasc. I (April 1901), s. 220-226.

²⁹ Müshillerin iyi bilinenlerinden biri ‘Acı müşhil’dir: Eyaric/İyarac-i fikra (*Hiera picra*). Değişik formülleri vardır; şerbet içinde alınır. Bazı darüşşifalarda ispençiyarlar için ‘şarabdar/şerbetdar’ adı kullanılmıştır.

Veronal [Dietilbarbitürük asid]: 0,30-1 gram kadar verilebilir. Nefrit vekayinde şayamı tavsiye değildir. İtiyat olursa tesiri azalır ve alışılır. Fazlası ve uzun müddet verilmesi tesemmüm tabloları yapar.³⁰

Diogenal [Dibromopropil-dietilbarbitürük asid]: Bu da 0,5-1 gram kadar yevmiyen 2-3 defa tekrar edilmek üzere, hafif durgunluk ve inhifaz halinde müstameldir.

Opium: muhtelif müstahzaratı melankolide iyi gelir. Hezeyan-ı mürteiş, ateh-i şeyhuhi, melankolide zıçra karşı çok istifade edilir. Bidayette 3 defa onar damladan 30 damla verilir. Yavaş yavaş, otuz damladan 90 damlaya kadar çıkılır. Dahilen ahzde müşkilat veyahud adem-i memnuniyet ibraz eden marızda esas afyon olmak üzere mürekkebatından tahtelcild zerkat icra kılınır. *Pantopon* 0,01-0,04 gram ve *Laudanum* [‘afyon ruhu’, *gouttes anodines de Sydenham*] 0,01-0,04 gram yekdiğerine karışdırılarak istimal olunur. Mazhar Osman’a göre, ‘*Kırık bir kolun ıztırabı cebire ile teskin edildiği gibi, manen mecruh, karasevdağı dimağların da cebiresi afyondur.*’³¹

Bazı hastalıklarda deneysel uygulamaları önerilir: örneğin, ‘Da’ül-raks’ denilen kore(a)de, ‘hastalığın romantizm ile münasebeti olduğu nazariyesi mütaleaya alınarak, kolşik [tentürü], kinin, salisilat ve arsenik gibi edviye’ verilebilir.³² Histeriklerde eter ve amil nitrit inhalasyonu denenebilir. Kullanılan diğer ilaçlar: *Sulfonal*, *Trional*, *Hypnon*, *Arrhenal*, *Urethan*, *Fenoval*, *Antipirin*, *İodopirin*, *Dormiol*, *Hedonal*, *Medinal*, *Terponal*, *Peroponal*, *Adalin*, *Sedebrol*, *Sedol*, *Nirvanol*, *Veramon*, *Valerian* (Kediotu mürekkebatı).³³

Dr. Avni Mahmud Bey’in ‘uykumazlık halleri’nde denediği anlaşılan, *Bromidya* [Bromidia] adı verilen bileşim iyi bilinen bir ilaçtır:³⁴

<i>Ma’iyet-i Kloral</i> [hidrat]	20 gr.
<i>Bromür potasyum</i>	20 gr.
<i>Balotu hulasası</i>	20 santigram
<i>Kınnab-ı hindi</i> [kenevir] <i>hulasası</i>	20 gr.
<i>Ma-i mukattar</i>	100 gr.

Mal-i hulya için önerilen haplar emetikler içerir ve eczanede yapılır:³⁵

<i>Hulasa-i kına kına ve kola</i>	5 gr.
-----------------------------------	-------

³⁰ Luigi Mongeri (oğul) kullandığı *Veronal*’in yan etkilerine değinmiştir: ‘Les effets toxiques du Véronal’, *Comptes rendus du club médical de Constantinople*, 1906, s. 61.

³¹ Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhiye*, [1. bs., 1910] c. 2, s. 388.

³² *İstanbul Tıp Fakültesi Heyet-i Tedriyesinden Tabib Miralay Hilmi Kadri Bey’in Emraz-ı Asabiye Notları*, müstensih ve naşirleri Muradzade Hüseyin Osman ve Hüseyin İsmail, [İstanbul] Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1920, s. 257.

³³ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 159, 173, 184, 382.

³⁴ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 180.

³⁵ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 178.

<i>Hulasa-i ravend</i>	2 gr.
<i>Hulasa-i ceviz-i mukayyih</i>	50 santigram
<i>Arsenikiyat-i cedid</i>	20 santigram

Parenteral olarak (derialtına) uygulanılabilecek ilaçlardan bazıları: *Klorma’iyet-i iyossin* [Hyoscine hidroklorid], *Kibritiyet-i debuvaşin* [Duboisine sulfat] (¼-1 miligram)³⁶ ile *Kahvein* [Kafein], Kodein fosfat, Sodyum kakodilat, vb. Bu solüsyonlar derialtına şırınga edilir.

Parenteral ilaçlardan eczanede yapılabilecekler olanlar vardır:³⁷

<i>Ergotinin</i>	1 sg. [santigram]
<i>Hamız-ı leben</i>	2 sg.
<i>Muakkam ma-i mukattar</i>	10 gr.

Yine, ‘cinnet-i efrenkiye’ için kullanılan bir parenteral preparat:³⁸

<i>Sani-i iyod zıbkı</i>	10 sg.
<i>Tasfiye ve ta’kim edilmiş zeytunyağı</i>	25 gr.

Tarten-i [Tartar-ı] mukayyi içeren emetik pomadlar ‘Maniya-i taht’el-had’ (*manie subaiguë*) ilaçları arasında sayılır ve eczanelerde yapılır.³⁹

Akıl hastalarına özel tonikler eczanelerde hazırlanmaktadır:⁴⁰

<i>Halliyet-i amonyak</i>	4-10 gr.
<i>Kınakına hulasa-i seyyalesi</i>	10 gr.
<i>Turunc kabuğu şurubu</i>	30 gr.
<i>Bordeaux şarabı</i>	50 gr.
<i>Ma-i mukattar-i melissa</i>	100 gr.

Onarıcı besinler (*gıda-i müremmem*): süt, et suyu, çorbalar vb yanında Malaga şarabı, konyak veya rom;⁴¹ balık yağı, fosfatlı iyodotenen ve diğer tonikler (*mukavviyat*): mürekkebat-ı hadidiye ve fosforiye, kibriyat-ı kinin ile ‘kodeks usulile ihtizar olunan fosfatlı emoglobün şurubu’ eczane üretimi olmalıdır. Beslenme için, gereğinde gavaj (*tegaddi-yi cebriye*) ve ‘[entero-]klizma’ (*şerceden hukne suretinde istimal olunan halita-i gıdayiye*) yapılır.

³⁶ Mazhar Osman [Uzman], *Tababet-i Ruhiye*, [1. bs., 1910] c. 2, s. 471-472.

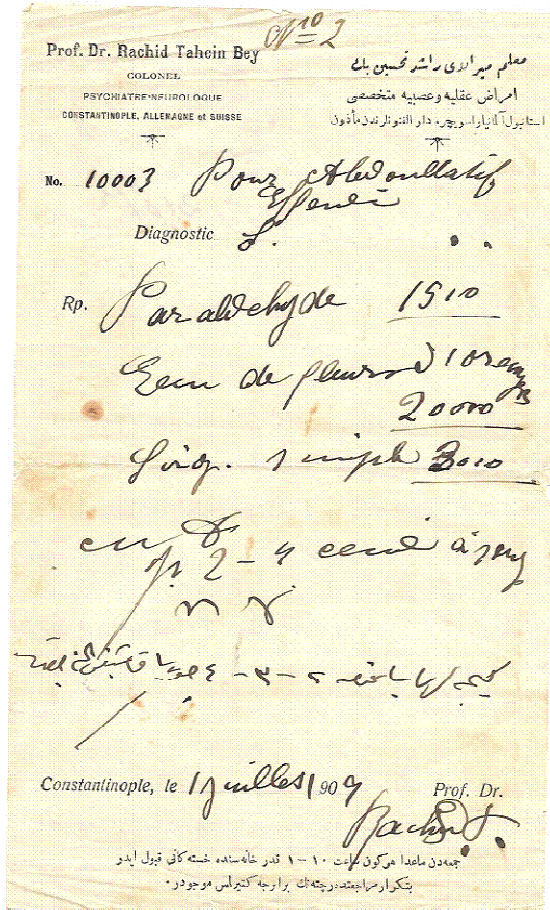
³⁷ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 360.

³⁸ Preparatlarda etken maddeler genellikle gram olarak verilmiştir. Bu bileşim için: ‘bir santimetro mikabı 4 miligramı havi[dir]’ açıklaması vardır, Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 442.

³⁹ ‘Semdar edviyeden yapılacak şırınga ilaçları ya ampul halinde tedarik edilir yahud dışarda hassas terazili bir eczanede yaptırılır’, Mazhar Osman [Uzman], *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesayih*, Dersaadet, Matbaa-i Hayriye ve şürekası, 1330 [1914], Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiye neş., s. 16.

⁴⁰ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 402.

⁴¹ Avni Mahmud, *a.g.y.*, s. 132.

Muallim Dr. Raşid Tahsin Bey'in bir reçetesi (1 Temmuz 1909) (Ş.Etker Koleksiyonu)

Ayrıca, elimizde aynı döneme ait Dr. Raşid Tahsin'in bir hipnotik/soporifik reçetesinin örneği vardır. Geceleri damla olarak alınması önerilen ilaç: *Paraldehyde, Eau de fleur d'orange* ile *Sirop simple* içermektedir (Resim 5).

Kitaplarda sözü edilen etken maddelerle ilaçların tümünün, ele alınan dönemde Toptaşı Bimarhanesi eczanesinde bulunduğunu varsayabiliriz. Türkçe psikiyatri kitaplarında önerilen ilaçların hazırlanışıyla ilgili bazı ayrıntılar eksiktir. Örneğin, Dr. Luigi Mongeri (oğul) bir pilül formülünü şöyle verir:⁴²

⁴² L. Mongeri (jun.), *Patologia speciale delle malattie mentali, con sommarie considerazioni medico legali per gli studenti, medici pratici e giuristi*, Milano, U. Hoepli, 1907, s. 184. Oğul Mongeri, İstanbul'da 12 yıl *medico alienista* (psikiyatr) olarak çalıştıktan sonra 1906 yılı Eylül'ünde Milano'ya dönmüştür.

P. Valerinato di zinco	10 centigr.
Valerianato fi chinina	5 centigr.
Arseniato di stricnina	0,5 milligr
Fosfuro di zinco	1 milligr.

p. una pillola
f. s. l'a. pillola ug. N.º 45
ricopri con balsamo di toli

'Bimarhanelerde eczacıya lüzum görülmez'⁴³

Toptaşı Bimarhane'nin eczanesinin, hernekadar akıl ve ruh hastalarının farmakolojik sağaltımı ikinci planda kalmakta ise de, yalnız hasta sayılarına bakılarak bile oldukça üretken bir eczane olduğu söylenebilir. Sıvı halindeki ilaçların büyük volümlerde üretilmiş olması gerekir. Eczanenin içini yansıtan fotoğraf bunu destekler niteliktedir: cam kaplar içindeki kimyasal maddeler, filtreler, büyük-küçük tartı aletleri, gibi ayrıntılar hastane eczanesinin üretim kapasitesini yansıtmaktadır.

Toptaşı eczanesi ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Eczane, öncelikle akıl hastalarına hizmet verdiği için, aynı dönemde Toptaşı Bimarhanesi'nde görev yapan hekimlerin kitaplarındaki ilaç ve tedavi bilgilerinden yararlanılmıştır. Psikiyatri tarihi, genellikle ruh sağlığı hekimlerinin çalışmalarını⁴⁴ ve psikiyatri kurumlarının oluşumunu kaynak olarak kullanır.⁴⁵ Bu çerçevede incelenen hastane eczaneleri tarihsel anlayışa bir boyut kazandırmaktadır.

Eczacılık hizmetlerinin Süleymaniye Bimarhanesi'nden olduğu gibi Toptaşı'na aktarıldığı⁴⁶ ve kesintisiz sürdürüldüğü varsayılırsa,⁴⁷ Dr. Luigi

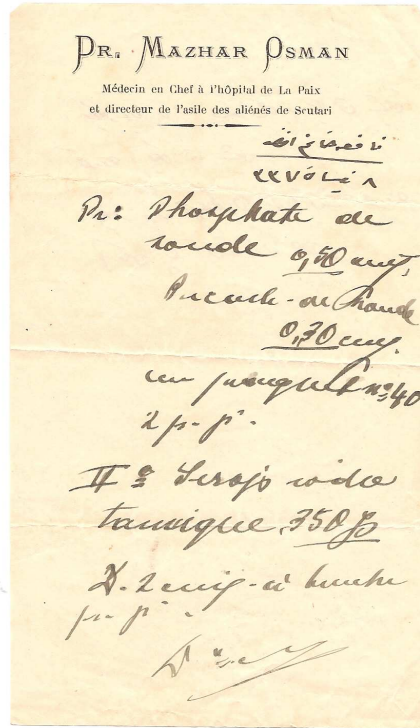
⁴³ 'Bimarhanelerde ecza hıfzına mahsus emin bir mahalde dolap bulundurulur. Anahtar tabip nezdindedir. Hastabakıcılara hekim dağıtır. Müessir ilaçları kendi vermedir. Komprime halinde kullanıldığından ve mahdud deva olduğundan, bimarhanelerde eczacıya lüzum görülmez', Mazhar Osman [Uzman], *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesayih*, Dersaadet, Matbaa-i Hayriye ve şürekası, 1330 [1914], Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye neş., s. 16. Mazhar Osman'ın başhekim olduğu Bakırköy'e 1928 yılı başında eczacı muavini olarak atanan Remzi İsmail Bey, hastane (baş)eczacılığına yükseltilmesine karşın, altı ay sonra istifa etmiştir! *Sıhhiye Mecm.*, yıl 4, sayı 10, Kanunusani 1928, s. 35; sayı 16, Temmuz 1928, s. 30.

⁴⁴ Psikiyatri kitaplarının ilaçlar açısından taranması için, bkz. F. Lederman, 'La psychiatrie française et les médicaments : Pomme, Pinel, Esquirol, Morel', *Rev. hist. pharm.*, vol. 70 (1982), no. 254, s. 189-206.

⁴⁵ Psikiyatri tarihine kurumsal yaklaşıma bir örnek: Δ.N. Πλουμπιδης, *στορία της ψυχιατρικής στην Ελλάδα : θεσμοί, ιδρύματα και κοινωνικό πλαίσιο 1850 - 1920* [Yunanistan'da Psikiyatrinin Tarihi: Kurumlar, Kuruluşlar ve Toplumsal Düzen, 1850 - 1920], Θεσσαλονίκη/Selanik, Σύγχρονα Θέματα, 1989.

⁴⁶ Toptaşı'nı açılışından kısa bir süre sonra gezen İskoç Dr. John H. Davidson, bimarhane kadrosunda bir eczacı/ispençiyar ('dispenser') bulunduğunu belirtmektedir, J.H. Davidson, 'A visit to a Turkish lunatic asylum', *J. Mental Science* (London), vol. 21, issue 95, October 1875, s. 408-415. Davidson, Süleymaniye Bimarhanesi'nden söz ederken hastaneye bağlı eczanedan dışarıya ilaç, özellikle müşhiller ve Nevruziye macunları verildiğini bildirir. Bu bilgi Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi için de geçerli olmalıdır ('The labours of the dispensers attached to the Asylum assumed extraordinary proportions,

Mongeri (baba) ile Dr. Avramino de Castro dönemleri ile Bakırköy'e taşınmadan sonra kurulan eczanelerin incelenmesiyle yeni bilgiler sağlanabilir.⁴⁸ Toptaşı 'Emraz-ı Asabiye ve Akliye Hastahanesi', Bakırköy'e taşındıktan kısa bir süre sonra çıkarılan 'Akliye ve Asabiye Hastaneleri Talimatnamesi'nde eczane ve görevlileri ile ilgili maddelere yer verilmemiştir.⁴⁹ Bakırköy'deki yeni hastanenin yalnız bir eczacı ve bir eczacı muavini kadrosu vardır.⁵⁰

Médecin en Chef à l'Hôpital de La Paix [Şişli] et directeur de l'asile des aliénés de Scutari [Toptaşı] Dr. Mazhar Osman Bey'in bir reçetesi (8 Nisan 1921) (Ş.Etker Koleksiyonu).

especially at the approach of the spring, when many came for purgatives, or for the famous *Nevrouz* electuary, which according to popular tradition among the Turks, is a real panacea'. s. 414).

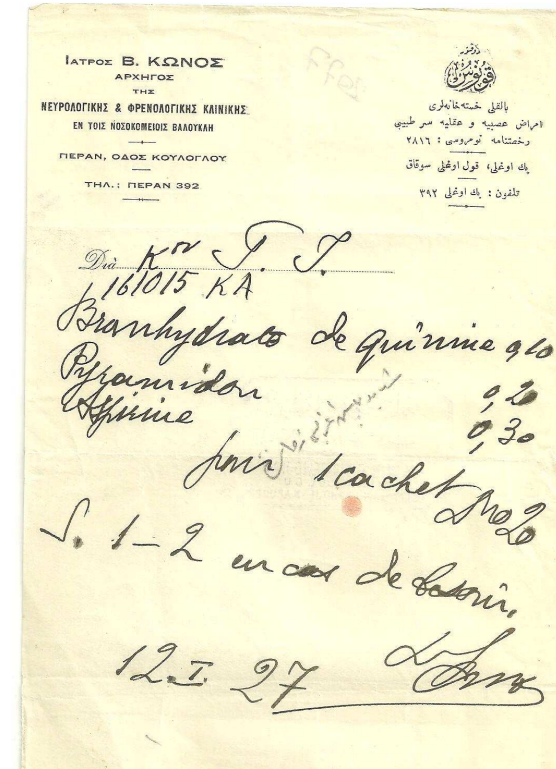
⁴⁷ L. Mongeri (oğul), Süleymaniye Bimarhanesi'ndeki görevliler arasında: Aşçıbaşı, Hamamcıbaşı, Berberbaşı, Sucubaşını vd. sayarken 'Eczacıbaşı'ndan söz etmemiştir, bkz. L. Mongeri, *a.g.m.*, s. 226-227.

⁴⁸ BOA İ.DH 689/48159 sayılı 5 Şaban 1291 [17 Eylül 1874] tarihli belgede Toptaşı Bimarhanesi'ne verilen tıbbi ecza bedellerinin ödenmesi istenmektedir. BOA İ.ŞD 65/3816 sayılı 22 Zilkade 1300 [24 Eylül 1883] tarihli belge ise Toptaşı'nda bir eczacının istihdam ile ilgilidir.

⁴⁹ *Akliye ve Asabiye Hastaneleri Dahili Talimatnamesi*, 28 Kasım 1929, [Ankara] Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti neş., No. 330.

⁵⁰ İhsan Şükrü [Aksel], Fahrettin Kerim [Gökay], 'Die Geschichte der Psychiatrie in der Türkei', *Allg. Zeitschr. f. psychisch.-gerichtl. Med.*, , Bd. 84 (1926), s. 404-407.

Balkan Savaşlarının sonunda, 1913 Eylülünde Toptaşı Bimarhanesi'nde bir kolera salgını çıktığı bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda Toptaşı Bimarhanesi eczanesinin, İstanbul'un diğer eczaneleri gibi, ilaç ve etken maddeler bulmakta güçlükler yaşadığını düşünebiliriz.⁵¹ Savaş yıllarda gerçekleşen bir diğer değişiklik, Fransız La Paix Hastanesi'nin 'Şişli Mecanin Müşahedehanesi' olarak 1915'te Şehremaneti'ne devridir. Bu tarihten sonra, La Paix Hastanesi'ndeki eczacılık hizmetleriyle ilgili bilgimiz yoktur.⁵²

Balıkli [Rum] Hastahanesi Emraz-ı Asabiye ve Akliye Sertabibi Dr. Vasil K. Konos'un bir reçetesi (12 Ocak 1927) (Ş.Etker Koleksiyonu).

⁵¹ Şehremaneti 1333/1917 bütçesine göre, Toptaşı Bimarhanesi'nde bir Eczacıbaşı, bir Eczacıbaşı muavini ve bir Eczacı kadrosu vardır. Bimarhanenin 619 300 kuruşluk bütçesinden eczaneye ayrılan ödenek belirtilmemiştir, E. Öner, *İstanbul Şehremaneti (Belediye)'nin Kuruluşu ve 1917 Bütçesi*, Ankara, T.C. Maliye Bak. Strateji Geliştirme Bşk. yay., 2008, s. 78 [*Şehremaneti 1333 Senesi Bütçesi*, Arşak Garoyan Matbaası, 1333, s. 57].

⁵² La Paix Hastanesi'nin eczanesinin erken dönemini gösteren bir resim yayımlanmıştır, bkz. R. Marmara, *La Paix. Hôpital des Filles de la Charité à Istanbul, 1858-2008*, İstanbul, Latin Katolik Ruhani Reisliği yay., 2008, s. 139.

Aynı dönemde bimarhanede kullanılan ilaçlar, eczanede üretilen terkiplerden hazır ilaçlara doğru bir gelişme göstermektedir.⁵³ Bir ecza dolabını ancak dolduracak sayıdaki bu preparatların endikasyonları oldukça geniş tutulmaktadır. Başta pürgatif ve emetikler olmak üzere geleneksel formlar ve uygulamalar ise sürdürülmektedir. Yayımladığımız üçüncü resimde Toptaşı eczanesinden şişeler içinde, ilaç ya da tonik olabilecek bir sıvının dağıtıldığını görülmektedir. Buradan, eczanenin, aynı zamanda, Üsküdar Valide-i atik çevresinde bir sağlık ocağı (dispanser) işlevini gördüğü anlıyoruz.

Hastane eczaneleri ile ilgili araştırmalara eczacılık tarihi içinde özel bir yer ayrılması önerilebilir. Kliniklerin belirli rutinler ve protokolleri vardır ve hastane eczanesi bunun bir fonksiyonu olarak yapılır. Psikiyatride sağaltım kavramı ve uygulamaları ile birlikte yeni ilaçlar eczane işleyişine yansımaktadır. Toptaşı’nda 1910’lu yıllarda, dönemin ruh hekimliğinde kullanılan ilaçların⁵⁴ hastane eczanesinde buldurulduğu ve klinikte kullanılmaya başlandığını görüyoruz. İstanbul’da psikiyatri kliniği olan bütün hastanelerde benzer psikofarmasötiklerden yararlanılmaktadır.⁵⁵

Toptaşı Bimarhanesi’nin eczanesi, Türk eczacılık tarihiyle psikiyatri tarihinin kesiştiği bir zamanda ve yerde konumlanmasıyla başka hastane eczanelerinden ayrılır. Toptaşı üzerine yapılan çalışmaların bimarhane eczanesini kapsamaması bir eksiklik sayılmalıdır. Sonuç olarak, Toptaşı Eczanesi’nin, son döneminde Türkiye’de bimarhaneden akıl hastanesine geçiş sürecinin bir yüzünü yansıttığı söylenebilir.

⁵³ Müstahzarlardan karışımlar yapıldığı da görülmektedir, örnek: ‘İhlamur menku’u içinde içinde 1-7 gram *Paraldehyd*, 1 gram *Terponal*, 0,50 santigram *Veronal*, 0,30 santigram *Peroponal*, 0,50 santigram *Adalin*, 0,50 santigram *Fenoval*, 0,30 santigram *Luminal*...ilh’, hipnotik olarak önerilir, Mazhar Osman [Uzman], *Bimarhanelerin İdaresi Hakkında Nesayih*, Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve şürekası, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi neş., 1330 [1914], s. 11.

⁵⁴ E.H. Ackerknecht, ‘The history of the drug treatment of mental diseases’, *Transactions and Studies of the College of Physicians of Philadelphia*, 1 (1979), s. 161-170; T.A. Ban, ‘Pharmacotherapy of mental illness – a historical analysis’, *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, vol. 25 (4), May 2001, s. 709-727; J. Braslow, *Mental Ills and Bodily Cures: Psychiatric Treatment in the First Half of the Twentieth Century*, Berkeley, Univ. California Press, 1997, s. 33-53; F. Hall, *Psychopharmaka – Ihre Entwicklung und klinische Erprobung: zur Geschichte der deutschen Pharmakopsychiatrie von 1844-1952*, Hamburg, Verlag Dr. Kovač, 1997; L. Seuer, ‘The use of sedatives in the medical treatment of insanity in France from 1800 to 1870’, *History of Psychiatry*, 8 (1997), s. 95-103.

⁵⁵ L. Mongeri (jun.), *Patologia speciale delle malattie mentali*, Milano, U. Hoepli, 1907, s. 29-99. Oğul Mongeri, İstanbul’daki İtalyan, Ermeni [Surp Agop] ve ‘Enternasyonel’ La Paix Hastanelerinin psikiyatridir. La Paix ve Toptaşı bimarhanelerinin başhekimliğini yapan Dr. De Castro’nun muavini olmuştur.

The final years of the Toptaşı Mental Asylum Pharmacy, 1913-1927

Studies of the Toptaşı Mental Asylum in Üsküdar, İstanbul do not refer to the pharmacy of this institution. The reports on the Toptaşı Asylum issued after the Young Turk Revolution of 1908, and the new 1913 Regulation of the hospital shed light on the state and function of its pharmacy, which was located in a separate building adjacent to the main entrance. The few extant photographs allow us to identify the location and the interiors of the Toptaşı Asylum pharmacy. Texts published by attending psychiatrists in the years 1910-1920 provide cases of medical treatment and details of prescriptions. This pharmacy was reorganized when the psychiatric institution moved to its new premises in Bakırköy.

Key words: History of pharmacy, Hospital pharmacies, Toptaşı Mental Asylum, İstanbul, Psychiatry, Pharmacology, Medical treatment.

Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi son dönemi 1913–1927

Üsküdar Toptaşı Bimarhanesi üzerine yapılan çalışmalarda hastanenin eczanesine değinilmemiştir. Hastane eczanesinin son döneminde, bimarhanenin ana girişinin batısında yeralan, Aşçıbaşı Konağı olarak bilinen yapıda yerleştiği belgelenmiştir. Eczanenin çalışma düzeni konusunda Toptaşı Bimarhanesinin 1913 tarihli Talimatnamesi, yayımlanmış raporlar ve aynı dönemde hastanede görev yapan hekimlerin yayımladıkları psikiyatri kitaplarındaki örneklerden çıkarsamalar yapılmıştır. Bimarhane eczanesi, İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi ile birlikte 1927 yılında Toptaşı’ndan Bakırköy’e taşınmış ve burada yeniden kurulmuştur.

Anahtar sözcükler: Eczacılık tarihi, Hastane eczaneleri, Toptaşı Bimarhanesi, İstanbul, Ruh hastalıkları, Farmakoloji, İlaç tedavisi.

TOPTAŞI BİMARHANESİ ECZANESİ İÇİN İLAÇ İSTEMİ: ECZACI YANKO EFENDİ’NİN 1878 TARİHLİ LİSTESİ

Fatih Artvinli*

Toptaşı Bimarhanesi, 1873 yılı Kasım ayında, Süleymaniye Bimarhanesi’ndeki akıl hastalarının taşınması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin merkezi “devlet bimarhanesi” olarak hizmet vermeye başlamıştır. Toptaş Bimarhanesi’nin 1878 yılına ait tıbbi malzeme satın alma listesi ve ilgili yazışma evrakı, bimarhanenin erken dönem eczacılık faaliyetine ve akıl hastalarına verilen bitkisel droglara ait önemli bilgiler sunmaktadır.

Toptaşı Bimarhanesi, başlangıçtan itibaren, bir eczacıya ve eczane olarak kullanılan bir mekâna sahipti.¹ Bimarhanenin ilk eczacısı, Süleymaniye Bimarhanesi’nde de eczacı olarak çalışan Yanko Efendi’dir. 1874 yılına ait salnamede ismi “Eczacı Mösyö Yanko” şeklinde kayıtlıdır.² Bimarhanenin 1879 yılı kadrosunda da aynı şekilde ve tek eczacı olarak yer almaktadır.³ 1883 yılı sonunda, hasta sayısının artması ve bir eczacının hastaların ilaçlarını hazırlamaya yeterli gelmemesi nedeniyle bir “eczacı muavini” işe alınmış⁴ ve bu tarihten itibaren “Eczacı-i Evvel Yanko Efendi”, bir yardımcısı ile birlikte Toptaş Bimarhanesi’nin ecza işlerini sürdürmüştür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Evrakı arasında bulunan yedi sayfalık bir belge, Toptaş Bimarhanesi’nde hastaların tedavisinde kullanılmak üzere talep edilen bir yıllık ecza malzeme listesini ve ilgili yazışmaları içermektedir. Bimarhane idari heyeti üyelerinin imzasıyla, bimarhanede bulunan mecanin için 1294 yılı Mart ayı başından Şubat ayı sonuna kadar [Mart 1878-Mart 1879] bir yıl içinde kullanılmak üzere, toplam 78 kalem malzeme

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi, Beşiktaş, İstanbul. Teşvikleri ve katkıları için Prof. Dr. Feza Günergun ve Dr. Şeref Etker’e teşekkür ederim.

¹ Uzun süredir kılla ve askeri depo olarak kullanılan mekân, bimarhane halinde yeniden düzenlenirken, inşası planlanan bölümlerden biri de tek katlı bir eczane idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS. 51/2218, 4 M 1292 [10 Şubat 1875]. Bimarhanenin girişinde sağ tarafta yapılması planlanan eczanenin, yerleşimi hakkında kesin bir bilimiz bulunmamakla beraber, eczanenin daha sonraki yıllarda yerinin değiştirilmiş olduğu kesindir. 1899 yılı itibarıyla bimarhanenin eczanesi, yeni inşa edilen erkekler için dairenin üst kısmındaki bir odadır. Besim Ömer, ‘Bimarhane’, *Nevsâl-i Âfiyet*, İstanbul, 1315 [1899], s.132.

² 1874 [1292] yılı Salnamesinde, bimarhane kadrosu şu isimlerden oluşmaktadır: “Dr. Monceri [Luigi Mongeri] Efendi, Tabip Hacı Ataulлах Efendi, Tabip Dr. Kastro [A. De Castro] Efendi, Cerrah Hacı Süleyman Efendi, Müdür Osman Efendi, İmam Hasan Rıza Efendi, Kâtip Tahir Efendi, Eczacı Mösyö Yanko, Kapuçuhadarı Abdi Ağa.” *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1292* [1874], s. 129.

³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1296* [1879], s. 122.

⁴ BOA, İ.ŞD. 65/3816, 21 Za 1300 [23 Eylül 1883].

talebinde bulunulmuştur. Birkaçı kırtasiye ve alet edavat olmak üzere, listede “mecaninin tedavisi için isti’mali elzem bulunan ecza-yı tıbbiye” yer almaktadır.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, listeyi onaylayarak istenilen malzemelerin merkezî eczaneden [“eczane-i merkezîye” “eczane-i umumî”] tedarik edilmesine karar vermiştir. Daha sonra, Eczacı Yanko, 77 kalem ecza ve 3 kalem diğer malzemeyi eczane-i umumîden eksiksiz olarak teslim aldığını belirten 17 Ekim 1878 tarihli bir belgeyi imza etmiştir.⁵ Listedeki talep edilen her bir malzemenin adı ve adının altında da miktarı ve fiyatı yazılıdır. Malzemelerin toplam fiyatı 5905 kuruş, peşin ödenmesi durumunda yüzde beş indirimli olarak 5610 kuruştur.⁶ Söz konusu ecza malzemelerinin temini ve bedellerinin ödenmesi meselesi Şura-yı Devlet’in Maliye Dairesi’nde görüşülmüş ve hastaların tedavisi için gerekli olan malzeme bedellerinin emsalleri gibi Maliye Nezareti’nce ödenmesine karar verilmiştir. İlaç listesi ve listenin altındaki yazışma aşağıdaki gibidir:

Kırmızı kına kına [5/45 yalnız beş kıyye]	Tarçın kabuğu [1/15 yalnız bir kıyye]	Turunç kabuğu [1/10 yalnız bir kıyye]	Yanmış geyikboynuzu [15/75 yalnız on beş kıyye]	Ada çayı [5/15 yalnız beş kıyye]	İhlamur çiçeği [6/60 yalnız altı kıyye]	Limonlu güherçile kaymağı [1/75 yalnız bir kıyye]	
Mükerrer karbonat [3/10 yalnız üç kıyye]	Demir pası [200/7 yalnız iki yüz dirhem],	Kafur [2/60 yalnız iki kıyye]	Moskof çayı [100/20 yalnız yüz dirhem]	Limon tuzu [100/35 yalnız yüz dirhem]	Krim tartar ekşisi [2/64 yalnız iki kıyye]	Oğulotu ruhu [12/18 yalnız on iki aded]	
---- ruhu [2/40 yalnız iki kıyye],	Şarab ruhu [10/85 yalnız on kıyye]	Taflan suyu [1/8 yalnız bir kıyye]	Opodeldok [12/24 yalnız on iki aded]	Karanfil [100/7 yalnız yüz dirhem]	Gliserin [2/36 yalnız iki kıyye]	Zamk-ı arabi [15/270 yalnız on beş kıyye]	Hind yağı [4/54 yalnız dört kıyye]
Badem yağı [2/70 yalnız iki kıyye]	Nane yağı [50/62 yalnız elli dirhem]	Kumkuat [25/5 yalnız yirmi beş dirhem]	Pelin tuzlu iyod [200/170 yalnız iki yüz dirhem]	Sarımsak mâcunu [100/6 yalnız yüz dirhem]	Döğülmüş tarçın [100/5-10 yalnız yüz dirhem]	Kına kına süfufu [1/70 yalnız bir kıyye]	Meyan kökü süfufu [200/5 yalnız iki yüz dirhem]

⁵ BOA, ŞD.ML. 275/36, 19 Ca 1296 [11 Mayıs 1879].

⁶ Bu listede daha sonra 20 şişe “konyak” ilave edilmiş ve toplam fiyat 6205.5 Kuruş’a çıkmıştır. BOA, ŞD. ML. 275/36.

Kırmızı sürür [25/5 yalnız yirmi beş dirhem]	Kınakına sülfato [100/878 yalnız yüz dirhem]	Kırmızı şarab [20/100 yalnız yirmi kıyye]	Afyon ruhu [1/120 yalnız bir kıyye]	İyod ruhu [100/11 yalnız yüz dirhem]	Kunduz hayası [20/40 yalnız yirmi dirhem]
Baume de Fioravanti [1/30 yalnız bir kıyye]	----- yakısı [6/54 yalnız altı aded]	Dut şurubu [1/15 yalnız bir kıyye]	Tatlı pelesenk şurubu [1/30 yalnız bir kıyye]	Şeker [20/100 yalnız yirmi kıyye]	Keten tohumu [8/18 yalnız sekiz kıyye]
Karnıyarık [50/1 yalnız elli dirhem]	Hatmi merhemi [2/32 yalnız iki kıyye]	Uyuz merhemi [2/60 yalnız iki kıyye]	Cıva merhemi [1/30 yalnız bir kıyye]	Kavak merhemi [1/40 yalnız bir kıyye]	Kurşun merhemi [1/20 yalnız bir kıyye]
Meyankökü hülâsası [100/10 yalnız yüz dirhem]	Centiyana hülâsası [100/6 yalnız yüz dirhem]	Sülük [3/240 yalnız üç kıyye]	Valeryanat dökinin [20/280 yalnız yirmi dirhem]	Klorofom [200/30 yalnız iki yüz dirhem]	Vanilya [10/25 yalnız on dirhem]
Eterli eğrelti yağı [50/15 yalnız elli dirhem]	Mantar makinesi [1/30 yalnız bir aded]	Vizite için defter [30/150 yalnız otuz aded]	Kahve yağı [12/90 yalnız on iki aded]	Mantar tapa [200/13 yalnız iki yüz aded]	Hap kutusu [10/100 yalnız on deste]
Mukavva kutu [40/9 yalnız kırk aded]	Adi mualece şışesi [500/125 yalnız beşyüz aded]	Sagîr şîşe [50/6 yalnız elli aded]	Kurşun kalem [1/3 yalnız bir deste]	Beyaz yafta [200/10 yalnız iki yüz aded]	Bükme (?) [100/10 yalnız yüz dirhem]
Beyaz kağıd [4/64 dört deste]	Merhem için sagîr kavanoz [40/30 yalnız kırk aded]	Amerikan bezi [3/240 yalnız üç top]	Hasse bezi [2/140 yalnız iki top]	Şem' [mum, balmumu] [1/130 yalnız bir top]	Mikraz [yalnız iki aded]
.... kesmek için alet [1/150 yalnız bir aded]	Roberval terazisi [1/100 yalnız bir aded]	Ecza süzmeğe ağaç çerçeve [2/2 yalnız iki aded]	Kıl elek [2/8 yalnız iki aded]	Ma'den kadeh [20/50 yalnız yirmi aded]	

Yekûn-i kalem

78

Yalnız yetmiş sekiz kalemdir.

Toptaşı Bimarhanesinde bulunan mecânine doksan dört senesi Mart ibtidasından Şubat gayesine kadar bir sene zarfında sarf kılınmak üzere lüzumu derkâr olan ber-vech-i bâlâ yetmiş sekiz kalem ecza-yı tıbbiye ve sairenin kemâfi's-sâbık anbarı canibinden itâ [olunması] hususuna müsaade-i ali-i cenab-ı nezaretpenahileri bi diriğ buyrulmak babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 16 Mart sene 1294 [28 Mart 1878]

İmam	Eczacı	Cerrah	Katib	Tabib	Tabib	Müdür	Tabib-i Evvel-i Bimarhane
bulunamadı	Yanko	Elhac	Mehmed	bulunamadı	De Kastro	Osman	Monceri
			Süleyman				

Bâlâda muharrer yetmiş sekiz kalem eczâ-yı tıbbiye ve sairenin eczâhane-i merkezîyeden itâsı hususu Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiyece karargir olmuştur.

Fî 18 Nisan sene 1294 [30 Nisan 1878]

Mühür [Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye]

Bimarhane-i mezkûr lazimesi için yetmiş yedi kalem eczâ-yı tıbbiye ve üç kalem edevat-ı vazî'iyeyi eczahane-i umumîden bittamam ahz eylediğimi müş'ir işbu mahale şerh ve temhir kılındı.

Fî 5 Teşrin-i evvel sene 1294 [17 Ekim 1878]

Eczacı

Mühür [Yanko]

Mazbata

Toptaşı Bimarhanesi için ita olunacak ecza-yı tıbbiye ve saire esmanının tesviye ve itası hakkında Tıbbiye Nezareti'nden vukubulan iş'ar üzerine Dahiliye Nezareti'nin Maliye Nezareti'yle muhaberati tezkiresiyle melfufatı Şura-yı Devlet'e havale buyrulmağla Maliye dairesinde kıraat olundu.

Tıbbiye Nezareti'nin iş'arında ecza-yı tıbbiye ve saire esmanı sim mecidi yirmi kuruş hesabıyla altıbin iki yüz beş buçuk kuruşa baliğ olarak peşin verildiği halde yüzde beşi tenzil olunabileceğinden meblağ-ı mezburun ol vechile itası beyan ve Maliye Nezareti'nin cevabında meblağ-ı mezburun lüzum-ı tesviyesi tasdik olunduğu halde hazinece icabı icra kılınacağı dermeyan olunmuştur.

İktizası lede'l-müzakere mecâninin tedavisi için isti'mali elzem bulunan ecza-yı tıbbiye ve saire bahasının tesviye ve itası umur-ı tıbbiyeden ve emsali icabından bulunmuş ve ecza-yı mezkûre doksan dört senesi Mart ibtidasından Şubat gayesine kadar müddetde sarf olunmak üzere bi'l-ahz bahası Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye ile bimarhane heyet-i idaresinin taht-ı tasdikinde bulunduğu anlaşılacak idüğüne binaen meblağ-ı mezburun ol vechile itası hususunun Maliye Nezareti'ne havalesi ve Tıbbiye Nezareti'ne dahi malumat verilmesi tezekkür kılındı ol babda.

Fî 9 Cemaziyel evvel sene 1296 [1 Mayıs 1879]

Değerlendirme/Sonuç

Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait bir yıllık ecza malzeme listesi, bimarhanedeki eczacılık faaliyeti ve işleyişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bimarhanedeki akıl hastaları için satın alınan malzemenin önemli bir kısmı bitkisel ecza [drog]lardır. Eczaların bir kısmı, 'ruh', 'su', 'hulasa', 'yağ' gibi işlenmiş halde, bir kısmı 'merhem', 'yakı' gibi hazırlanmış ilaç şeklindedir. Diğer bir kısım ecza ise, bilfiil eczanede ilaç yapmak için satın alınan, işlenmemiş ya da yarı işlenmiş bitki ve kökleridir. Bu malzemeleri hazırlamak, saklamak için gereken şişeler, kıl elek, terazi, etiket, tapa vb. ise, bimarhanenin işleyen bir eczanesinin bulunduğunu göstermektedir.

Ecza listesinde yer alan malzemeler, ondokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren kullanılmakta olan temel droglardır. Listedeki ecza ve eczane malzemelerinin büyük çoğunluğu, 1835-1836 yıllarına ait Toptaşı Asker Hastanesi⁷ ve Maltepe Asker Hastanesi'nin⁸ ecza listeleriyle benzerlik göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, akıl ve ruh hastalıklarına yönelik kimyasal maddeler ve çeşitli bileşiklerin henüz kullanımda olmadığı Toptaşı Bimarhanesi'nde, listede adı geçen droglar genel semptomlara yönelik olarak kullanılmaktadır. İdrar söktürücü, kabız yapıcı, ağrı kesici, kusturucu, hazmettirici, yara/çıban iyileştirici vb gibi etkilere sahip eczaların yanı sıra listede akıl hastalarında daha sık kullanılan sedatif (sakinleştirici/yatıştırıcı) ve hipnotik (uyku verici/uyutucu) özellikli bitkisel droglar bulunmaktadır.

Toptaşı Bimarhanesi'nin, 1873 yılından itibaren hastalara verilecek ilaçların temin edilmesi ve hazırlanmasından sorumlu bir eczacısı ve eczaların hazırlanıp muhafaza edildiği bir eczanesi vardır. Bimarhane'nin başlangıcından itibaren ve en azından 1906 yılına kadar sorumlu eczacısı Yanko Efendi'dir.⁹ Bimarhane'nin 1878 yılına ait ecza listesi, yaklaşık 350-400 hasta için ihtiyaç duyulan malzemeyi içermektedir.¹⁰ Listedeki yer alan 30 adet 'vizite için defter' talebi, bu yıllarda hasta giriş çıkışları ile hastaların temel bilgilerinin kaydedildiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir.

⁷ N. Sarı, "Toptaşı Nûrbânû Valide Darüşşifası", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 174-175. Bu listede 238 ecza ve edviye kayıttır.

⁸ İ. Başağaoğlu, D. Üvey, 'İstanbul Maltepe Military Hospital's pharmacy', *J Int Soc Hist Islam Med*, vol. 3 (5), April 2004, s. 14-19. <http://www.ishim.net/ishimj/ishimj5.htm>

⁹ 1905 yılı Bimarhane Heyeti tarafından hazırlanan ve bimarhanenin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkları anlatan yazıda heyet üyelerinden biri de yine "Eczacı-i Evvel Yanko"dur. Bu yazıda, "ecza-yı tıbbiye" verilememesinden dolayı tedavilerin eksik kaldığı; çoğu hastalıklarda verilmesi lazım gelen sodanın dahi layıkıyla verilemediği ve yakında bundan da büsbütün mahrum kalmabileceği belirtilmektedir. BOA, BEO 2649/198661, 8 Haziran 321 [21 Haziran 1905].

¹⁰ 1879 yılı Mart ayından itibaren Toptaşı Bimarhanesi'nde "daimi suretle" 400 hasta bulunmaktadır. BOA, I.ŞD. 46/2484, 17 C 1296 [8 Haziran 1879].

Toptaşı Bimarhanesi 1881 yılında Şehremaneti'ne bağlanmadan önce Umur-ı Tıbbiye ve Zabtiye Nezareti'ne bağlıdır ve bu dönemde idari, tıbbi ve mali açıdan yaşanan karmaşıklık ecza işlerine de yansımıştır. Ecza malzemelerinin temini Bimarhane'nin idari heyetinin talebi ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin onayı ile, ödemesi ise Maliye Nezareti tarafından gerçekleştirilmektedir.

Özetle, Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait ecza satın alma listesi, bimarhanenin bir eczacısı ve işler halde bir eczanesinin bulunduğunu, dönem itibariyle ağırlıklı olarak bitkisel drogların kullanılmaya devam edildiğini, bimarhanenin idari, tıbbi ve mali açıdan karmaşık bürokratik yapısının ecza malzemelerinin temin edilmesini de etkilediğini ve hastalara ait bilgilerin yer aldığı vizite defterlerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Drugs for the Toptaşı Lunatic Asylum in Scutari:

A request list compiled in 1878 by Yanko Efendi, the hospital pharmacist

The annual list of various drugs and pharmaceutical products for the year 1878 gives us information about the Toptaşı Lunatic Asylum's pharmacy, and the medical treatment offered to the patients. The list includes mainly vegetable drugs, some processed into forms like tinctures, decoctions, oils and extracts. Preparations of unguents and plasters are also included. Certain drugs with sedative and hypnotic effects seem to be preferred in the management of the mental conditions. The list, which included bottles, labels, sieve, balance etc., also testifies that Toptaşı Lunatic Asylum had a productive pharmacy in operation in latter years of the nineteenth century.

Key words: Toptaşı Lunatic Asylum, İstanbul's drugstores, Pharmaceutical drugs, Ottoman Empire, History of pharmacy

Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi için ilaç istemi:

Eczacı Yanko Efendi'nin 1878 tarihli listesi

Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait bir yıllık ecza malzeme listesi, Bimarhane'nin eczanesi ve hastaların tedavisinde kullanılan ilaçlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Liste, temel olarak "ruh", "su", "yağ", "hulasa" gibi işlenmiş bitkisel drogları içermektedir. Bir kısım ecza ise "merhem" "yakı" gibi hazırlanmış ilaç şeklindedir. Bazı bitkisel droglar sedatif ve hipnotik etkileriyle hastaların tedavisinde diğerlerinden daha önemlidir. Şişeler, etiketler, kıl elek, terazi vb malzemeleri içeren liste, aynı zamanda Toptaşı Bimarhanesi'nin işleyen bir eczaneye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Toptaşı Bimarhanesi, İstanbul eczaneleri, İlaçlar, Osmanlı İmparatorluğu, Eczacılık tarihi.

BOYACIKÖY ECZANESİ: İSTANBUL TARİHİNE TANIKLIK EDEN BİR ECZANE:

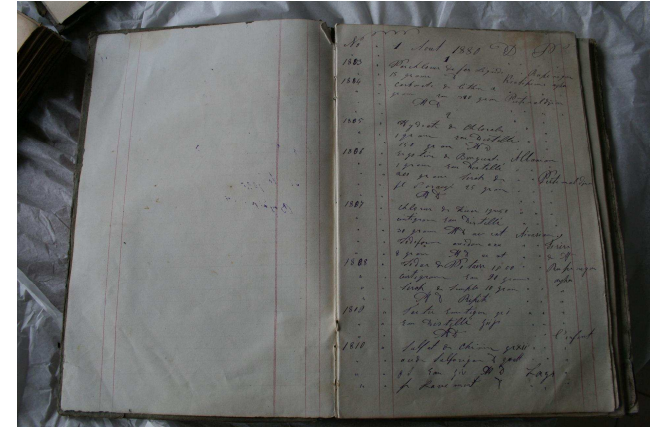
Gülten Dinç*

Boyacıköy Eczanesi, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında, Emirgân Caddesi ile Hekim Ata Caddesi'nin kesiştiği köşede, Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'na ait üç katlı bir binanın giriş katında yer alır. Eczanenin ön yüzü ve giriş kapısı İstanbul Boğazı'na, ikinci bir kapının bulunduğu yan yüzü ise Hekim Ata Caddesi'ne bakar. Eczanenin kuruluş tarihi, Naşid Baylav'ın *Eczacılık Tarihi*'nde kaynak belirtilmeden 1856 olarak verilmesine karşın,¹ birçok kaynakta ve eczanenin kapısındaki tabelada 1875 olarak geçer.^{2,3} Mert Sandalcı ise, Boyacıköy'de saptayabildiği en eski eczanenin Nicolas Aghapides'in 1888'de kurduğu eczanesi olduğunu, bu eczanenin Kuru Cadde, 9 numarada yer aldığını ve daha sonra Kasımpaşa'ya taşındığını yazar.⁴ Tüm bunlara göre 1875'lerden sonra Boyacıköy'de en az iki eczane bulunduğu ve Boyacıköy Eczanesi'nin de en az 135 yıllık bir tarihi olduğu anlaşılır.

Günümüzde Boyacıköy Eczanesi'nin yan cepheden görünümü (Fotoğraf G. Dinç).

Eczaneden günümüze ulaşan en eski belge, eczanenin 1880'li yıllarına ait olan hasta ve ilaç kayıt defteridir. Eczaneye ait 1 Ağustos 1880'deki 1803 numaralı ilaç kaydı ile başlayıp, 15 Nisan 1881 tarihindeki 2484 numaralı kayıt ile biten defter, Fransızca olarak tutulmuş olup hasta adlarını da içerir. Eğer eczane daha önce başka bir adla işletilip, başka bir kayıt defteri tutulmamışsa, bu defterlerin elimizde bulunmayan ilk cildinin kayıtlarının 1856'ya değil 1875 ile 1878 arasında bir döneme ait olması daha olasıdır. Çünkü defterdeki kayıtlı hasta sayısını incelediğimizde kaba bir hesapla her ay yaklaşık 80 hastaya reçete yapıldığı görülüyor. Bugün elimizde eczanenin ilk yıllarına ait başka bir belge bulunmamaktadır.

Eczanenin 1880'li yıllarına ait hasta ve ilaç kayıt defteri (Fotoğraf G. Dinç).

Boyacıköy Eczanesi'nden söz edilen ikincil kaynaklarda eczanenin 1875 yılında açıldığı ve ilk olarak Rum asıllı eczacı Todori tarafından işletildiğine dair kayıtlar vardır.^{5,6} Ancak, diplomalı eczaciyân listelerine baktığımızda Todori Efendi ile ilgili net bir bilgiye ulaşamadık. Bu listelerde 1875'e kadar eczacı okulundan mezun olan iki Todori bulunduğunu saptadık. Bunlar 1850 (1266) mezunu olan İstavri Todori ile 1851 (1267) mezunu olan Todori Vasil'dir.^{7,8} Ancak bu iki isimden hangisinin Boyacıköy Eczanesi'ni işleten Eczacı Todori olduğunu kesin olarak belirleyemedik. Büyük olasılıkla her ikisinin de olmadıklarını düşünüyoruz. Yine kaynaklarda eczanenin, 1880'li yıllarda sahibi olan Rum Hanım tarafından, sadece eczane olarak işletilmesi koşuluyla Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'na bağışlandığı belirtiliyor, bugün

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34098, İstanbul, gdinc@istanbul.edu.tr

¹ Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 444.

² Ahmet Cevdet Ekinci, "19. yüzyılda İstanbul eczaneleri (V)," *Aktüel Eczacı*, Yıl 2, Sayı 18, Haziran 1995, s. 34-35.

³ Süheyla Sivas, "20. yüzyılın başlangıcında kurulan ve İstanbul'da halen çalışmakta olan eczanelerin tanıtılması," *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 3, 1989, s. 92-107.

⁴ Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu)*, Cilt 3, Kitap 1 (Faturalar- Başlıklı kağıtlar), Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul 1999, s.181.

⁵ A. C. Ekinci, a.g.m., s. 34-35.

⁶ S. Sivas, a.g.m., s. 92-107.

⁷ Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi; Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, 2 cilt, Eklerle Yay. A.Kazancıgil, Özel Yayınlar, İstanbul 1991, s.87-88.

⁸ N. Baylav, a.g.e., s. 220.

eczaneyi işleten Sena Yörük Gürlek de bunu doğruluyor.⁹⁻¹⁰⁻¹¹⁻¹² Günümüze kadar eczaneyi işleten eczacılar hakkında ikincil kaynaklarda yer alan bilgilerde ise eczaneyi işletenler ile ilgili bazı karışıklıklar olduğunu belirledik. Örn. Süheyla Sivas, eczanenin Todori'den sonra Mehmet Bey ve Eczacı Mıgırdıç tarafından işletildiği ve 1928'de Prof. Dr. Sarım Hüsnü Çelebioğlu tarafından devralındığını yazıyor. Ahmet Cevdet Ekinci, eczanenin Todori, Mehmet Bey ve Mıgırdıç Bey'ler tarafından işletildiğinin söylendiğini, Eczacı Sarım Hüsnü'nün Cerrahpaşa'daki eczanesinin ise Rumelihisarı'na nakledilip sonradan kapatıldığının bazı kaynaklarda belirtildiğini ancak Sarım Hüsnü'nün yaşamını anlattığı kitapta bu eczaneden söz edilmediğini yazıyor.¹³⁻¹⁴ Mert Sandalcı ise bugünkü Boyacıköy Eczanesi'nin yerinde Mıgırdıç Assaduryan'ın eczanesinin bulunduğunu ve Boyacıköy İskelesi'nin karşısında 1893-1914 yılları arasında faal olduğunu belirtiyor. Ayrıca İstanbul 1869 doğumlu ve eczacılık mektebi 1899 mezunu olan Kırkor Rupen Cerrahyan'ın 1923-24 yılları arasında açılmış olması muhtemel olan Boyacıköy'deki Cumhuriyet Yıldızı Eczanesi'nin de 1928'de kapatıldığını yazıyor.¹⁵⁻¹⁶

1928 yılı, Boyacıköy Eczanesi ve Türk eczacılık tarihi açısından önemli bir yılı ifade eder. Çünkü 24 Ocak 1927'de 964 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Kanunu yürürlüğe girmiş, 1928 yılında ise bu kanun uyarınca Eczanelerin Tahdidî (sınırlanması) uygulaması getirilerek, bundan sonra her isteyen, istediği yerde eczane açabilme hakkı sınırlanmıştır.¹⁷ Bu uygulama çerçevesinde, 8 Mayıs 1928'de İstanbul'da nakledilecek ve kapatılacak eczanelerin bir listesi yayınlanmış ve bu listede, Boyacıköy Eczanesi'nin de adı yer almıştır. Listeye göre, Boyacıköy'de Kırkor Rupen Cerrahyan'a ait eczane kapanacak, Mehmed Nazmi Eczanesi ise Aksaray'dan Boyacıköy'e nakledilecektir.¹⁸ Cerrahyan'ın eczanesinin adı Mert Sandalcı'nın yayınladığı

⁹ A. C. Ekinci, a.g.m., s. 34-35.

¹⁰ S. Sivas, a.g.m., s. 92-107.

¹¹ M. Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 3, Kitap 1, s.181.

¹² Bu konuya ve günümüze kadar eczanede çalışan eczacılara ait kayıtları elde edebilmek amacıyla Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı ile iletişime geçtik. Eczanenin kendi mülkleri olduğunu teyit ettiler. Ancak tüm ısrar ve çabalarımıza karşın Boyacıköy Eczanesi ile ilgili olarak ellerinde bulunan belgelere ulaşma iznini alamadık.

¹³ A. C. Ekinci, a.g.m., s. 34-35.

¹⁴ S. Sivas, a.g.m., s. 92-107.

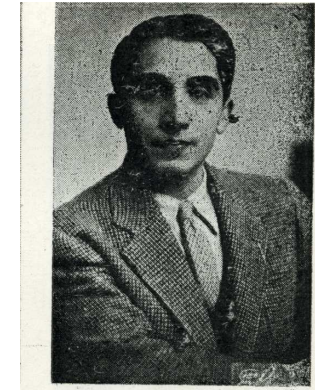
¹⁵ M. Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 3, Kitap 1, s. 181.

¹⁶ Gülnur Sandalcı & Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu)*, Cilt 2, Kitap 2 (Reçeteler), Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 46.

¹⁷ Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İ.Ü. Yay.No.3358, Ecz.Fak. Yay.No.47, İstanbul 1985, s.301-302.

¹⁸ N. Baylav, a.g.e., s. 42-43.

bir belgede Boyacıköy'de Cumhuriyet Yıldızı Eczanesi olarak geçtiğinden¹⁹ kapatılacak eczaneler arasında yer alan bu eczanenin bugünkü Boyacıköy eczanesi mi yoksa Boyacıköy'deki başka bir eczane mi olduğu anlaşılamamaktadır. Bu uygulama çerçevesinde Boyacıköy'de Cerrahyan'ın eczanesi kapatıldığı halde neden Mehmed Nazmi'nin eczanesinin Aksaray'dan Boyacıköy'e nakledildiği de anlaşılabilir bir durumdur. Aynı listede "Sarım Hüsnü Eczanesi, Cerrahpaşa'dan Rumelihisarı'na" nakledilecek eczaneler arasında gösterilmiş ve bazı kaynaklarda bu ibare eczanenin Boyacıköy'e nakledildiği şeklinde yorumlanmıştır.²⁰⁻²¹ Ancak kanımızca bu eczane Boyacıköy'e değil listede belirtildiği gibi Rumelihisarı'na nakledilmiş olmalıdır. Kesin olan şey 1928'den itibaren Eczacı Mehmed Nazmi'nin Boyacıköy Eczanesi'ni devraldığı ve 1933'e kadar işlettiğidir. Çünkü Boyacıköy Eczanesi'nin 1928'den sonraki serüveni artık kaynaklardan net olarak izlenebilmektedir. Mehmed Nazmi eczaneyi 5 yıl işlettikten sonra,²²⁻²³⁻²⁴ 1933 yılında eczane yine bir Rum eczacı olan Hristo Papahristo tarafından devralınır.

Hristo Papahristo

Ecz. Hristo Papahristo (Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı 1949*, Hüsniyat Basımevi, İstanbul 1949, s. 376).

¹⁹ G. Sandalcı & M. Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, s. 46.

²⁰ T. Baytop, a.g.e., s. 411.

²¹ S. Sivas, a.g.e., s. 92-107.

²² İzzet Kumbaracılar, *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri*. Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul Kütüphanesi Yay. Tarih Dizisi 2, İstanbul 1988, s. 85.

²³ A. C. Ekinci, s. 34-35

²⁴ M. Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 3, Kitap 1, s. 181.

Hristo Papahristo 1909 yılında İstanbul'da doğmuş, 1933 yılında, 18 numaralı diploma ile Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur.²⁵⁻²⁶⁻²⁷ Hristo Papahristo, Madam Melphi ile evlidir ve iki erkek çocuk sahibidir. Eczaneyi işlettiği sürece kardeşi İlya da zaman zaman kendisine yardımcı olmuştur. 1947'lerde Boyacıköy eczanesinde çalışan Hanife Kaplan, o yılları şöyle anlatır:

“Boyacıköy Eczanesi çok eski bir eczanedir. Ben Emirgan İlkokulu'nu bitirdikten sonra Eczacı Hristo, babam balıkçı Mustafa Kaptan'dan dükkânına yardımcı olması için kardeşlerimden birini istemiştir. Babam abimi vermek istemiş, ancak Eczacı Hristo bayan eleman istiyorum deyince babam da beni eczaneye çirak olarak vermiş. Zaman içerisinde kalfa oldum. O yıllarda Boyacıköy ve çevre mahallerde birçok doktora hizmet veriyorduk. Galata'daki Saint George Hastanesi'nde çocuk doktoru olan Madam Sophia (Ecz. Hristo'nun da baldızıdır), Diş Hekimi Sadık İnandı, Dahiliye doktoru Bakaçeli, Dr. Mihail Aslanyan, Yeniköy'de Dr. Ohannes Kasparyan, Dr. Muvaffak Gören, Dr. Cemil Barlas gibi ismini hatırlayabildiğim doktorlar reçetelerini bize gönderirlerdi. O yıllarda eczanemizde birçok ilacı da kendimiz yapardık. Asitborik, Gripin asitidrik, bikarbonat de sud, İngiliz tuzu, oksijenli su, limikol, peridrol, pudra, kolonya vb. gibi tıbbi ilaçları kendimiz hazırlardık. Kolonyamız da çok güzeldi. Özellikle kendi imalâtımız olan şipir [Chypre / Kıbrıs] ve leylak kolonyası çok popülerdi.”²⁸

Boyacıköy Eczanesi'nin 1950'li yıllardaki görünümü (Ecz. Sena Gürlek Arşivi)..

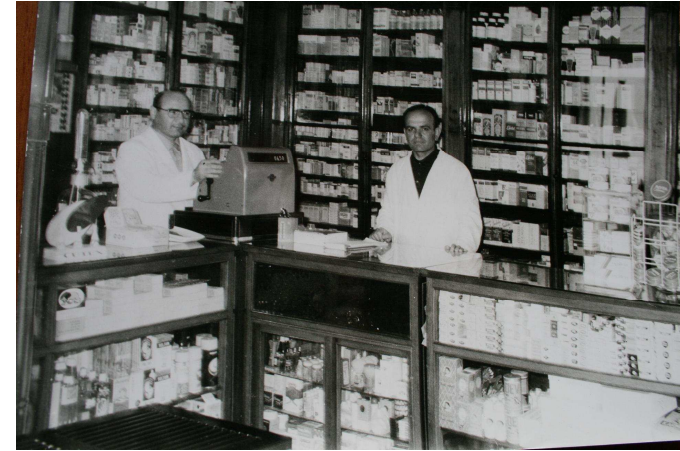
²⁵ Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1949, s. 160, 282, 356.

²⁶ *İstanbul Eczaneleri*, EKN Eczacı Kütüphanesi Neşriyatı 30, İstanbul 1955, s. 17.

²⁷ İlhami Tez, *Meslek Rehberi 1: Türkiye Eczaneleri*, EKN Eczacı Kütüphanesi Neşriyatı 60, İstanbul 1958, s. 14.

²⁸ Ergun Tamur, Boyacıköy Eczanesi, 16 Ocak 2008, <http://www.yvik.org.tr/index.asp?pg=kh&newID=920>

Papahristo ve ailesi Boyacıköy'de yaşadıkları 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra tedirgin olurlar. Çünkü olaylar sırasında Boyacıköy'de de Rumlara ait yerler talan edilmiş, ancak Papahristo'yu çok seven ve sayan köy halkı onu dışarıdan gelenlere karşı korumuştur. Bundan sonra Papahristo'nun eşi ve ailesi yurt dışına gider, kendisi kalmak için bir süre direnir, ancak olanlardan çok kırıldığı için sonunda eczaneyi devretmeye karar verir. Söylendiğine göre bu kırgınlık sonucunda eczane, 1964 yılında devredilene kadar biraz bakımsız kalmıştır. Hristo Bey, Kasım 1964'te eczaneyi Eczacı Memduh Yörük'e devreder ve bir süre sonra ülkeyi terk ederek Atina'ya yerleşir. Papahristo ülkeden ayrıldığında 55 yaşındadır.²⁹

Eczacı Memduh Yörük ve Kalfası Yakup Akgür (Ecz. Sena Gürlek Arşivi).

Boyacıköy Eczanesi'ni Ecz. Hristo Papahristo'dan devralan Ecz. Memduh Yörük, 29 Şubat 1929'da Sinop Boyabat'ta doğar. Boyabat İlkokulu ile Samsun Lisesi'ni bitiren Memduh Bey, liseden sonra eğitimine beş yıl ara vererek memuriyet yapar. Daha sonra yüksek öğrenim yapmak için İstanbul'a gelir, önce İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'ne girer, daha sonra burayı bırakarak girdiği İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu'ndan 1957 yılında mezun olur. Mezun olduktan sonra iki yıl Nazilli'de bir eczanede mesul müdürlük yapar, 1959'dan 1964'e kadar ise Boyabat'ta Yörük Eczanesi'ni açıp işletir. O yıllarda İstanbul'a yerleşmeyi düşünen Memduh Bey'e, İstanbul'da bir ecza deposunun sahibi olan sınıf arkadaşı, Boyacıköy'deki eczanenin devredilmek istendiğinden söz eder ve onun İstanbul'a yerleşmesine vesile olur. Ecz. Memduh Yörük böylece 1964 Kasım'ında eczaneyi Eczacı Hristo Papahristo'dan devralarak işletmeye başlar.

²⁹ Eczacı Sena (Yörük) Gürlek ve annesi Arkeolog Selma Yörük ile 20 Nisan 2010 tarihinde yapılan görüşme kayıtları.

Boyacıköy Eczanesi'nin 1960'lı yıllardaki görünümü (Ecz. Sena Gürlek Arşivi).

Papahristo çevrede çok sevilen ve tanınan biridir, bu nedenle Memduh Bey'i köye yerleştirmek, çevreye tanıtmak ve ona eczaneyi öğretmek amacıyla eczanede 6 ay daha onunla birlikte çalışır. Hatta Hristo Bey Atina'ya döndükten sonra da iletişimleri devam eder. Memduh Bey İstanbul'a gelirken Boyabat'taki eczanesinde birlikte çalıştıkları kalfası Yakup Akgür'ü de getirir. Eczanede uzun yıllar birlikte uyum içinde çalışırlar. Memduh Yörük 1970'de arkeolog Selma Hanım'la evlenir ve biri kız biri erkek iki çocukları olur. Eşi Selma Hanım "Eczaneyi devraldığımızdan beri aynı dolapları kullandık, hiç değiştirmedik. En son Hristo Bey'den önce değiştirildiğini sanıyorum. Yalnız binamız çok bakım isteyen bir bina, deniz kenarı olması bu bakım ihtiyacını arttırıyor, bunu sağlamaya çalışıyoruz" diyor. Eczaneyi 1984 yılına kadar işleten Memduh Bey, 9 Nisan 1984 günü geçirdiği ani bir kalp kriziyle yaşamını yitirir. Eczane, Memduh Bey'in ölümünden sonra, yasal bir haktan yararlanılarak 10 yıl mesul müdürle yürütülür. Bu süre zarfında emektar kalfa Yakup Akgür ile Memduh Bey'in eşi Selma Yörük eczanenin işlerine nezaret ederler. Eczanenin ilk mesul müdürü Ecz. Lamia Barutçuoğlu, Özel İstanbul Eczacılık Yüksek Okulu mezunu, ikinci mesul müdür Necla Özparlak ise İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi mezunudur. Bu süreçte, köy halkı olarak söz ettikleri Boyacıköylüler de kendilerine çok yardımcı olur. Eczane, 10 yıl böyle işletildikten sonra, Memduh Bey'in kızı Sena (Yörük) Gürlek 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden mezun olarak eczanenin yönetimini devralır. Günümüzde eczaneyi işletmeye devam eden Ecz. Sena Yörük, 18 Mart 1972 İstanbul doğumludur. Emirgan İlkokulu ve İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden 1994 yılında mezun olmuştur ve üç çocuk sahibidir. Eczacı Sena Hanım'a Boyacıköy

Eczanesi'nde bugün kalfası Osman Oran yardımcı olmaktadır. Babası Eczacı Memduh Yörük'ü 12 yaşındayken kaybeden Sena Hanım onunla ilgili anımsadıklarını şöyle özetlemektedir: "Mesleğine çok bağlı, sevecen ancak çok ciddi biriydi. Bu ciddiyeti bozacağından olsa gerek bizi eczaneye çok sokmak istemezdi, ancak düşer bir yerimiz kanarsa, pansuman yaptırmak için girebilirdik."^{30:31:32}

Günümüzde Boyacıköy Eczanesi'ni işleten Ecz. Sena Yörük Gürlek, annesi Selma Yörük ve kalfası Osman Oran (Fotoğraf G. Dinç).

Günümüzde Boyacıköy Eczanesi eski ve yeni bünyesinde barındıran, eski yıllarından kalan materyalin değerini bilerek, onları güzel bir sunumla günümüze ulaştıran bir konumdadır. Eczane, İstanbul'un çok özel ve tarihi bir semtinde bulunmasının yanı sıra, geçmiş yıllarına ait materyalin değerlendirilerek teşhir raflarında toplanmasıyla da özel bir değer kazanmıştır. Bu tarihsel materyal arasında eski resimler, el yazısı kayıtlar, büyük bir havan, tartı aleti, serum şişeleri, ilaç ve kozmetik şişe, kavanoz ve kutuları, ampuller, şişe çekme camları, şişelere kolonya doldurma seti, üzerinde eczaneye ve eski sahiplerine ait etiketler bulunan yapma müstahzar şişeleri, eski kodeks ve eczacılık kitapları, Eczacı Memduh Yörük'e ait diploma ve resimler yer almaktadır.

³⁰ A. C. Ekinci, a.g.m., s. 34-35.

³¹ Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1966*, Kulen Basımevi, İstanbul 1966, s. 153, 307, 331.

³² Eczacı Sena (Yörük) Gürlek ve annesi Arkeolog Selma Yörük ile 20 Nisan 2010 tarihinde yapılan görüşme kayıtları.

Boyacıköy Eczanesi'ndeki tarihi malzemeler arasında bulunan Hasan Eczanesi'ne (Pharmacie Hassan) ait 'Hasan Kuvvet Şurubu' şişesi (Fotoğraf G. Dinç).

Boyacıköy Eczanesi, günümüzde yaşayan tarihi eczanelerimizin en eskilerindedir. Ondan daha eski birkaç eczanemiz olmasına karşın günümüze kadar bunların çoğu ya kapanmış ya da yer değiştirmiştir. Boyacıköy Eczanesi ise şimdiki bilgilerimize göre en azından 135 senedir (1875'den beri) aynı yerde hizmet veren, İstanbul'un ve büyük olasılıkla belki de ülkemizin tek eczanesidir.³³ Eczanede eski yıllardan kalan birçok obje özenle korunmuş olarak sergilenmektedir. Boyacıköy Eczanesi'ni günümüze ulaştıran özverili koruma ve özenin gelecek kuşaklarca da sürdürülmesi ve eczanenin yaşatılmasını dilerim.

³³ A. C. Ekinci, a.g.m., s. 34-35.

Boyacıköy Eczanesi'ndeki tarihi ilaç şişelerinden bir görünüm (Fotoğraf G. Dinç).

Boyacıköy Eczanesi'ni işleten eczacılardan Hristo Papahristo'ya ait bir ilaç kutusu (Eczacı Murat Özdoğan Türk eczacılık tarihi koleksiyonu).

Açıklama: Boyacıköy Eczanesi'ni şu an işleten Ecz. Sena (Yörük) Gürlek ve annesi Ark. Selma Yörük'e, eczane ile ilgili tüm bilgi ve belgeleri paylaştıkları ve tarihi bir değerimizi yaşatmakta gösterdikleri çaba için; Ecz. Murat Özdoğan ve eşi Ecz. Suzan Özdoğan'a, Kızıltoprak'ta bulunan Tolga Eczanesi'nde sergiledikleri Boyacıköy Eczanesi'ne ait ahşap ilaç kutusunun resimini kullanmama izin verdikleri için çok teşekkür ederim.

Boyacıköy Pharmacy:

A witness to the local history of the Bosphorus in Istanbul

Boyacıköy Pharmacy, located in Emirgan on the Bosphorus is housed on the first floor of a historical building. The pharmacy which was founded in 1875 is one of the oldest pharmacies in Istanbul. It has been endowed to the Foundation of Fener (Phanariote) Greek High School on the condition that it will remain a drugstore. It is still in service after 135 years.

The pharmacy was established by a certain Todori, an Ottoman Greek pharmacist. Later on, it was owned by pharmacists; Mehmet, Mıgırđıç, Mehmet Nazmi, Hristo Papahristo and Memduh Yörük. Presently, it is run by Sena (Yörük) Gürlek, the daughter of the late Memduh Yörük. The pharmacy still keeps its historical identity which is highlighted in this article.

Key words: Boyacıköy Pharmacy, Istanbul pharmacies, History of pharmacy.

İstanbul Tarihine Tanıklık Eden Bir Eczane: Boyacıköy Eczanesi

Boyacıköy Eczanesi, İstanbul Boğazı'nın en güzel yerlerinden birinde, Emirgan Boyacıköy'de, tarihi bir binanın alt katında konumlanmıştır. 1875 yılında kurulan eczane, nesiller boyunca kesintisiz hizmet vererek günümüze ulaşan nadir İstanbul eczanelerinden biridir. Eczane, kuruluşundan itibaren sadece eczane olarak kullanılması şartıyla Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'na bağışlanmış olması nedeniyle, 135 yıldır eczane olarak hizmet vermeye devam etmektedir. İlk kez Rum asıllı Osmanlı vatandaşı Eczacı Todori tarafından kurulan eczane, yıllar içinde Ecz. Mehmet, Ecz. Mıgırđıç, Ecz. Mehmet Nazmi, Ecz. Hristo Papahristo ve Ecz. Memduh Yörük tarafından işletilmiştir. Günümüzde Ecz. Memduh Yörük'ün kızı Ecz. Sena (Yörük) Gürlek tarafından işletilmeye devam edilen eczane, tarihi özelliğini korumaktadır. Makalede, İstanbul'un eczacılık tarihinde yer edinmiş ve halen yaşayan en eski eczanelerinden biri olan Boyacıköy Eczanesi ile eczaneyi günümüze değin yaşatan eczacılar tanıtılmıştır.

Anahtar sözcükler: Boyacıköy Eczanesi, İstanbul eczaneleri, Eczacılık tarihi.

UNUTULAN GALENİK ŞEKİLLER VE İLAÇLAR

Afife Mat*

Eczacılık mesleği, ilaç endüstrisinin gelişmesiyle büyük bir değişime uğramıştır. Eczacının sanatını ortaya koyarak, eczanesinin laboratuvarında yaptığı ilaçların bugün adını bile anımsamıyoruz. Bu çalışmanın amacı yeni nesil eczacılara bir zamanlar eczanelerde yapılan ama artık unutulmuş galenik şekiller hakkında bilgi vermek ve farmakopelerde yer alan bazı ünlü ilaçları tanıtmaktır. Bu amaçla, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Türkiye’de ve Fransa’da yayımlanmış beş eser incelenmiştir: Dr. Bernard, *Pharmacopée Militaire Ottomane* (1844);¹ *Pharmacopée Française* (1866);² François Dorvault, *L’Officine* (1928);³ Mustafa Nevzat [Pısak] - Ligor [Taranakides], *Fenni İspençiyari* (1924);⁴ Olivier Lafont, *Dictionnaire d’Histoire de la Pharmacie* (2007).⁵ Bu eserlerin incelenmesi neticesinde aşağıdaki ilaç şekilleri saptanmıştır.

Apozemler: Kök, ot, çiçek, meyve veya tohum ile hazırlanan kuvvetli dekoksionlardır. Bütün tıbbi çaylar gibi uzun süre saklanmazlar, kullanılacağı zaman hazırlanır ve 24 saat içinde tüketilir. Örn. susuzluk giderici apozem, iştah açıcı apozem.

Fenni İspençiyari: Müshil apozem (sinameki yaprakları, çin ravendi, sodyum sülfat, kudret helvası, kaynar su).

Bujiler (Mumlar): Tıbbi bujiler, içinde bir ilaç maddesi içeren balmumundan yapılmış, daha çok uretraya uygulanan, bazen de rektuma uygulanan ince uzun fitillerdir. Örn. kâfurlu, iyotlu, cıvalı, potasyumlu, afyonlu, gümüş nitratlı bujiler.

Fenni İspençiyari: İyodoformlu buji.

Tıbbi kalemler: 5-10 cm uzunluğunda, ilaç içeren sert silindirler. İlaç maddelerinin yumuşak macun kıvamında bir kıvamlandırıcıyla

karıştırılmasından oluşan kütle küçük silindirler şekline getirilir. Örn. gümüş nitratlı kalem, kâfurlu, mentollü kalemler, bakır sülfatlı, kostik kalemler, potasyum permanganatlı, antiseptik ve zayıf kostik kalemler.

Fenni İspençiyari: gümüş nitrat kalemi (koterizasyon için yaralarda, ülserlerde, siğillerde), iyodoform kalemi.

Kataplazmalar (Lapalar): Yumuşak, yoğun bir bulamaç halinde vücudun herhangi bir yerine genellikle sıcak olarak uygulanan preparatlar. Bileşimine ve uygulama derecesine göre değişik endikasyonları bulunur: rubefiyon, sakinleştirici, olgunlaştırıcı gibi. En çok kullanılan basit lapa, sıcak su ve keten tohumu unu ile hazırlanır, iki ince kumaş arasına konularak vücuda uygulanır, yumuşatıcı olarak kullanılır. Rubefiyon lapa hardal tohumu unuyla hazırlanır: sinapizm denir.

Fenni İspençiyari: rubefiyon lapa (hardal tohumu unu, su)

Pharmacopée Militaire Ottomane: narkotik lapa (banotu, baldıranotu, belladonna, ketentohumu unu, su).

Kollütuvarlar: Sıvı veya yarı sıvı, ağız mukozasına uygulanmak üzere hazırlanmış preparat, pamuklu çubuk, sünger veya fırça ile uygulanır. Sıvı olarak genellikle gliserin kullanılır, bazen bal veya şurup, biraz su ile karıştırılarak kullanılır. İlaç olarak çoğunlukla antiseptik maddeler ilave edilir, sodyum borat, iyot gibi.

Elektüerler (Macunlar): Yumuşak hamur kıvamında bir ilaçtır. Bal veya şurup ile karıştırılmış ekstreler veya ince tozlardan oluşur. Dikkatle seçilmiş çok sayıda etkili bileşik içeren kompoze bir ilaçtır. Bazılarına göre eczacılık sanatının zirvesidir. Çünkü çok ince işlemlerle hazırlanır. Opium ile hazırlananlara opiat denir. Örn. tiryak macunu, bileşik ravent macunu, bileşik alole macunu.

Fenni İspençiyari: Bileşik Kopahu macunu, sarımsak macunu.

Loklar: Kıvamlı, suni veya doğal emülsiyonlardan oluşan özel posyonlardır. Şuruptan daha koyu kıvamlı, tatlı majistral bir ilaçtır, fırça şekline getirilmiş bir meyhan çubuğunun ucunda emilerek alındığı kayıtlıdır. Daha sonra şurup kıvamında, opak, dahilen kullanılan majistral ilaçlar olmuştur. Bir müsilağ yardımıyla süspansiyon halinde tutulan yağlı bazın içine çeşitli droglar katılarak hazırlanır.

Fenni İspençiyari: beyaz lok (tatlı ve acı badem, beyaz şeker, portakal çiçeği suyu, kitre zamkı, su).

Pharmacopée Militaire Ottomane: narkotik lok (basit lok, taflan suyu, banotu ekstresi).

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 34116, Fatih, İstanbul, affimat@istanbul.edu.tr

¹ Charles A. Bernard, *Pharmacopée Militaire Ottomane*, Constantinople, Imprimerie Henri Cayol, 1844.

² *Pharmacopée Française*, J.B. Baillière et Fils, Paris 1866.

³ François Dorvault, *L’Officine ou Répertoire Générale de Pharmacie Pratique*, Dix-septième Edition, Vigot Frères, éditeurs, Paris 1928.

⁴ Ligor [Kimyacı], Mustafa Nevzat [Pısak], *Fenni İspençiyari’den Farmasötik Teknoloji’ye* (Çeviren: Esra Üstündağ Selamoğlu) Mustafa Nevzat, İstanbul 2010.

⁵ Olivier Lafont, *Dictionnaire d’Histoire de la Pharmacie*, Pharmathèmes, Paris 2007

Mellitler: Bir dekoksilyonda veya enfüzyonda ya da bir bitki özünde çözünmüş bal temelli ilaçlardır. Oksimel: bal ve şarap sirkesi ağır ateşte kaynatılır. Örn.: Scilla oksimeli, Colchicum oksimeli.

Tıbbi sirkeler veya asetoleler: Bir veya birkaç ilaç maddesinin asetik asitte çözünmesiyle hazırlanır. Kuru ve parçalanmış bitkisel droglar sirke ile kapalı bir kapta 10 gün bekletilir, sıkılıp süzülür.

Fenn-i İспенçiyari: Adasoğanı sirkesi, kâfur sirkesi, gül sirkesi

Tıbbi biralalar (Brutoleler): Bir veya birçok ilaç hammaddesi üzerine biranın etkisiyle hazırlanan ilaç şeklidir. İlaç maddeleri en az 4-5 gün, ara sıra karıştırılarak birada bekletilir.

Fenn-i İспенçiyari: skorbüte karşı bira.

Tıbbi şaraplar: Bir veya daha çok ilaç maddesi üzerine şarabın etkisiyle oluşan hazır ilaç sıvılarına “tıbbi şarap” denir. Kırmızı, beyaz veya misket şaraplarıyla Mader, Malaga ve Kıbrıs şarapları gibi tatlı şaraplar ile hazırlanır.

Fenn-i İспенçiyari: Basit şaraplar (aromatik şarap, demirli şarap, koka şarabı, kınakına şarabı); Bileşik şaraplar (fosfatlı iyodotanen şarabı, bileşik yüksükotu şarabı, adasoğanı bileşik şarabı, afyonlu şarap).

Pharmacopée Française 1866: Absinthium şarabı (*Absinthium* kuru yaprak, alkol 60 derece, beyaz şarap); Gentiana şarabı (*Gentiana* kökü, alkol 60, kırmızı şarap); Kınakına şarabı (*Cinchona calisaya*, alkol 60, kırmızı şarap); Scilla şarabı (kuru *Scilla* soğanı, Malaga şarabı); Demirli şarap (Amonyaklı demir sitrat, Malaga şarabı); Kusturucu şarap (Potasyum antimon tartarat, Malaga şarabı).

Dorvault'nun *L'Officine* isimli eserinin 1880 baskısında 154 adet tıbbi şarap formülü kayıtlıdır.

Dünyanın en ünlü tıbbi şarabı: Mariani şarabı⁶

Koka yaprağının uyarıcı etkisi 19. yüzyılda Avrupa'da duyulmaya başlanır. Korsika asıllı Fransız eczacı Angelo François Mariani (1838-1914), Peru'dan getirdiği koka yapraklarını Bordeaux şarabı ile karıştırarak bir preparat geliştirir. “Vin Mariani” (Mariani Şarabı) tonik ve uyarıcı bir spesiyalite olarak 1871'de Fransa'da piyasaya çıkar.

Angelo Mariani, büyük bir ailenin çocuğu olarak Korsika'da doğar. Eczacı olmaya karar vererek Paris'e gider ve bir eczanede çirak olarak

⁶ A. Mat, *Bitkiden İlaça, Hepsinin Bir Öyküsü Var*, Pharmavision Kültür Yayınları 2, İstanbul 2010.

çalışmaya başlar. Hırslı bir eczacı aday olarak, servet yapmasını sağlayacak, ticarileştirebileceği bir spesiyalite aramaktadır. Bu amaçla tonik preparatlara dikkatini verir. Koka yaprağı ile hazırladığı tonik preparatı kullanan bir opera sanatçısı çok memnun kalarak bir sandık ismarlayınca beklediği fırsatı yakalar.

Mariani Şarabı, Avrupa'da ve Amerika'da 1890'larda ve 20.yüzyılın başında en tanınmış farmasötik spesiyalite olmuştur. Vücut, beyin ve sinirler için tonik ve uyarıcı olarak tanıtılan Mariani Şarabı'nın endikasyonları yıllar içinde değişse de genellikle grip, sinirlilik, kansızlık, uykusuzluk, halsizlik, melankoli ve çeşitli mide, boğaz ve akciğer rahatsızlıklarında kullanılıyordu. Yemekten önce veya sonra, ya da kahvaltı ile öğle yemeği arasında bir kadeh alınması tavsiye ediliyordu. Önceleri eczanesinin laboratuvarında ürettiği preparata talep artınca, Mariani, Neuilly yakınında bir fabrika kurar. Burada bir de koka bahçesi oluşturur.

Koka Şarabı ilk kez 1884'de Fransız Kodeksi'nde yer almıştır. Tıbbi şaraplar, Fransa'da bir dönem çok kullanılan bir farmasötik şekil olmuştur. Dorvault'nun *L'Officine* adlı eserinin 1880 baskısında 154 adet tıbbi şarap kayıtlıdır.

Ecz. Angelo Mariani ve Mariani şarabı⁷

Papa XIII. Leo tarafından Vatikan Altın Madalyası ile ödüllendirilen Mariani'nin başarısı, reklam becerisi ve ürününü tanıtmaya sanatı ile yakından ilgilidir. Mariani, şarabını kullanıp da memnun kalan ünlü kişilerin yorumlarını çok iyi değerlendirerek reklamını yapmıştır. Bu ünlüler arasında dönemin

⁷ W.H. Helfand, “Mariani et le Vin de Coca,” *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, 28, 247 (1980): 227-334.

tanınmış sanatçıları, yazarları, politikacıları, krallar, soylular, din adamları, bilim adamları ve doktorlar bulunmaktadır. Tüm bu ünlü kişilerden Mariani Şarabı hakkındaki düşüncelerini yazarak kendisine göndermelerini ister ve bu imzalı belgeleri “Çağdaş Yüzer” adıyla seri halinde yayımlar. Böylece Mariani Albümü ortaya çıkar. 1891’den 1913’e kadar 13 cilt halinde düzenli olarak yayınlanır. 1914’de öldüğünde hazırlanmakta olan 14. son cilt, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yayınlanamaz. Savaştan sonra 1925’de oğlu tarafından yayınlanır. Bu 14 ciltlik albüm bugün çok önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Albümde birçok ünlü şahsiyetin biyografisi, portresi, kendi el yazısıyla Mariani şarabı hakkındaki görüşü ve imzası bulunmaktadır. Bu albümde iki Osmanlının da yer aldığını görüyoruz: Ecz. Joseph Zanni ve Dr. Mavrogeny Paşa.

Mariani’nin reklam kampanyaları dönemi için bir yenilik olmuştur. Mariani, ünlü afiş sanatçısı Jules Chéret’den bir afiş hazırlamasını istemiştir. Mariani Şarabı, 1894’te Amerika Birleşik Devletleri’ne ihraç edilmeye başlanır.

Angelo Mariani “Koka ve tedavideki uygulamaları” adıyla bir kitap yayımlar ve bu kitap İngilizce’ye de çevrilir. Ancak bu kitapta kokanın zararlı etkilerinden bahsedilmemektedir. Mariani’nin 1914’teki ölümünden sonra da ürünü yıllarca satılır. 1954’de adı “Tonique Mariani” olarak değiştirilir. Fransız eczacı Louis Cotinat’ın verdiği bilgiye göre 1963’de hâlâ satılmaktadır, ancak içinde koka yaprağı artık bulunmamaktadır.

Amerikalı eczacı John Pemberton, Mariani Şarabı’ndan esinlenerek 1884’de Atlanta’da “Pemberton’s French Coca Wine” (Pemberton’un Fransız Koka Şarabı) nı piyasaya çıkartır. Bu preparat sinir hastalıkları, hazımsızlık, zihin ve fizik yorgunluk, kabızlık, baş ağrısı, nörasteni ve iktidarsızlık tedavisi için tavsiye edilmektedir. Aynı zamanda morfin bağımlılığını tedavi için de önerilmiştir. 1886’da Atlanta eyaletinde alkol yasağı getirilince, formülden alkol çıkartılarak yerine şurup konulur, koka yaprağına kafein içeren kola tohumu ilave edilerek karbon dioksit ile gazlı bir içecek haline getirilir. “Coca-cola” adını alan bu yeni içecek patentli bir ilaç olarak eczanelerde, soda çeşmelerinde satılmaya başlar. 1887’de bir başka Amerikalı eczacı Asa Candler Coca-cola’nın formülünü Pemberton’dan satın alır ve 1888 de Coca-cola fabrikasını kurar. 1904’de formülden koka yaprağı ekstresi çıkartılır, ancak ürünün adı değiştirilmez.

Tıbbi Çikolatalar: Çikolatalar besleyici ve tıbbi olmak üzere başlıca iki cinstir. Kakao, Mayalar ve Azteklerde tanrıların kutsal içkisi olarak kabul edilmiştir. İspanyol Markisi Hernán Cortés 1519’da Meksika’yı fethedince, İspanyollar kakaonun önemini fark etmişler ve Avrupa’ya tanıtmışlar. Bu ekzotik içecek kısa zamanda İspanyol soyluları arasında moda olmuştur. Tıbbi çikolatalar basit çikolatalara ilaç maddelerinin eklenmesiyle yapılır.

Fenn-i İspençiyari: Demirli çikolata.

Pharmacopée Française 1866: Vanilyalı çikolata, İzlanda likenli çikolata, salepli çikolata, demirli çikolata.

Dorvault l’Officine 1928: Antivenerien çikolata (süblime, basit çikolata, Peru balsamı, şeker), Demirli çikolata, Guaranalı çikolata, Demir iyodürlü çikolata, Eşek sütlü çikolata, İzlanda likenli çikolata, Magnezyumlu çikolata, pürgeatif çikolata, Salepli çikolata, Scammoniumlu çikolata.

Sonuç

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Türkiye’de ve Fransa’da yayımlanmış beş eser (farmakope ve diğer) üzerinde yaptığımız incelemede, apozemler, bujiler (mumlar), tıbbi kalemler, kataplazmalar (lapalar), kollütuarlar, elektürler (macunlar), loklar, mellitler, tıbbi sirkeler (asetoleler), tıbbi biralalar (brutoleler), tıbbi şaraplar ve tıbbi çikolatalar olmak üzere ondan fazla galenik şekil belirlenmiştir. Bunlar, ilaç sanayinin gelişmiş olduğu toplumlarda artık kullanılmadıkları için unutulmuş ise de, uzun yıllar farmakopelerde yer almış ve tedavide yaygın olarak kullanılmışlardır.

Long-forgotten galenic forms and medicines

Along with the development of drug industry, the pharmacy profession has greatly changed. Today, most of us do not remember the name of medicines once prepared in pharmacy’s laboratory. This presentation aims to inform young generations about the long-forgotten galenic forms (i.e. potions, enema, collutoria, electuaries, pillules, fumigations, medical wines, and medical chocolates) and to introduce them some famous medicines registered in pharmacopoeias.

Key words: Galenic forms, Pharmacopoeias, History of pharmacy.

Unutulan galenik şekiller ve ilaçlar

İlaç endüstrisinin gelişmesiyle eczacılık mesleği büyük bir değişime uğramıştır. Eczacının sanatını ortaya koyarak eczanesinin laboratuvarında yaptığı ilaçların bugün adını bile anımsamıyoruz. Bildirinin amacı yeni nesil eczacılara bir zamanlar eczanelerde yapılan posyonlar, lavmanlar, kollütuarlar, macunlar, pilüller, fümigasyonlar, tıbbi şaraplar, tıbbi çikolatalar gibi artık unutulmuş galenik şekiller hakkında bilgi vermek ve farmakopelerde yer alan bazı ünlü ilaçları tanıtmaktır.

Anahtar sözcükler: Galenik şekiller, Farmakopeler, Eczacılık tarihi.

MEDICINAL USE OF APPLE CIDER: A HISTORICAL COMPENDIUM*

Christiane Staiger**

In most of the world cider is an alcoholic drink made from fermented apple juice. It comes in a variety of tastes, from sweet to dry and in a range from 4 to 8% of alcohol by volume.

In the United Kingdom cider is predominantly made in the southwest and the west of England.¹ Modern, mass-produced ciders are generally heavily processed and resemble sparkling wine in appearance. More-traditional brands, often known as *scrumpy*, tend to be darker and more cloudy, as less of the apple is filtered out.

French *cidre* is an alcoholic drink produced predominantly in Normandy and Brittany. Most qualities are usually sparkling. Until the mid-20th century, *cidre* was the second most-consumed drink in France after wine, before the popularity of beer increased. In restaurants in Brittany, cider is sometimes served in traditional ceramic bowls or wide cups rather than glasses.

German cider, usually called *Apfelwein* - or with a more dialect pronunciation *Ebbelwoi* - has a tart, sour taste and an alcohol content of 5,5-7%.² It is mainly produced and consumed in Hessen, particularly in the Frankfurt area, but also common in Baden, the area around Trier, and the lower Saar area. In the latter regions it is called *Apfelmost* or *Viez* (from the Latin word *vice*, meaning the second or substitute wine).

Next to the German border, in Luxembourg *viez* is rather like English *scrumpy*. It is cloudy, made only in autumn and varies from non-alcoholic to very alcoholic.

In Spain, the regions of Asturias and the Basque Country are well known for traditional *sidra*, an alcoholic cider of 4 to 8% strength. *Sidra* is traditionally poured in very small quantities from a height into a wide glass, with one arm holding the bottle extended upwards and the other holding the glass extended

downwards. This is called to *escanciar* and is done to get air bubbles into the drink, thus giving it a sparkling taste that lasts a very short time.

Varieties of cider are known also in Slovenia (*Jablocnik*) and Finland (*Siideri*). In Australia, 'cider' can be either an alcoholic drink as described before, or a sparkling non-alcoholic beverage made from apples. Cider in Japan and Korea sometimes means just a soft drink, not necessarily made from apples.

Considering the wide distribution of cider it is not surprising that it has a long tradition, not only as a beverage but also in folk medicine for the treatment and prophylaxis of several human and veterinary disorders.³ In Britain and Germany, we find multiple historical examples of its medical application.

Scurvy

Cider was part of the early therapy of scurvy before lemons became the first-line naval prophylaxis and treatment.⁴ It was James Lind, born in Edinburgh in 1716, who made it into the history books with his findings, that citrus fruits were the most effective treatment for scurvy and an excellent prophylaxis for the sailors. Lind registered in 1731 as an apprentice at the College of Surgeons in Edinburgh and after eight years began serving as a naval surgeon in the Mediterranean. Until 1748 he was active around Guinea and the West Indies, although he spent most of his time patrolling the English Channel.

In 1747, on the HMS Salisbury at sea, Lind made his well-known experiment.⁵ He selected twelve men from the ship, all suffering from similar symptoms of scurvy, and divided them into six pairs. He then gave each group different additions to their basic diet. All of them were recommended at that time to keep scurvy at bay, but Lind thought of a direct comparison to find out which might be the best. In his study, two men received a quart of cider a day, and two others took twenty five gits of elixir vitriol three times a day upon an empty stomach. One pair was treated with a course of half a pint sea water every day, and another was fed with the bigness of a nutmeg three times a day of an electuary made of garlic, mustard seed, radish root, Peruvian balsam and gum myrrh. Two others were ordered two spoonfuls of vinegar three times a

* Slightly revised version of an article first published in *Pharmaceutical Historian* 35 (2005): 38-41, with kind permission of the editor.

** ch.staiger@gmx.de

¹ French, Roger Kenneth, *The history and virtues of cyder*. New York, London 1982.

² Schad, Hermann, *Der Aepfelwein und seine Geschichte*. Bad Soden, no year.

³ Tuerk, M.D., *Der Aepfelwein. Seine Heilwirkung auf den menschlichen Körper*. Berlin 1855 and Bosch, Georg, *Klinische Studien über den Einfluß des Apfelweines auf Frequenz und Intensität der Pansenbewegungen bei den Wiederkäuern*. Berlin 1912.

⁴ Müller, Irmgard, *Untersuchungen zur Arzneiversorgung an Bord vom Beginn der Entdeckungsreisen bis zur Einführung der Dampfschiffahrt*. PhD thesis, Düsseldorf 1969.

⁵ Lind, James, *A Treatise of the Scurvy in Three Parts. Containing an inquiry into the nature, causes and cure of that disease, together with a critical and chronological view of what has been published on the subject*. A. Millar, London, 1753.

day upon an empty stomach, and the last two had each two oranges and one lemon every day.

Four out of the six groups reported no change, the men given cider reported a slight improvement, but the two seamen fed with citrus fruits experienced a remarkable recovery. Only after six days they were fit for duty. While there was nothing new about Lind's discovery - the benefits of lime juice had been known for centuries - he had proven the superiority of citrus fruits above all other 'remedies'. He undertook what may be the world's first controlled clinical nutrition study using human subjects.

The slight improvement of the two men given cider raises the question about the content of vitamin C in this beverage. In most modern books it is stated, that cider contains no vitamin C, or at the best a trace.⁶ But how does this correspond to the recommendation based on empirical knowledge of the 18th century that apple cider might prevent scurvy? Well, we have to consider that cider was produced in a very different way than it is today.⁷ Modern processing like fermentation, pasteurization, dilution and filtration leads to a nice drink, but rather poor of nutrients. In an experiment, ciderists produced a real cider the way it was done in England of the 18th century and found about 33 milligrams of ascorbic acid per litre, a quite considerable amount.⁸

Virtues of cider

In Tübingen, Germany, Christian Friedrich Reuß (1745-1813) published in 1781 a book titled *Survey on Cider or Apfelwein, its nature, virtues and application*.⁹ Reuß was born on July 7, 1745 in Copenhagen and obtained his medical doctor in 1769. He became medical professor in Tübingen in 1796 and received a Distinguished Service Medal, the Zivil-Verdienst-Orden in 1812, before he died October 17th, 1813.

In the chapter on the virtues of cider, Reuß presents a collection of Latin, Greek and German sources on the healthy effects of the drink. Based on the principles of humoral pathology, he recommended the beverage to warm the blood and cool the bile. Predominantly, he saw cider as a remedy to clean the intestine. However, he stated that heavy drinking of cider may cause - not

⁶ Weill, Ernst, *Der Aepfelwein. Sein Werden und seine Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Frankfurter Aepfelweines*. PhD thesis, Frankfurt am Main 1928.

⁷ Stopes, Henry: *Cider. The history, method of manufacture, and properties of this national beverage*. London 1888.

⁸ Durham, Herbert E[dward]: "Notes on the medical history of cider: Past and present," *Cambridge University Medical Society Magazine*, (1929): 132-143.

⁹ Reuß, Christian Friedrich, *Untersuchungen des Cyders oder Apfelweins nach seinen Eigenschaften und Wirkungen beym Gebrauch, nebst einer Anweisung seiner vortheilhaftesten Verfertigungs-Art*. Tübingen 1781.

surprising - colic and headache. But, he concluded, the benefits from regular drinking prevailed over these small uncomfortable feelings and a slight headache should be interpreted as evidence of good cider quality. Moreover, he promoted a moderate use of the drink.

Titlepage of the book of Christian Friedrich Reuß (1745-1813). See footnote 9.

Universal potency

Johann Christian Wilhelm Petsch was born July 7, 1804 in Frankfurt am Main. He left Frankfurt in his youth and moved to Berlin in 1849, where he ran a wine and cider business. Later, he ran a second business in his home town Frankfurt. Petsch published several books about the virtues of cider and suggested its regular use: this also stimulated his sales.

The 12th edition of his book 'Light and truth in practical medicine or the healthy virtues and blessing effects of unfalsified cider, united with pure milk and fresh water' was printed in 1862.¹⁰ Petsch promoted a drinking course to cure heart conditions, arthritis, asthma, insomnia, gout, cough, hay fever, and many more disorders. A table listed dosing recommendations for the mixture of cider, milk and water starting with 1 teaspoon 3 times a day for a newborn up to 3-month-old child. Adults should take 1 and a half tablespoons of each component three times daily, strong adults 1 and three quarters. Beside the internal use, he prescribed the application of cider externally, for example as a wound dressing or in cases of inflammation of the veins. In fact, Petsch believed his drink to be omnipotent and this is why he also recommended it for children. Altogether, the book listed 174 complaints to be treated successfully with the cider-milk-mix, including for example syphilis, loss of hair, epilepsy, and even rabies.

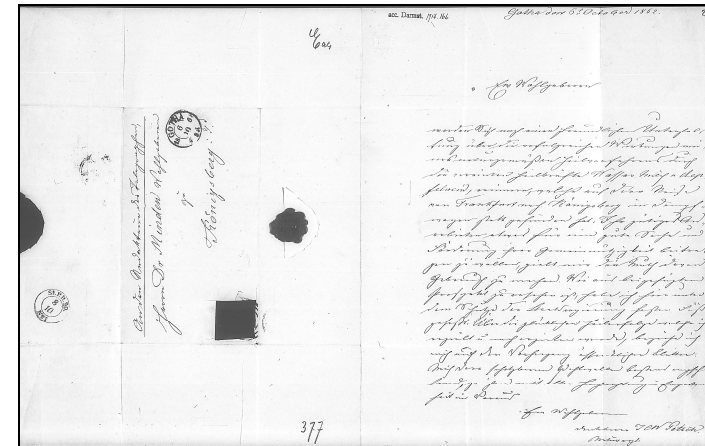
Portrait of Johann Christian Wilhelm Petsch (1804-1882).

Petsch promoted his cure at every possible occasion. In a letter, Petsch wrote to an editor from Königsberg he met during a train journey.¹¹ Petsch

¹⁰ Petsch, Johann Christian Wilhelm, *Licht und Wahrheit im Gebiete der practischen Heilkunde, oder: Die heilsamen Wirkungen und segensreichen Folgen des unverfälschten Aepfelweins, mit reiner Milch und frischem Wasser vereint*. 12th ed., Berlin and Frankfurt 1862.

¹¹ Letter Gotha Oct 10th, 1862 to Dr. Minden Königsberg. Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz. Slg Darmst. 3d 1860(8) Petsch. The letter reads: "Ew. Wohlgeboren, werden sich noch einer freundlichen Unterhaltung über die erfolgreichen Wirkungen meines naturgemäßen Heilverfahrens durch die vereinten Heilkräfte Wasser Milch und Aepfelwein, erinnern, welche auf dero Reise von Frankfurt nach Königsberg im Dampfwagen stattgefunden hat. Ihr gütiges Anerbieten etwas für eine gute Sache und Förderung ihrer Gemeinnützigkeit beitragen zu wollen, giebt mir den Muth davon Gebrauch zu machen. Wie aus beigefügtem Prospekt zu ersehen ist, habe ich hier unter dem Schutze der

asked him to promote his course of cider drinking and signed the letter with his name and the professional addendum 'Naturarzt', natural physician, although he never studied medicine or held a medical degree. For this, he was convicted twice of quackery by a Berlin court, in 1856 and 1858.¹² During the first trial he boasted of curing more than 25000 patients with his cider. Because several witnesses testified to his success he was only convicted to pay a fine. As the letter written in 1862 proves, he continued to claim himself a medical practitioner.

Letter Petsch wrote Oct 10th, 1862 to Dr. Minden Königsberg. See footnote 11.

Cider whey

Petsch found imitators for his medical approach.¹³ One of them was Rudolph Weil, born on August 28th, 1841 in Berlin. There, he studied medicine and obtained a PhD in 1864 with a work on diphtheria. He succeeded Petsch but recommended boiling the mixture of cider, raw milk, and water, then filtrate the precipitated casein, and drink the cider whey.¹⁴ Being a medical doctor, it seems that Weil better realised the limits of the remedy and so he promoted in his book

Staatsregierung festen Fuß gefaßt. Über die glücklichen Heilerfolge, welche ich erzielt u. noch erzielen werde, beziehe ich mich auf den Vorhergang öffentlicher Bletter. Mich dero schätzbarem Wohlwollen bestens mit aller Hochachtung u. Ergebenheit im Voraus Ew. Wohlgeboren dankbarer JCW Petsch Naturarzt."

¹² N.N., "Aepfelwein-Händler Petsch vor dem Berliner Criminal-Senate," *Didaskalia* (1858): 110; N.N.: "Der Aepfelweinhändler Petsch vor Gericht," *Didaskalia* (1856):13 and Strauß, Julius Jacob, "Frankfurter 'Ebbelwei' in Berlin. Zur fünfzigsten Wiederkehr des Sterbedenktagdes des J.C.W. Petsch," *Die Siedlung* 5(1933): 5-6.

¹³ *Apotheker-Zeitung* 1, 35 (1886): 189.

¹⁴ Weil, Rud[olph], "Der Apfelwein und die Kur mit Apfelwein und Milch nach vierzigjähriger Erfahrung und Anwendung," 2nd ed., Berlin 1906.

the mixture still for an extensive, but slightly more rational catalogue of illnesses related to the blood cycle, nervous and skeletal system.

Dosage finding

Edouard Pierre Léonor Denis-Dumont stands pre-eminent in making a real attempt to analyse the value of cider in relation to certain diseased conditions. He was born in 1830 and died in 1886. In 1867 he was appointed Assistant Surgeon and Professor of Medicine to the École de Médecine de Caen, and in 1872 Full Surgeon und Professor. The 3rd edition of his book on the qualities of cider in medicine and hygiene, and its fabrication was published in 1883.¹⁵ Dumont undertook case studies in patients with gallbladder stones, vomiting of pregnancy, renal colic and gravel, gout, and other illnesses. From his findings he assumed malic acid to be the active agent and experimented also with different amounts of cider to find the best dosage.¹⁶

Conclusion

The literature about the medicinal use of cider is abundant. The few selected examples show that cider, also mixed with water and milk, was recommended against numerous complaints, and even promoted as a medicine of universal potency in humans. It was suggested to be particularly useful when taken regularly. Beside the internal use, cider was also applied externally.

The diuretic action of cider made it a highly reputed drug in a time when therapy was mainly based on the principles of humoral pathology. The considerable amount of ascorbic acid contained in the beverage in former times might explain its medicinal use from a more rational point of view. Today, hot apple cider is only used as a home remedy against common cold. Although cider has no evidence as a strong medicament in modern medicine, it is still a tasteful popular beverage.

Medicinal use of apple cider: A historical compendium

The internal and external use of apple cider has a long tradition in folk medicine for the treatment and prophylaxis of several human and veterinary disorders. In Europe, we find multiple historical examples for its medical application. Cider was part of the early therapy of scurvy before lemons became the first line naval prophylaxis and treatment due to better stability. In Germany, Johann Christian Wilhelm Petsch (1804-1882) and Rudolph Weil (1841-?) recommended apple cider, pure and mixed with water and milk, as a medicine

¹⁵ Denis-Dumont, Edouard Pierre Léonor, *Les Propriétés Médicales et Hygiéniques du Cidre et sa Fabrication*. 3e éd., 1883.

¹⁶ Stopes, Henry, *Cider. The history, method of manufacture, and properties of this national beverage*. London 1888.

of universal potency in humans. They treated all kind of illnesses related to the blood cycle, nerve system and skeletal system. Cider was suggested to be particularly useful when applied regularly. It was recommended to cure heart conditions, arthritis, asthma, insomnia, gout, cough, hay fever, and many other complaints. Beside the internal use, cider was applied externally. The diuretic action of cider made it a highly reputed drug in a time, when therapy was mainly based on the principles of humoral pathology. The considerable amount of ascorbic acid contained in the beverage might explain its medicinal use from a more rational point of view. Today, apple cider is less commonly used for medicinal purposes, although it is widely known as a beverage.

Keywords: Cider, Christian Friedrich Reuß, Johann Christian Wilhelm Petsch, Drinking course, Apple.

Elma şarabının (Elma Şırası) tıbbi kullanımı: Tarihsel bir derleme

Elma şarabının folklorik tıpta, insan ve hayvan hastalıklarının tedavisinde ve profilaksisinde harici ve dahili olarak kullanılmasının uzun bir geçmişi vardır. Avrupa'da, tıbbi uygulamasının çok çeşitli tarihsel örnekleri görülür. Elma şırasının, denizcilikte iskorbütten korunmak için limon kullanımından önce, tedavide önemli bir yeri vardı. Almanya'da Johann Christian Wilhelm Petsch (1804-1882) ve Rudolph Weil (1841-?) elma şarabını, saf veya su veya süt ile karışım halinde, insanlara cinsel gücü artırıcı bir ilaç olarak tavsiye etmişlerdi. Kan dolaşımı, sinir sistemi, kemikler ile ilgili her tür hastalığı elma şırası ile tedavi etmişlerdi. Özellikle düzenli olarak kullanıldığında etkili olduğu ileri sürülmekteydi. Eklem iltihabı, astım, uykusuzluk, gut, öksürük, saman nezlesi ve başka birçok şikâyeti tedavi için tavsiye edilmekteydi. Diüretik etkisi sebebiyle, özellikle tedavinin dört hılt teorisine dayalı olduğu dönemde, çok aranan bir ilaçtı. İçerdiği çok miktardaki askorbik asit, onun tıbbi kullanımındaki akılcı tutumu açıklayabilir. Bugün elma şarabı, meşrubat olarak tanınsa da, tedavi amaçlı kullanımı yaygın değildir.

Anahtar sözcükler: Elma şırası, Elma şarabı, Christian Friedrich Reuß, Johann Christian Wilhelm Petsch, Meşrubat, Elma.

FİLATELİDE KARDİYOTONİKLER

Ahmet Doğan Ataman*

İnsanlar, binlerce yıldan beri, bitkileri sofralarında kullanıyorlar. Sıradan yemeklerin tatları değişiyor; lezzetine lezzet katılıyor. Bitkiler kozmetik olarak çeşitli törenlerde ve dini ayinlerde güzelleşmek amacıyla da kullanmıştır. Mısır uygarlığı, Helen kültürü ve Romalıların hoş kokuları ve beden güzelliği bitkilerden kazanılmıştır. Ayrıca bitkilerin iyileştirici özelliklerinden faydalanılmıştır. İlkçağdaki insanlar şifalı otları deneme yanılma ile tanımışlar. Çağlar boyunca bu bitkileri her uygarlık toplamış, kurutmuş, deneyip, kanıtlamış ve daha yeni sonuçlara varmıştır.

Son yüz senedir birçok ülke tıbbi bitkiler ile ilgili pul serileri çıkarmıştır. Bu çalışmada, günümüze kadar dünyada yayınlanan kardiyotonik ilaçların ham maddesinde bulunan tıbbi bitki pullarının serileri tanıtılacaktır.

William Harvey kanın kalp tarafından damarlara pompalandığını keşfederek *De Motu Cordis* (Kalbin Hareketleri Üzerine) adlı eserini yazmıştır. Böylece kardiyoloji doğmuş ve birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Oldukça sınırlı olan kardiyotonik glikozitler yaklaşık on çeşit bitki türünde bulunur. Ayrıca bufa kurbağalarında da kardiyotonik bileşikler izole edilmiştir. Ancak bu bileşiklerin orijinlerinin beslendikleri kaynaklardan ileri geldiği bilinmektedir. Bitkilerden elde edilen saf bileşikler kalp yetmezliği ve supraventriküler ritm bozukluklarında kullanılır (1).

Adansonia digitata (Baobab), Familya: Bombacaceae

Baobab Afrika'dan Avustralya'ya kadar geniş bir coğrafyada yetişen, dev boyutlara ulaşan gövdesiyle binlerce yıl yaşayan bir ağaçtır. Meyvesi yüksek miktarda askorbik asit ihtiva eder. Kabuğu strophantus gibi adansonin içerir (2).

Adenium (Çöl gülü), Familya: Apocynaceae

Afrika'ya ait bir bitkidir. Aktif kardiak glikozidlerini kontrol eder. Doğu Afrika'da balıkları yakalamak için okların ucuna sürülür (3).

Adonis (Keklik gözü), Familya: Ranunculaceae

Adonis, Helen mitolojisinde Afrodit'in aşık olduğu tanrıdır. Birgün av sırasında bir yaban domuzu tarafından öldürülünce, aşk tanrıçası Afrodit bu

çiçeği Adonis'in dökülen kanından (döktüğü göz yaşından) yaratır. Adonis 1800'lerden beri kalp ilacı olarak kullanılmaktadır (4, 5).

Convallaria (Müge), Familya: Ruscaceae

Tanrı Apollo'nun müge çiçeğini Aesculap'a verdiği rivayet edilir. On altıncı asrın başında John Gerard adlı bir herbalist onda kalbin ritmini etkilediğini görür. Ayrıca gut hastalığını da iyileştirir. Eczanelerde "Lilium convallium" adı ile aranan mügenin kurutulmuş çiçekleri, tohumları ve kökleri kullanılırdı (6, 7).

Digitalis (Yüksük Otu), Familya: Scrophulariaceae

Yaklaşık yirmiye yakın türü vardır. İlaç sektöründe *Digitalis purpurea* bitkisinin kurutulmuş yaprakları kullanılır. Bitkinin adı çiçeğinin şeklinden ötürüdür. Bir köy hekimi olan İngiliz William Withering 1775'te Shropshirelı yaşlı bir kadının ödemi yüksükotu ile iyileştirmiştir. Bitkinin kalbi harekete geçirip, kalp yetmezliğinde ortaya çıkan ödem azalttığına dair bilgileri "Yüksük Otunun Önemi" adlı eserinde yayınlamıştır. Tıp tarihindeki bu buluşu bir hayat kurtarıcı olarak önem kazanmıştır (8).

Helleborus niger (Kara çöpleme, Noelgülü, Bohçaotu), Familya: Ranunculaceae

Bohçaotunun kurutulmuş tohumları ve kökleri ilaç yapımında kullanılır. Bitki eski çağlardan beri bilinir. Mitolojide çoban Melampus ilk olarak keçilerinde otun etkisini gözleyerek fark eder. Daha sonra bohçaotu yemiş keçilerinin sütünden Proteus'un deli kızlarını tedavi eder. Plinius bohçaotunun sinir hastalıkları ve histeriyi tedavi ettiğini ifade etmiştir. Yaprakları kardiyotonik glikozid ihtiva eder. Bitkinin geciken adet dönemlerini de uyarıcı etkisi vardır (9, 10).

Nerium (Zakkum), Familya: Apocynaceae

Zehirli bir bitki olan zakkumun yaprakları kardiyotonik glikozitler taşır. İdrar arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkisi vardır. Zeytinyağı ile yoğrulmuş olan yapraklar uyuza karşı kullanılır (11).

Strophanthus, Familya: Apocynaceae

Eczacılıkta tohumları kullanılan, Doğu Afrika'da ekvator bölgesinde bulunan bir bitkidir. Alkaloid ve glikozid içerir. Yılanınkinden daha öldürücü bir zehir (panzehri yoktur) olan Cymarin, Afrika yerlileri tarafından kullanılır. Misyoner bir gezgin ve tabip olan İngiliz David Livingstone, "Strophanthus kombé"yi uzun uzun anlatmıştır (12).

* Dt., Kanlıca, İstanbul, drataman@hotmail.com

Urginea maritima (Ada soğanı), Familia: Hyacinthaceae

Eski çağlardan beri bilinen ada soğanı balgam söktürücü, diüretik, öksürük ilacı olarak kullanılmaktadır. Fazla miktarda verildiğinde kusmaya neden olur (13).

Voacanga africana, Familia: Apocynaceae

Afrika'da yetişen altı metreye kadar boyu ve otuz santimetre yaprakları olan bir ağaçtır. Voakanganın kökleri ve kabuğu alkaloid içerir (14).

Kardiyotonik Tıbbi Bitkilerin Filatelik Malzeme Listesi

Tıbbi Bitkiler	Memleket	Michel Nr.	Tarih
Adansonia digitata (Baobab)	Rodezya	68	06.09.1967
	Senegal	341	19.11.1966
Adenium (Çöl gülü)	Kenya	413	27.20.1987
	Somali	Scott 198	02.1955
Adonis (Keklik gözü)	Bulgaristan	1862	02.01.1969
	Çekolovakya	2025	20.09.1971
	Macaristan	2891	04.08.1973
	Romanya	2825	25.02.1970
Convallaria (Müge)	D. Almanya	1189	1966
	Macaristan	1209	04.11.1951
	S.S.C.B	4160	05.09.1973
	San Marino	571	31.08.1957
Digitalis (Yüksükotu)	Almanya	819	15.10.1974
	Bulgaristan	873	1953
	Çekoslovakya	1586	03.12.1965
	D. Almanya	757	07.04.1960
Helleborus niger (Bohçaotu)	Almanya	874	14.11.1975
	Guernsay	170	31.10.1978
	İsviçre	467	01.12.1945
Nerium (Zakkum)	İsrail	239	18.04.1961
	Yugoslavya	1202	25.05.1967
	San Marino	Scott 338	28.12.1969
	Somali	147	25.03.1969
Strophanthus	Fildişi Sahilleri	230	1961
	Gine	-	1956
	Kongo	125	25.05.1963
	Mozambik	457	14.09.1958
Urginea maritima (Ada soğanı)	İsrail	238	18.04.1961
Voacanga	Kamerun	927-929	03.12.1980

Filatelide Kardiyotonikler

Binlerce yıldan beri insanlık bitkileri sofralarında kullanıyorlar. Sıradan yemeklerin tattarı değişiyor; lezzetine lezzet katılıyor. Bitkiler kozmetik olarak çeşitli törenlerde ve dini ayinlerde güzelleşmek amacıyla da kullanılmıştır. Mısır uygarlığı, Helen kültürü ve Romalıların hoş kokuları ve beden güzelliği bitkilerden kazanılmıştır. Ayrıca bitkilerin iyileştirici özelliklerinden faydalanılmıştır. İlkçağdaki insanlar şifalı otları deneme yanılmayla tanımışlar. Çağlar boyunca bu bitkileri her uygarlık toplamış, kurumuş, deneyip, kanıtlanmış ve daha yeni sonuçlara varmıştır.

Son yüz senedir birçok ülke tıbbi bitkiler ile ilgili seriler çıkarmıştır. Burada günümüze kadar dünyada yayınlanan kardiyotonik ilaçların ham maddesinde bulunan tıbbi bitki pullarının serileri tanıtılacaktır.

Tanı Apollo'nun müge çiçeğini Aesculap'a verdiği rivayet edilir. 16.y'ın başında John Gerard adlı bir herbalist onda kalbin ritmini etkilediğini görür. Ayrıca gut hastalığını da iyileştirir. Eczanelerde "Lilium convallium" adı ile aranan mügenin kurutulmuş çiçekleri, tohumları ve kökleri kullanılır. (6,7)

Bir köy hekimi olan İngiliz William Withering 1775'te Shropshire'de yaşlı bir kadının ödemi yüksükotu ile iyileştirmişti. Bitkinin kabu hareketle geçirip, kalp yetmezliğinde ortaya çıkan ödem azaltığına dair bilgileri "Yüksek Otunun Onemi" adlı eserinde yayınlamıştır. Tıp tarihinde bu buluşu bir hayat kurtarıcı olarak önem kazanmıştır. (8)

Oldukça sınırlı olan kardiyotonik glikozidler yaklaşık on çeşit bitki türünde bulunur. Ayrıca bufa kurbagalarda da kardiyotonik bileşimler izole edilmiştir. Ancak bu bileşimlerin orjinlerinin besledikleri kayınlardan ileri gelmiş bilimleştirebilir. Bitkilerin elde edilen saf bileşimleri kalp yetmezliği ve supraventriküler ritim bozukluklarında kullanılır. (1)

Filatelik malzeme Ece Defne Ataman ve Ahmet Doğan Ataman'a aittir.

Dr. Ahmet Doğan Ataman
drataman@hotmail.com

Kaynaklar

1. Forth, W., Henschler, D., Rummel, W., *Allgemeine und Spezielle Pharmakologie und Toxikologie*. München, 2009, s.405-432.
2. Schütt, P., Weisgerber, H., Schuck, H. J., "Bäume Der Tropen", *Die Große Enzyklopädie*. Hamburg, 2006, s. 64-67.
3. *Sukkulenten-Lexikon*, Bd.2, Zweikeimblättrige Pflanzen (Dicotyledonen) ausgenommen Aizoaceae, Asclepiadaceae, Cactaceae und Crassulaceae. Ulm, 2002, s.6-8.
4. Pahlow, M., *Das große Buch der Heilpflanzen*. München, 2006, s. 138.
5. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 158.
6. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 192.
7. Pahlow, M., *Das große Buch der Heilpflanzen*. München, 2006, s. 220.
8. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 199.
9. Tekin, E., *Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri*. İstanbul, 2007, s. 559.
10. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 217.
11. Pahlow, M., *Das große Buch der Heilpflanzen*. München, 2006, s. 402-403.
12. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 271.
13. Mnimh, A.C., *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. London, 1996, s. 278.
14. Vogel, G., Übel, H., *Zur Pharmakologie der Alkaloide aus Voacanga Africana*. *Arzneimittel-Forschung*, Aulendorf, 1961, Aug; 11:787-93.
15. *Michel Katalog Europa 1-7*, Unterschleißheim, 2009.
16. *Michel Katalog Überseeband Afrika 4-6*, Unterschleißheim, 2008.
17. *Michel Katalog Überseeband Asien 8-10*, Unterschleißheim, 2009.

Cardiotonics in Philately

Prehistoric people could probably be classified as the first herbalists. They would have found by trial and error that various plants not only provided them with food, clothing, shelter, and weapons, but offered a wealth of curative remedies. As the remedies were passed down through the ages, every civilization altered, tested, and studied the medicinal value of plants.

An important group of plants were those which had an effect upon the heart. Although the cardiotonic effect was not known or understood by the 'herbalists' and 'herb doctors,' they knew that by administering certain herbs the condition known as dropsy (pathological accumulation of diluted lymph in body tissues and cavities) could be remedied.

During the past 100 years various governments around the world have issued postage stamps depicting various medicinal plants. The following are stamps from 22 countries representing the medicinal plants which either

formerly and/or currently have been/are used in traditional and/or modern medicine to treat cardiac conditions.

Key words: Plants, Healing, Cardiotonics, History of drugs, Philately.

Filatelide Kardiyotonikler

Tarih öncesi insanı, ilk bitki toplayıcıları olarak nitelendirilebilir. Deneme yanılma yolu ile, bazı bitkileri, yiyecek olarak kullanmanın yanı sıra giyecek, barınma ve silah olarak da kullanmışlardır. Ayrıca bitkilerden çok sayıda tedavi edici ilaç hazırlamışlardır. Çağlar boyunca, her medeniyette bu ilaçlar değişikliğe uğramış, denenmiş ve bitkilerin tıbbi değerlerini incelemiştir.

Bir grup bitkinin kalp üzerinde etkili olduğu düşünülmüştür. Her ne kadar bu bitkilerin kardiyotonik etkisi otlar veya bitkileri kullanan doktorları tarafından tam olarak anlaşılamamış ise de, bazı bitkilerin kullanılmasıyla, su toplaması tedavi edilebilirdi.

Son 100 yıl boyunca, çeşitli devletler, tıbbi bitkilerin resimlerini taşıyan posta pulları çıkarmıştır. Bu çalışmamızda sunulan ve 22 ülkeye ait pullarda, kalp hastalıklarını tedavi için, daha önce veya günümüzde geleneksel ve/veya modern tıpta kullanılmış olan tıbbi bitkilerin resimleri yer almaktadır.

Anahtar sözcükler: Bitkiler, Tedavi, Kardiyotonikler, Drogların tarihi, Pulculuk.

DÜNDEN BUGÜNE KÜNDÜRÜN TEDAVİDEKİ YERİ

Ahmet Doğan Ataman*

Kündür [*Boswellia*] Afrika, Arabistan yarımadasının güney bölgelerinde ve Hindistan'ın doğusunda kuru, verimsiz, kayalık bölgelerinde yetişen ve boyu 1,5-8 metreye ulaşan ince kabuklu bir ağaç türüdür. Ağaca, 1846'da kündürü tasvir eden İngiliz botanikçi Johann Boswell'in adı verilmiştir (1, 2). *Boswellia* türleri ve yayılışları şöyledir:

Boswellia sacra: Arabistan ve Somali'de,

Boswellia frereana: Kuzey Somali, Güney Yemen ve Güney Umman'da

Boswellia dalzielii: Batı Afrika'da,

Boswellia nana: Endemiktir. Sokotra'da,

Boswellia papyrifera: Etiyopya'da,

Boswellia serrata: Hindistan'da,

Boswellia bhaw-dajiana: Kızıldeniz kıyısında bulunur (2).

Boswellia'nın bilinen en eski kullanımı M.Ö 4000'lere kadar uzanır. Antik Mısır Uygarlığı'nda hem dini törenlerde hem de mumyalamada kullanılan bitkinin reçinesine [*olibanum*] tanrının teri denilmiştir. M.Ö 1323'te ölen eski Mısır firavunu Tutankamon'un krallar vadisinde yer alan mezarında da buhura rastlanmıştır. Ebers papirüsünde ağız kokusunu önlemek amacıyla kündür reçinesi ve balı karıştırarak yapılan sakızın reçetesi yer alır (3).

Mısırlılar, Sümerler, Babilliler, Persler, Romalılar ve onlardan sonra gelen birçok uygarlık kündür ağacını tanıyordu. Antik çağlardan beri pek çok kültürde kündür farklı amaçlarla yakılarak, kokusundan ve dumanından yarar beklenmiştir. Bilhassa reçinesi yakılarak tapınaklarında ve genellikle dini ayinlerinde kullanılmıştır (4).

Antikçağ'da tıp ve din iç içeydi. Mısırlılar *Boswellia* ağacının reçinesinden ayinlerin haricinde evlerinin güzel kokmaları için ve yara merhemi olarak yararlanmıştır (4).

Zufar'dan¹ başlayıp, Yemen ve Hicaz'ı takip ederek Akdeniz'de bir liman şehri olan Gazze'ye ve oradan Şam'a ulaşan dünyanın en eski yollarından biri "Buhur Yolu"dur (5).

Romalılar tanrılara kurban adarken ve dua ederken "acerra" adı verilen özel kaplarda reçineleri yakıyorlardı. Ayrıca sıcak günlerde lağım kokusunu bastırmak amacıyla buhura başvurulurdu. İmparator şehre girerken de halk imparatora saygı ve bağlılığını göstermek için buhur yakardı. Bu şekilde karşılama imparatorların çok hoşuna giderdi. Kendilerini tanrı ilan etmeleri ve *olibanum*'u çok beğendikleri için Hıristiyanlar bu ritüeli kabul etmezdi. Bu nedenden dolayı Hıristiyanlığın başlangıç döneminde ayinlerde buhur mekruhtu. Sadece definde uygulanırdı (4).

Hıristiyanlığa ait ilk buhurdan örnekleri dördüncü yüzyılda Mısır'da Koptlar tarafından kullanılmış ve kiliselerde buhur yakma geleneği kısa süre içinde yaygınlık kazanmıştır. Zamanla Hıristiyan takibi ve zulmü de azaldıkça Roma kültüründen arta kalan birçok unsur Hıristiyanlık tarafından kabul edildi. Bunlardan biri de buhurdu (4).

Roma'daki Maria Antiqua Kilisesi'ndeki Hekim Azizler Şapeli'nde Kosmas, Damian ve diğer azizlerin yanı sıra Aziz Stephanos da elinde şifa taşı ile birlikte buhurdanla tasvir edilir (4).

Tasvirlerinde tütsüye yer verilen bir diğer aziz ise Simeon Stylites'tir.² Antakya'da (Samandağ) bir sütunun tepesinde ömrünü geçirmiş Aziz Simeon'un birçok hastayı iyileştiren mucizeleri vardır (4).

Hippokrat bu reçineyi yaraların temizliğinde, solunum yolu hastalıklarında ve sindirim rahatsızlıklarında kullanmıştır. Nasıl bir etki gösterdiği bilinmemekle beraber, pratik olarak birçok rahatsızlığa iyi gelmesinden dolayı Ortaçağ'a kadar bu pahalı devâdan yararlanılmıştır (6).

Anazarbalı Dioskorides, ünlü eseri *Materia Medica*'nın ilk bölümünde, kündürün Arabistan, Mısır ve Hindistan'da yetiştiğini, en kaliteli olanın Hindistan'dan geldiğini, sahtekârların genelde kündür yerine Arap zamkı sattıklarını anlatıyor. Bunu ayırt etmenin en kolay yöntemi olarak ateşte yakılmasını öneriyor. Kündürün yandığını, Arap zamkının ise yanmadığını ve kokusunun da benzemediğini işaret ediyor. Derin ve kanayan yaralara merhem olarak sürülmesini; süt ile karıştırılıp, burçağa emdirilip, anüse fitil gibi yerleştirilince hemoroidleri iyileştireceğini; bal ile karıştırılıp, tırnaklar üstüne sürülünce mantar hastalıklarına karşı iyi bir ilaç olduğunu; tatlı şarap ile karıştırılıp kulağın içine damlatılınca kulak çınlaması ve ağrısını geçirdiğini; gülyağı ile karıştırılıp loğusalı kadınların enfekte olmuş meme uçlarına sürünce faydalı olduğunu; içildiğinde kan tükürenlere şifa getirdiğini açıklamıştır (7).

Galen, yara oluşmuş sinirlerin tedavisinde kündürün de yer aldığı bir ilacı tavsiye etmiştir (8).

* Dt., Kanlıca, İstanbul. E-posta: drataman@hotmail.com

¹ Zufar, bugün Umman Sultanlığı'na komşu bir eyalettir.

² Yaşadığı yer ölümünden sonra kutsal mekan sayılarak Hıristiyanların hac merkezi olmuştur.

Günümüze ulaşan buhurdanlar sunaklarda yaygın olarak kullanılmıştır. En güzel tütsü kabı örnekleri Lidyalıların Karun Hazinesi'nde yer almaktadır. Anadolu'nun Pers işgâli dönemine ait ve özellikle cenaze törenlerinin anlatıldığı duvar resimlerinde tütsü kapları görülür. Dördüncü yüzyıl sonlarına ait Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde sergilenen fildişi diptikonun sağ kanadında, Jüpiter meşesinin altında, kabartma süslemeli sunak üzerinde yanan küçük ateşe elindeki tütsüleri serpen Romalı bir rahibe resmedilmiştir (9).

Bizanslılarda tütsü, günlük yaşamın önemli bir parçasıydı. Kündürün büyüğü özellikler taşıdığına inanılırdı. İkonaların önünde tütsü yakılıp dua edilirdi. Bizans kültüründe, düğün gecesi yeni evlenenlerin odasının hoş kokularla tütsülenmesi bir gelenek olmuştur (9).

El-Razi, kündürün ishal ve kusmayı önlediği, ayrıca heyecanı ve kalp atışını yavaşlattığı fikrindedir (7).

Geleneksel Doğu tababeti ya da bir başka deyişle İslam tıbbi deyince akla gelen bir başka isim İbni Sina'dır. Kaleme aldığı "el-Kanun fi't-Tıbb" adlı eseri, tıbbın külliyatı ve kendi müşahedelerinin bir sentezidir. Kitabın orijinalliyi kendinden öncekilere göre daha sistematik ve didaktik oluşudur (10).

İbni Sina buhuru [*B. serrata*, *B. sacra*] insanın ruhunu ve zekasını geliştirdiği için tavsiye ediyordu. 2004 yılında Berlin'de yapılan bir farmakoloji kongresinde iki İranlı akademisyen (Sharifabad, M.H. ve Esfandiary, E.) İbni Sina'nın izinden giderek farelerde buhurun etkisi ile ilgili çalışmalarında Sina ile aynı sonuca vardıklarını açıklamışlardır (11).

Avrupa, buhuru, Haçlı Seferleri sırasında onu Avrupa'ya getiren Franklar sayesinde tanımıştır. Buhur daha çok romatizmal hastalıklarda ağrıların hafifletilmesi için kullanılmıştır. 1870'lere kadar farmakoloji kitaplarında yerini almıştır. Antibiyotiklerin ve kortikosteroid ilaçların keşfinden sonra kündür unutulmuş, sadece dini törenlerde kullanılmıştır. İnsanlığın doğal ve alternatif tedavi yöntemlerine yönelmesiyle *Boswellia* yeniden önem kazanmış, modern laboratuvar çalışmaları ile birlikte yürütülen çalışmalar sonucunda belirli iyileştirici etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır (12).

1991'de Tübingen Üniversitesi Farmakoloji Enstitüsü öğretim üyesi farmakolog Prof.Dr. Ammon ve arkadaşları *Boswellia*'nın reçinesinde antienflamatuar bir madde olan 3-Acetyl-11-keto-β-Boswellia-Asit'i (AKBA) bulmuşlardır (12).

Günümüzde içindeki etken maddeden dolayı Hint kündürü morbus Crohn, ülseratif kolit veya poliartrit gibi kronik bazı hastalıklarda alternatif ilaç olarak denenmeye başlanmıştır. İlk klinik verilere göre, morbus Crohn'da oldukça başarılı sonuçlara varılmıştır (13).

Ülseratif kolit, bronşial astım ve romatoid artrit'in AKBA ile tedavisi hakkında bugüne kadar elimizde sadece birkaç sonuç ve pilot çalışma bulunmaktadır. Ayrıca preparatın uzun müddet kullanımı ve yan etkileri hakkında bilgimiz yoktur (14).

Melanom, glioblastom ve karaciğer karzinomunda AKBA pozitif sonuçlar göstererek tümör hücrelerinin azalıp yok olması kanıtlanmıştır. Ama bu çalışmalar çok dar kapsamlıdır (15).

2008 yılında İsrail Kudüs Üniversitesi'nde Moussaieff ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada buhur dumanının farelerde depresyon ve anksiyeteyi baskılayıcı bir psikoaktif ilaç olduğu tespit edilmiştir (16).

2009 yılında Frank ve arkadaşları mesane kanserinde AKBA ile normal hücrelerin kanserli olanlardan ayrıldığını, kanserli olanların ise yaşam kabiliyetlerini baskılandığını müşahede etmişlerdir (17).

Sonuç

Beş bin senedir tanınan ve kullanılan kündür, hem dini açıdan hem de tıbbi açıdan insanlık tarihinde yerini almıştır. Hippokrat, Dioskorides, İbni Sina ve İbni Baytar gibi âlim ve araştırmacıların izinden gidilirken, çalışma ve deneylerin günümüz çağdaş laboratuvarlarında karşılaştırmalı sürdürülmesi gerekir. Sadece alternatif tedavi olarak kullanılan bu drogün daha geniş, daha ciddi ve daha çok araştırılması kaçınılmazdır.

Kaynaklar

1. Pahlow, M., *Das große Buch der Heilpflanzen*. Augsburg, 2006, s.465.
2. Khare, C.P., *Indian Herbal Remedies*. Heidelberg, 2004, s.108-109.
3. Kluge, H., Fernando, C.R., Winking, M., *Weihrauch und seine heilende Wirkung*. Stuttgart, 2005, s.16.
4. Christof, K. D., Haass, R., *Weihrauch. Der Duft des Himmels. Dettelbach*. 2006, s.101-118.
5. Raunig, W., *Bernstein – Weihrauch - Seide: Waren und Wege der antiken Welt*. Wien, 1971, s.47-51.
6. Kluge, H., Fernando, C. R., Winking, M., *Weihrauch und seine heilende Wirkung*. Stuttgart, 2005, s.18.
7. Sontheimer, J., *Große Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel von Abu Mohammed Abdallah Ben Ahmed aus Malaga bekannt unter den Namen Ebn Baithar*, II.Band Stuttgart, 1840, s.398-399.

8. Acıduman, A., Uygur, E., Belen, D., "Osmanlı döneminden "Yazarı Bilinmeyen Cerrâhnâme" ve nöroşirürji ile ilgili bölümleri," *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 2007, c.17, sayı 3, s.164.
9. *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı*. İstanbul, 2010, s.152.
10. Ünver, A. S., *İslam Tababetinde Türk Hekimlerinin Mevkii ve İbni Sina'nın Türklüğü*. Belleten, c.1, sayı 1, 1995, s.271-272.
11. Sharifabad, M. H., Esfandiary, E., Alaei, H., "Effects of Boswellia serrata aqueous extract during lactation on increasing power of learning and memory in adult offsprings," *Phytopharmaka und Phytotherapie. Gemeinsame Tagung der Deutschen Gesellschaft für klinische Pharmakologie und Therapie, der Gesellschaft für Phytotherapie und der Gesellschaft für Arzneipflanzenforschung*. Berlin, 26.-28.2.2004. *Abstract-Band*, s.86.
12. Kluge, H., Fernando, C.R., Winking, M., *Weihrauch und seine heilende Wirkung*. Stuttgart, 2005, s.38.
13. Gerhardt H., Seifert F., Buvari P., Vogelsang H., Repges R., "Therapie des aktiven Morbus Crohn mit dem Boswellia-serrata-Extrakt H15," *Zeitschrift der Gastroenterologie*, 39 (2001):11-7.
14. Rahman, A., *Bioactive Natural Products*. Part C, Vol 22, Amsterdam, 2000, s.110, 116, 120.
15. Warnke et al., "Die Rolle von Boswellia-Säuren in der Therapie maligner Gliome: Methodische Mängel," *Deutsches Ärzteblatt* 1998; 95:A-220.
16. Moussaieff, A. et al., "Incense acetate, an incense component, elicits psychoactivity by activating TRPV3 channels in the brain," *The FASEB Journal*, 2008, 22(8):3024-3034.
17. Frank, M.B. et al., "Frankincense oil derived from Boswellia carteri induces tumor cell specific cytotoxicity," *BMC Complement Altern Med*. 2009, 8(9):6.

Treatment with *Boswellia* from past to present

Boswellia is a genus of trees known for their fragrant resin which has many pharmacological uses particularly as anti-inflammatories. This tree grows in Africa, Arabian Peninsula and India's dry, arid, rocky regions.

Egyptians, Sumerians, Babylonians, Persians, Romans and many other civilizations knew that tree. They burned the resin (olibanum) of the *Boswellia* by religious rituals in temples and usually used in making a variety of drugs and ointments.

Nowadays, people use Indian boswellia as alternative medicine by treatment of morbus Crohn, ulcerative colitis, bronchial asthma, rheumatoid arthritis or polyarthritis.

In melanoma, glioblastomas and liver cancer olibanum derivatives show positive results in the reduction and destruction of tumor cells. But these studies are too narrowly.

Key words: *Boswellia*, Hippocrates, Galen, Dioscorides, Rhazes, Avicenna, AKBA.

Dünden Bugüne Kündürün Tedavideki Yeri

Kündür [*Boswellia*] Afrika, Arabistan yarımadasının güney bölgelerinde ve Hindistan'ın doğusunda kuru, verimsiz, kayalık bölgelerinde yetişen ince kabuklu bir ağaç türüdür. Kündür, çeşitli farmakolojik kullanımları olan, özellikle anti-inflamatuar etkisi ile tanınan kokulu bir reçineye sahiptir.

Mısırlılar, Sümerler, Persler, Romalılar ve diğer uygarlıklar bu ağacı bilmekteydiler. Reçinesini (olibanum) tapınaklarda, dini ayinlerde yakmakta ve bununla genellikle çeşitli ilaç ve merhemler hazırlamaktaydılar.

Günümüzde Hint kündürü morbus Crohn, ülseratif kolit veya poliartrit gibi kronik bazı hastalıklarda alternatif ilaç olarak denenmeye başlanmıştır. Melanom, glioblastom ve karaciğer karzinomunda AKBA pozitif sonuçlar göstererek tümör hücrelerinin azalıp yok olması kanıtlanmıştır. Ama bu çalışmalar çok dar kapsamlıdır.

Anahtar sözcükler: Kündür, Hippocrates, Galen, Dioscorides, Rhazes, Avicenna, AKBA.

AFGANİSTAN'DA TÜRK ECZACILARI: ORD. PROF. SELAHATTİN TANDAL

Şeref Etker*

Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak Afganistan Krallığı'na önemli ölçülerde askeri, teknik ve bilimsel destek sağlamış ve bu ülkede yüksek öğretim kurumlarının temellerinin atılmasına katkılarda bulunmuştur.¹ Afganistan'da çağdaş eczacılık eğitimi ve uygulaması ise, bütünüyle Türk eczacılarının bir başarısıdır.

Kabil Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne 1934'te kimya profesörü olarak gelen Ömer Şevket Öncel (Özöncel), burada Eczacılık Okulu'nu da kurmuştur. Ömer Şevket Bey, Afganistan'daki eczacılık eğitimini kızı kimyager Saliha Öncel (Arkun) ile birlikte üstlenmiş ve 1937'de okul ilk mezunlarını verdikten sonra Türkiye'ye dönmüştür.² Okulda Prof. Ömer Şevket Öncel'in yerini eczacı Selahattin Tandal almıştır.³

Selahaddin Mustafa Tandal, 1906 (R 1322 / H 1324) yılında, İstanbul Fatih'te Pirinççi Sinan mahallesinde doğmuştur. İlk ve rüşdiye öğrenimini Hadikat'ül-maarif ve Köprülü Numune mekteplerinde yapmış, Vefa ve Mercan Sultanilerinde okuyarak 1923'te Eczacı Mektebi'ne sınavla girmiştir. Eczacılık eğitimini 7 Temmuz 1926'da tamamlayan Selahattin Tandal, 8 Kasım 1926'dan başlayarak üç ay Gülhane Hastanesi'nde İhtiyat Eczacı Mülazımı, bundan sonra da Sille (Konya) Umum Sıhhiye deposunda bir yıl staj yaptıktan sonra, 3 Ekim 1927 tarih ve 280/2774 sayılı Eczacı şهادetnamesini almıştır.

Selahattin Tandal, 28 Kasım 1928 tarihinde İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Mektepleri 'Kimya-i tahlili keyfi ve kemmi' asistanlığına başlamıştır.⁴ Tandal'ın burada afyon alkaloidleri (*afyon ve şibh-i kaleviyatı*) konusunda bir 'tez çalışması' yaptığı bilinmektedir.⁵ Darülfünun'un

lağvı üzerine müderris Ömer Şevket Bey ile birlikte kadro dışı kalmıştır. Daha sonra, 1 Mart 1934'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi F.K.T. [P.C.N.] genel kimya asistanlığına atanan Selahattin Tandal,⁶ 15 Nisan 1937'de Kabil Üniversitesi'nde İspençiyari (Farmasötik) Kimya okutmak üzere bu görevinden 'affedilmiştir'. Bakanlar Kurulu kararı ile Kabil Üniversitesi'ne giderek 1937-1942 yılları arasında Genel Kimya Profesörü, 1942-1947 arasında Genel Kimya ve Eczacılık Kimyası Ordinaryüs Profesörü olarak çalışmış ve Afganistan hükümetinin 'Maarif madyası' ile ödüllendirilmiştir. Selahattin Tandal, yurda döndükten sonra İstanbul'da kendi eczanesinde (Bebek Eczanesi) çalışmış, bunun yanında meslek örgütlerinde görev almıştır.⁷ Türk Eczacıları Birliği Merkez Heyeti'nin ilk başkanlığını da yapan Selahattin Tandal, T.C. Kurucu Meclisi Temsilciler Meclisi'ne üye seçilmiştir.⁸ Ölümü: 6 Şubat 1981.

Selahattin Tandal İstanbul'da Fen Fakültesi'nde çalışırken (Ş.Etker Koleksiyonu).

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668, İstanbul.

VIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda (İstanbul, 29-30 Mayıs 2008) sunulmuştur.

¹ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi yay., 2002, s. 354-381.

² T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul, İst.Üniv.Eczacılık Fak. yay., 1985, s. 428-429.

³ Ö. Korkmaz, 'Afganistan'a Türk yardımı (1920-1960)', A. Ahmetbeyoğlu (ed.), *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı yay., 2002, s. 217-222 (Sağlık alanında yapılan yardımlar) konulu çalışmada, Ömer Şevket Öncel'den söz edildiği halde Selahattin Tandal'ın adı geçmemektedir.

⁴ Naşit Baylav, Selahaddin Bey'in (Tandal) Tahlili Kimya asistanlığına 28.II [Şubat].1928 tarihinde tayin edildiğini belirtmektedir, bkz. N. Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul, Yörük Matb., 1968, s. 328. Burada bir dizgi hatası olmuştur: S. Tandal'ın asistanlığa atanma tarihi 28.II [Kasım].1928'dir.

⁵ S. Tandal, 'Eczacı Mektebinde iki yıl analitik kimya asistanlığı yapmış ve yazdığı tez kabul edilerek başasistanlığa terfi ettirilmiştir', *Selahattin Tandal Kardeşimizin Anısına* [Şefkat Locası yay., İstanbul, 1981].

⁶ İstanbul Üniversitesi'nin, 6 Kasım 1933 tarihli muvakkat kadrosunda [BCA: Fon kodu: 30.10.0.0./Yer No: 141.12.1] Selahattin Tandal'ın adı geçmemektedir, bkz. E. Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi, c.3: Darülfünun'dan Üniversite'ye Geçiş (Tasfiye ve Yeni Kadrolar)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. yay., 2010, (Ek-5.5) s. 558. E. Taşdemir, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları*, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1992, s.113'de yer alan (tarihsiz) bir belgede ise Selahattin [Tandal], Fen Fakültesi'nin Umumi Kimya kürsüsünde Ord.Prof.Dr. Fritz Arndt'ın yanında "başasistan" olarak gösterilmektedir.

⁷ R. Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı 1949*, İstanbul Hüsnütabiat Basımevi, 1949, s. 312.

⁸ 28.12.1960, 'Temsilciler Meclisi'ndeki arkadaşlarımız: Prof. Selahattin Tandal', *Türk Eczacıları Birliği Mecm.*, c. IV, sayı 1, 21 Temmuz 1961, s. 208-209; *Eczacılık Bült.*, c. III, sayı 3, Mayıs 1961, s. 35.

Selahattin Tandal, Ord.Prof.Dr. Fritz Arndt ve öğrencilerle birlikte (16 Mayıs 1935)
(Ş.Etкер Koleksiyonu)

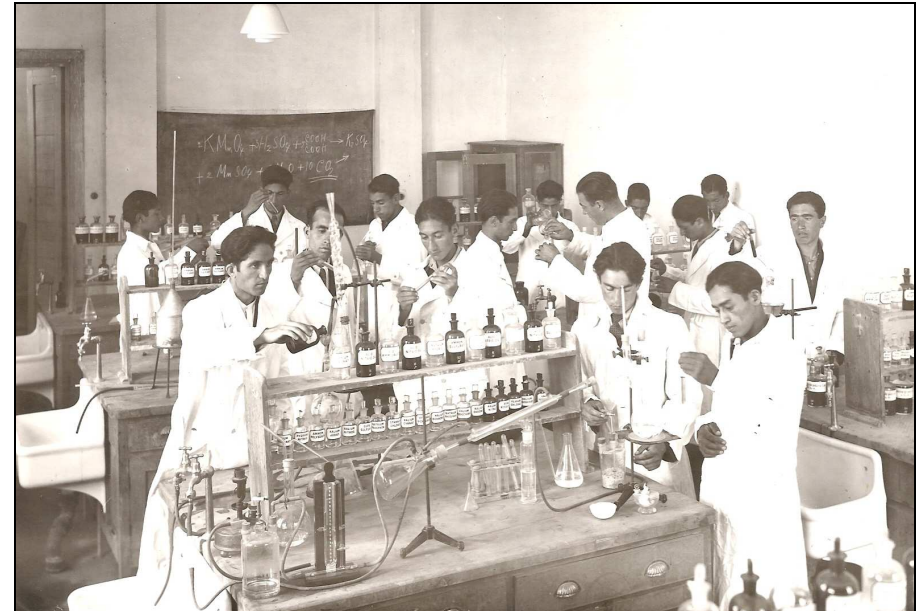
Ord.Prof. Selahattin Tandal'ın, Afganistan'daki çalışmalarının bir tanığı Dr. Rebi Hikmet Barkın (1899-1974) olmuştur. Barkın, bu konuda şu bilgiyi vermektedir:⁹

'[Afganistan'da] Eczacılık ve Eczacı Mektebi: ...1936 yılı başında Türkiye'den gelen heyet arasında Eczacı Bay Selahattin Tandal [ve] onunla beraber gelen Prof. Ömer Şevket Öncel dahi Türkiye Eczacı Mektebi'nin eski muallimlerindendi. İkisi beraber, Tıp Fakültesi'ne bağlı bir yüksek Eczacı Mektebi açtılar. Bu mektebe dahil şartları arasında lise mezunu olmak şartı da bulunduğundan girenler azdı. Fakat az da olsa, bir tahsil devresi sonunda elde hakiki eczacı denilebilecek kimseler bulunacak ve bunlarda ilerde memleketin ihtiyacı nisbetinde eczacı yetiştirebileceklerdi. Böylece Afganistan'ın ilk yüksek Eczacı Mektebi de açılmış bulunuyordu. Bu mektebe girenlerin azlığı ve ihtiyacın çokluğunu göz önünde tutarak Mülkiye Hastanesi'ndeki eczacı kurslarına devam ettik. Mülkiye Hastanesi'ndeki Başhekimliğim zamanında kurslara ehemmiyet ve dikkatle devam olunuyordu.'

⁹ R. Barkın, 'Efganistan'da Türk hekimleri (VII)', *Dirim*, c. XXI, sayı 7, Temmuz 1946, s. 302-304. Dr. Rebi Barkın, Ömer Şevket Öncel ile Selahattin Tandal'ın Afganistan'a birlikte gelerek Eczacılık Okulu'nu açtıklarını yazmaktadır. Doğrusu: Öncel'in 1934'te, Tandal'ın 1937'de Kabil'e geldiğidir.

Selahattin Tandal Kabil Eczacılık Okulu'nda ders verirken (Ş.Etкер Koleksiyonu).

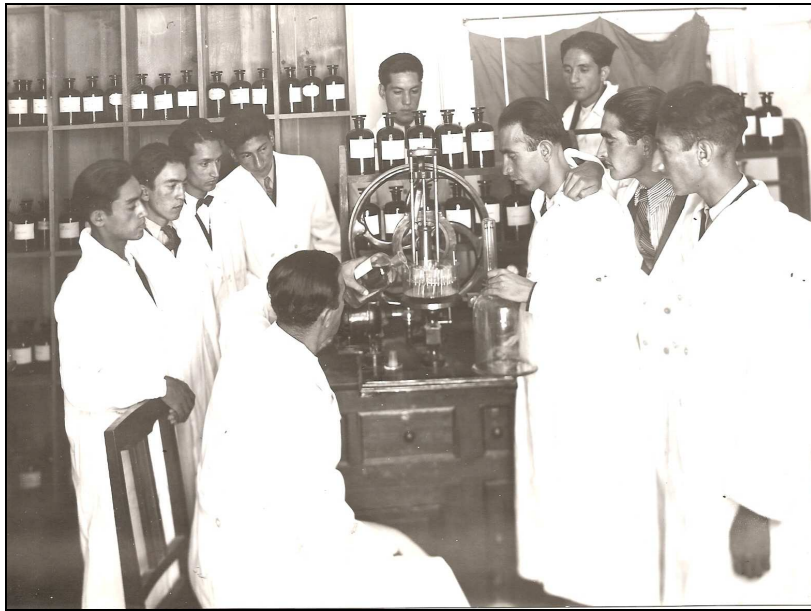

Selahattin Tandal Kabil Eczacılık Okulu'nun laboratuvarında (Ş.Etкер Koleksiyonu).

'Eczacı Bay Selahattin [Tandal], sonradan Umumi Devlet Eczanesi denilen ecza deposunun idaresini deruhte etti ve Efganistan devletinin bütün ecza ihtiyacını temin eden bu cesim deponun karışık hesaplarını tam bir intizama sokarak büyük hizmetler ifa eyledi.'¹⁰

'Eczacılık ve ispençiyari işleri Ec. Kimyager Selahattin Tandal elinde büyük bir gelişme gösterdi. Efganistan'a 10 yıl hizmet eden bu değerli arkadaşın başarıları pek çok ve büyüktür... Merkez ecza deposunda bir imalathane ve galenik müstahzarlar laboratuvarı kurmuştu. Galenik laboratuvarında, gelen ilaçların saflığı ve içindeki aktif unsurların miktarı tayin olunmakta ve imalathanede ise droglardan tentürler, ekstre flüidler ve şuruplar hazırlanarak bütün memlekete dağıtılmakta idi. Bundan başka steril mahlüller ve ampüller ile türlü komprimeler dahi yapılmışa başlanmıştır. Böylece, örnek bir imalathane meydana getirildikten başka, devlete ecza masraflarından büyük tasarruf sağlanmıştır.

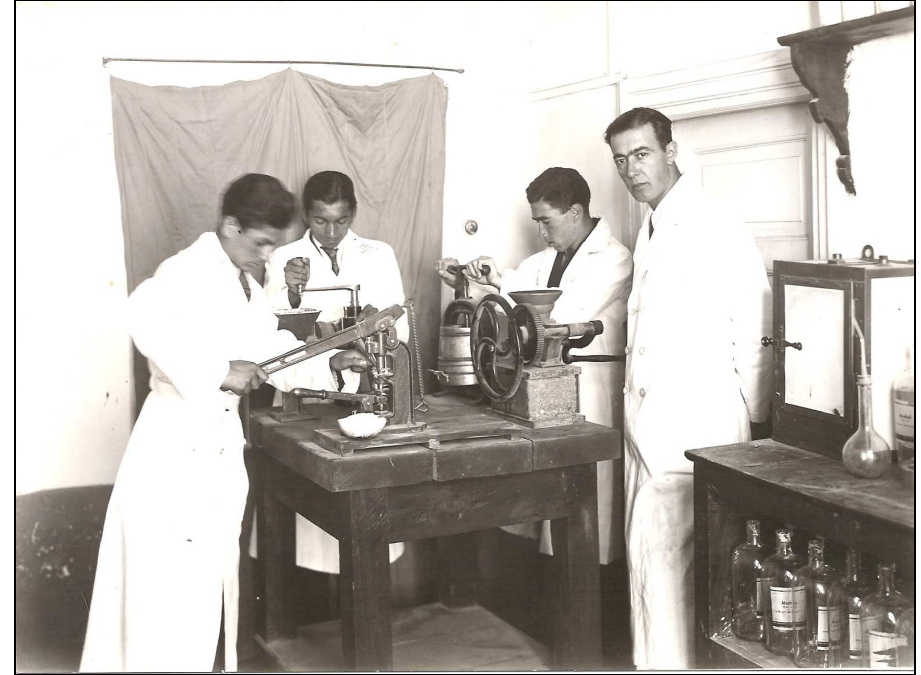
Selahattin Tandal, Eczacı Mektebindeki derslerine de devam etmiş ve ayrıca Mülkiye Hastanesi'nde açılan kalfa kursu çalışmalarını dahi daima nezareti altında bulundurmıştır...'

Selahattin Tandal Kabil Eczacılık Okulu'nun eczanesinde (Ş.Etker Koleksiyonu).

¹⁰ R. Barkın, 'Efganistan'da Türk hekimleri (VIII)', *Dirim*, c. XXI, sayı 8, Ağustos 1946, s. 333. Barkın'ın verdiği bilginin bir özeti için, bkz. M. Denli, A. Ataç, 'Afganistan Tıp Eğitimi ve Sağlık Hizmetlerinde Türklerin Rolü', *Sendrom*, c. 15, sayı 12, Aralık 2003, s. 95-107.

'[Afganistan'da] Bir alkol fabrikası kurulmasını düşündük. Dr. Saip [Ragıp] Atademir bu işi üzerine aldı ve uzun etüdlerden sonra ihtiyaca en uygun bir fabrika için lüzumlu araçları ismarladı. Dr. Saip zamanında fabrika işlemeğe başlamış ve arkadaşın Türkiye'ye dönmesinden sonra ise,¹¹ fabrikayı Selahattin Tandal idareye başlamıştır.'¹²

Selahattin Tandal, Kabil Eczacılık Okulu'nda ilaç üretiminde (Ş.Etker Koleksiyonu).

Selahattin Tandal'ın Kabil'de yayımlanmış, eczacılığa giriş niteliğinde 'Bahs'ha-yı devasazi' başlıklı Farsça (Farsî, Dari) bir yazı dizisi vardır. Tandal, üç bölümlük bu yazısında, önce eczacılık tarihini dönemlere ayırarak anlatmış, daha sonra eczacılık deontolojisini özetlemiştir.

Cenab Bay Selahaddin Tandal, Profesör, Kimya-yı devasazi, 'Bahs'ha-yı devasazi' (Eczacılık konuları), *Mecmua-i Sıhhiye*, sayı 4, [23 Mayıs 1939], s. 1-12; sayı 5-6, s. 15-26; sayı 7, s. 27-44 (toplam 44 s.).¹³

¹¹ Kimyager ve tabip olan Saip Ragıp Atademir (1903-1970) Kabil'den 1943 yılında ayrılmıştır, bkz. M. Arkan, *Hamdi Ragıp Atademir (Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri)*, Ankara, Kültür Bak. yay., 1998, s. 31.

¹² R. Barkın, 'Efganistan'da Türk hekimleri (X)', *Dirim*, c. XXI, sayı 10, Ekim 1946, s. 392.

¹³ *Mecmua-i Sıhhiye (Revue d'Hygiène, Revue bi-mensuelle d'hygiène médicale et sportive, publiée par le Ministère de l'Hygiène [de l'Afghanistan], Kaboul, 13.5x17.5 cm).*

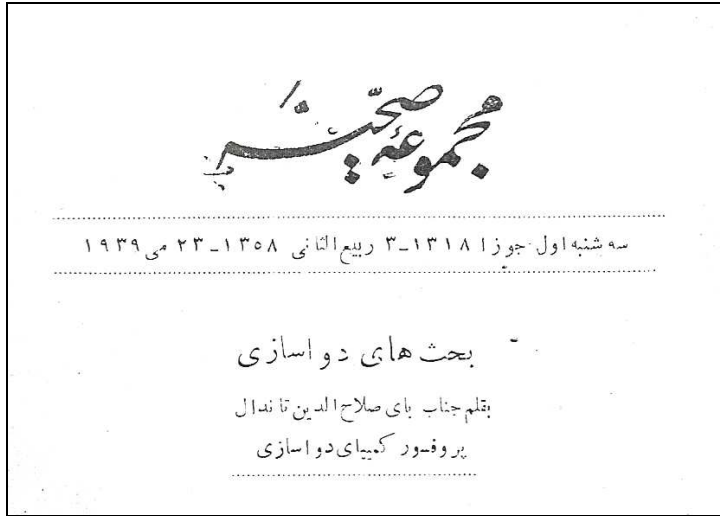
[I] Tarihçe-i devasazi¹⁴

- (1) Devr-i esatir-i kadime (Devr-i efsanevi)
- (2) Devr-i Yunani
- (3) Devr-i Mekteb-i İskenderiye
- (4) Devr-i Romai'ha
- (5) Devr-i kurun-i vusta
- (6) Devr-i teceddüd ve asr-ı hazır

[II]

- (1) Zezaif-i ahlakiye-i devasazan
- (2) Zezaif-i meslekiye-i devasazan
- (3) Zezaif-i ictimaiye-i devasazan

Mecmua-i Sıhhiye'nin 5-6. sayısında Prof. Selahattin Tandal'ın kısa bir özgeçmiş verilmektedir.¹⁵ Selahattin Tandal, Afganistan'da iken bir farmakoloji kitabı ile kimya laboratuvar rehberi hazırlamış olmalıdır. Bu yayınlar henüz bulunamamıştır.

Mecmua-i Sıhhiye: Selahattin Tandal'ın Eczacılık konferansları

Turkish Pharmacists in Afghanistan: Ord.Prof. Selahattin Tandal

The Pharmacy Faculty of the Kaboul University in Afghanistan was established by Prof. Ömer Şevket Öncel of Istanbul University in 1934. After the graduation of its first students in 1937, he was replaced by his former student Selahattin Tandal (1906-1981) as professor of general chemistry, and subsequently Ordinarius Professor of pharmaceutical chemistry. Prof. Tandal was instrumental in the organization of a state pharmacy and pharmaceutical laboratories. Tandal also supervised the production and standardization of drugs and chemicals in Afghanistan, until his departure in 1947.

Key words: Afghanistan, Pharmacy education, Selahattin Tandal.

Afganistan'da Türk Eczacıları: Ord.Prof. Selahattin Tandal

Prof. pharm. Selahattin Tandal (1906-1981), İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacı Okulu'ndan 1926'da mezun olduktan sonra, 1928-1933 yılları arasında aynı okulda analitik kimya ve 1934-1937 yıllarında Fen Fakültesi'nde genel kimya asistanlığı yapmıştır. Kabil'de 1934 yılında Eczacılık Fakültesi'ni kuran Prof. Ömer Şevket Öncel'in yerine 1937'de Afganistan'a giden Selahattin Tandal, burada on yıl kalmış ve okulun farmasötik kimya Ordinaryüs Profesörlüğüne yükseltilmiştir. Ord.Prof. Selahattin Tandal'ın Afganistan'da eczacılık eğitimine olduğu kadar eczacılık hizmetlerinin örgütlenmesine katkıları olmuştur.

Anahtar sözcükler: Afganistan, Eczacılık eğitimi, Selahattin Tandal.

¹⁴ *Devasazi*: eczacılık, *Devasazan*: eczacılar, *Esatir-i kadime (Devr-i efsanevi)*: ilk (mitolojik) çağlar, *Kurun-i vusta*: ortaçağ, *Devr-i teceddüd ve asr-ı hazır*: yakın ve yeniçağlar.

¹⁵ Buradaki özgeçmişte Selahattin Tandal'ın 2 Hamel 1316 (H. şemsi) = 22 Mart 1937 tarihinde Kabil'de göreve başladığı belirtilmektedir.

TOLGA ECZANESİ: ECZ. MURAT ÖZDOĞAN'IN TÜRK ECZACILIK TARİHİ KOLEKSİYONU*

Ayten Arıkan**

Eczacı Murat Özdoğan'a ait eczacılık tarihi koleksiyonunu tanıtmaya başlamadan önce, ülkemizde eczacılık eğitiminin tarihçesine kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, eczacılık mesleği bir ustanın yanında tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Teorik öğretim, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de bir Eczacı Sınıfı'nın açılmasıyla başlamıştır (14 Mayıs 1839 tarihinde Tıbbiye'nin içinde başlayan bu öğretim günümüze değin süre gelmiş ve bu tarih, Eczacılık Bayramı olarak kabul edilmiştir). Eczacı Sınıfı'nda 1870 yılına kadar öğretim dili Fransızca olarak devam etmiştir. Başlangıçta öğrenim süresi 2 yıl olsa da daha sonra 3 yıla çıkarılmıştır. Eczacı Sınıfı'ndan ilk olarak 2 Kasım 1840'da Ahmet Mustafa Efendi ve Kadri Süleyman Efendi eczacılık diploması ile mezun olmuşlardır.¹

İstanbul'da bugünkü anlamda ilk eczahaneler onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlamıştır. Kesin açılış tarihi bilinen ilk eczahane, 1757 yılında Bahçekapı semtinde açılmış olan 'İki Kapılı Eczahane'dir. Başlangıçta, eczahane sahiplerinin tümü azınlığa mensup kişilerden oluşuyordu. 1861 yılında İstanbul'daki 60 eczahanenin tümü azınlıklara aitti. 1890 yılında 260 eczahaneden yalnız 4 tanesinin sahibi Türk'tü. İlk Türk eczahanesi 1880 yılında Ecz. Halil Hamdi Bey tarafından 'Eczahane-i Hamdi' adı altında Zeyrek (Unkapanı) semtinde açılmıştır. Bu eczahaneyi Ethem Pertev (1895), Beşir Kemal (1898) ve Hasan Rauf (1900) tarafından açılan ünlü eczahaneler takip etmiştir.²

Ecz. Murat Özdoğan'ın koleksiyonunda bu dönemlere ait parçalar bulunmaktadır. Özellikle Ethem Pertev, zamanının ünlü markalarından olup kendi müstahzaratlarını da imal ederek günümüze kadar tanınmasını sağlamıştır.

Ethem Pertev, hazırladığı preparatları halka tanıtip sevdirmek için devamlı olarak reklamlar yapmış ve ilanlar yayınlamıştır.³

Eczahaneler, buldukları bölgelere göre 'İstanbul eczahaneleri' ve 'Beyoğlu eczahaneleri' olmak üzere iki kısımda incelenebilir. 1892 yılında İstanbul'da bulunan 267 eczahaneden 25'i Beyoğlu semtindedir. Bu bölgede çalışan eczahanelerden bazıları (İngiliz Eczahanesi, Büyük Della Suda Eczahanesi, Büyük Paris Eczahanesi ve Güneş Eczahanesi gibi) sahip oldukları ilaç çeşitleri, ilaç yapım yöntemleri ve apareyleri yönünden dönemlerinin Avrupa eczaneleri düzeyine erişmiş bir zenginliktedir.

Eczacılığın gelişmesinde öncü ve yaratıcı olan; ilk özel Türk eczanelerini açan Ecz. Ahmet Hamdi, Ecz. Bekir Ziya, Ecz. Ethem Pertev, Ecz. Beşir Kemal, Ecz. Cemal Kazım ve Ecz. Mehmet Kazım; ilk Türk tıbbi müstahzar laboratuvarlarını kuran Ecz. Kemal Atabay, Ecz. Abdi İbrahim Barut, Ecz. Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Ecz. Mustafa Nevzat Pırsak ve Dr. İbrahim Ethem Ulagay gibi isimlere ve daha birçoklarına ait eserler M. Özdoğan koleksiyonunda yer almaktadır.

Türk eczacılık tarihi konusunda ilk çalışma 1852'de Eminönü ve Beyoğlu'nda Güneş Eczahanesi adı altında iki eczanesi bulunan Ecz. Vincent Zanni (öl.1885) tarafından "Türkiye'de eczacılık tarihi" adıyla hazırlanmıştır. İtalyanca olan bu çalışma, tamamen hafızaya ve hatıralara dayanmaktadır. 1945 yılında eczacılık öğretim programına Eczacılık Tarihi derslerinin konmasından sonra bu konuda ders kitabı düzeyinde ve derleme yöntemiyle hazırlanmış kitaplar hazırlanmıştır. En bilinenleri Naşid Baylav, Bedii Şehsuvaroğlu ve Turhan Baytop'a ait olanlardır.⁴

Koleksiyonculuk

Türkiye'de koleksiyonculuk 1988-1989 yıllarında önemli bir gelişme göstermiştir. Pul koleksiyonculuğu, bu gelişmede öncülük etmiştir. O dönemde, Hak Pasajı'nda "Nişantaşı esnafı" olarak bilinen pul tüccarlarının mekanları pul koleksiyoncularının buluşma yeri idi. Önce pul, sonra taşbaskı Osmanlı kartpostal ve efemera koleksiyonculuğu⁵ yayılırken eczacılıkla ilgili her türlü efemeral malzeme ve objeler genç bir eczacı adayı olan Murat Özdoğan'ın da ilgisini çekmekteydi ve nitekim Özdoğan, 80'li yılların başından itibaren Beyazıt Sahafılar Çarşısı'ndan eczacılıkla ilgili malzeme toplamaya başlamıştı. Bu alanda malzeme toplayan ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Eczacılık

* Bu çalışma, 24-26 Mayıs 2010 tarihinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde düzenlenen IX. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yeniüzyıl Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Anabilim Dalı, Cevizlibağ Kampüsü, Topkapı, İstanbul. ayten.arikan@yeniuyuzil.edu.tr

¹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*. Kısaltılmış 2. baskıya haz. A. Mat, İstanbul Üniv. yay., İstanbul 2001, s.169, 172.

² T. Baytop, *a.g.e.*, s. 4.

³ T. Baytop, *a.g.e.*, s. 132.

⁴ Gülner - Mert Sandalcı *Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I, 1840-1948, Antiyeler, Kartpostallar, Mektup Zarfları, Reçete İade Zarfları, Posta Havaleleri, Telgraflar*. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, Önsöz.

⁵ Gülner - Mert Sandalcı *Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I*, giriş yazısı.

Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Turhan Baytop ise, yaklaşık 20 yıl önce, 1960 yılında, İ.Ü. Eczacılık Fakültesi binasının zemin katındaki bir odada Eczacılık Tarihi Müzesi'ni kurmuştu ve 1950'lerden beri, Türk eczacılık tarihiyle ilgili malzeme toplamaktaydı. Baytop, koleksiyonundaki malzemeyi, ileride yazdığı eczacılık tarihi eserlerinde kaynak olarak kullanacaktı.⁶

Eczacı Murat Özdoğan ile aynı dönemlerde koleksiyonculuğa başlamış olan Gülnur - Mert Sandalcı çifti, bu alandaki koleksiyonculuk çalışmalarını Eczacıbaşı Vakfı'na (1997) devrederek 5 cilt (9 kitap) halinde yayımlamıştır.

Son yıllarda, Türk ilaç sanayii alanında çalışan bazı firmalar da Türk eczacılık tarihi konusuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Yapılan toplama çalışmaları sonunda, Abdi İbrahim, Fako ve Mustafa Nevzat firmaları da Türk eczacılık tarihi ile ilgili oldukça zengin koleksiyonlar oluşturmuştur.⁷

Eczacı Murat Özdoğan ve Tolga Eczanesi Koleksiyonu

Lisans eğitimini 1984'de İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi ve 1987'de Marmara Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini ise İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Uluslararası İşletme İngilizce Bölümü'nde (1989) tamamlayan Murat Özdoğan, profesyonel çalışma hayatına ilaç sektöründe Satış ve Pazarlama Departmanı'nda başlamıştır. Son olarak da, yurtiçi ve yurtdışında çok uluslu ilaç şirketlerinde Genel Müdür olarak görev yapmıştır. Toplamaya, her koleksiyoner gibi, çocuk yaşlarda başlayan Murat Özdoğan'ın ilk koleksiyonu 'matchbox' arabalarıdır. Diğer koleksiyonları arasında, bir eczacının formülü ile ortaya çıkan Coca Cola markasını içeren 13 000'i aşkın basılı malzeme ve obje, 5 000'i aşkın 33 ve 45'lik plak, 1 500'ü aşkın CD ve yüzlerce kaset, müzik kitap, fanzin ve dergiler, konser bilet ve basılı malzemeleri ve perküsyon aletleri içeren çok geniş bir müzik arşivi, 1000'i aşkın kaplumbağa objesi, yeme ve içme kültürüne ait kitap, dergi, süreli yayın, poster, son beş yılın gazete küpür, reklam ve ilanları, basılı malzeme, obje ve gazete makalelerini içeren çok geniş bir arşiv ve porselen bebek, bebek, teneke oyuncak, Mc Donald's oyuncakları gibi daha birçok irili ufaklı koleksiyon bulunmaktadır.

Türk Eczacılık Tarihi'ne ait koleksiyonu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1980'li yılların başında Beyazıt Sahaflar Çarşısı'ndan başlayıp 30 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Bu koleksiyona ait binlerce basılı materyal ve objelerin bir kısmı 1995 yılından bugüne kadar 'Tolga Eczanesi Koleksiyonu' adı altında eşi Ecz. Suzan Özdoğan'ın eczanesinde (Kızıltoprak, İstanbul) özenle sergilenmektedir.

⁶ Feza Günergun, "Turhan Baytop (1920-2002): Araştırarak, toplayarak, yazarak geçen bir ömür," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. IV, sayı 1, 2002, s. 1-24 içinde s. 16-18.

⁷ Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, Önsöz.

M. Özdoğan'ın eczacılık tarihine ait koleksiyon yapma merakı, üniversite yıllarında eczacılık tarihini sevdiren hocaları Prof. Dr. Turhan Baytop (Farmakognozi, Eczacılık Tarihi) (1920-2002) ve Prof. Dr. Ahmet Ekinci (Farmakoloji) (1950-2000) ile olan sohbetleri sonucu başlamıştır. Ayrıca aynı fakülteden arkadaşı Ecz. Gülnur Sandalcı ve eşi Mert Sandalcı ile tanışması da koleksiyonculuğuna hız kazandırmıştır.

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nun ana özellikleri

- M. Özdoğan, koleksiyon yapmaya Ecz. Suzan Özdoğan ile birlikte 1980 yılında başlamıştır.
- Koleksiyon, 1866-1966, 1966-1980 dönemlerini kapsamaktadır.
- Koleksiyonda, Mayıs 2010 tarihi itibarıyla, 3000'i envantere kayıtlı ve 500'e yakını envantere kayıtlı olmayan toplam 3500'ü aşkın reçete, fatura, reçete iade zarfı, ilaç ruhsatı, etiket, kitap, formüller, kodeks, farmakope, gazete ve dergi, fotoğraf, kartpostal, antetli zarf, ilaç ilan ve reklamı, diploma, tahvil, ilaç şişesi, ilaç kutusu, drog kutusu, ilaç dolabı, havan vs. gibi basılı materyal ve obje yer almaktadır.
- Koleksiyon, basılı malzeme, kitap ve obje olmak üzere 3 ana grup ve yaklaşık 30 alt birimde sınıflandırılmıştır.
- Koleksiyon çok sayıda aykırı parça içermektedir.
- Koleksiyonda ayrıca 200 adet kurutulmuş bitki örneği de yer almaktadır.
- Koleksiyonun her bir parçası koleksiyonerin kendi maddi olanakları ile tek tek toplanarak oluşturulmuştur. Tek bir kartpostal hariç, hiçbir parça müzayede ve/veya internetten alınmamıştır.

Koleksiyonun sınıflandırması

Mayıs 2010 tarihi itibarıyla koleksiyonda yaklaşık 3000 parça bulunmaktadır. Bunun 1069 adedi basılı materyal, 534 adedi kitap, kitapçık ve dergi, 1395 adedi çeşitli objelerdir.

Basılı materyaller kendi içinde; reçete, damga (236); fatura, irsaliye, sipariş listesi (53); reçete iade zarfı, posta zarfı (57); firma ve ürün bilgileri (44); takvim ve ajanda (55); başlıklı kağıt (21); eczane ve müstahzar etiketleri (79); kartpostal ve fotoğraf (122); kartvizit ve pul (11); diploma (3), el yazması afiş, tabela vs. (9); reklam, ilan ve afiş (63); müstahzar tanıtım kartları (154); ruhsat, marka tescil belgesi ve tahvil (9); tasnif edilmemiş malzemedan (153) oluşur.

Kitap, kitapçık ve dergiler kendi içinde; kitap (209); kodeks ve farmakope (10); tıbbi formüller (40); vademekum ve almanak (74); dergi ve süreli yayın (48); yıllık (5); tasnif edilmemiş malzemedan (48) oluşur.

Objeler kendi içinde; müstahzar şişesi (492); müstahzar kavanozu (18); eczane ve müstahzar kutuları (61); laboratuvar/fabrika müstahzarları (329); itriyat malzemeleri (128); ilkyardım ve Kızılay malzemeleri (178); promosyon malzemeleri (29)

Diğer malzeme (57) içinde su filtresi, otoklav, terazi, pilül tahtası, alkolmetre, havan, mantar ezici, merhem kaşığı, drog kutuları, ecza dolabı, ilaç dolapları, ispirto ocağı, eczane pres, tartı, hekim çantası, derece, termometre, şilt, düdüğü, kaşe, vs.gibi objeler bulunmaktadır. Bu grup içinde gözlük (6), bebek ürünleri (9) ve tasnif edilmemiş malzeme sayısı 85'tir.

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'ndan örnekler

Reçete ve/veya eczane damgaları

Mayıs 2010 tarihi itibarıyla M. Özdoğan arşivinde yer alan yaklaşık 240 reçete ve/veya eczane damgasının 200 tanesi tasnif edilmiş olup yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Dönem	Reçete adeti
1860 – 1870	1
1871 – 1880	0
1881 – 1890	0
1891 – 1900	1
1901 – 1910	15
1911 – 1920	20
1921 – 1930	48
1931 – 1940	43
1941 – 1950	23
1951 – 1960	36
1961 – 1970	7
1971 – 1980	3
Tasnif edilmemiş	39

Tasnif edilmiş reçetelerin %35'i harf devrimi (1928) öncesine, bu reçetelerin de yaklaşık 50 tanesi Cumhuriyet öncesi döneme aittir. Bu döneme ait reçetelerin çoğunda, gerek reçete içerikleri gerekse eczahane damgalarında, hem eski Türkçe'nin hem de Latin Alfabesinin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Koleksiyonda yer alan değerli parçalardan biri de, 1866 senesine ait eczane damgalı bir reçetedir ve bilinen en eski eczane damgası içeren reçetelerden biridir.

1863 yılında yürürlüğe giren, 1861 tarihli Eczacılar Nizamnamesi'nin 17. ve 21. maddeleri uyarınca reçetelerin numaralanması zorunluluğunun getirilmesi üzerine, eczacılar yaptıkları reçetelerin arkasına kayıt numarası yazmaya ve eczahanenin damgasını basmaya başlamışlardır. Kullanılan

damgalar üzerinde eczacının ve eczahanenin adı ve adresi yazılıdır. Bu bilgiler genellikle Osmanlıca ve Fransızca olarak yazılmıştır. Bazı damgalarda Rumca ve Ermenice yazılar da bulunmaktadır. Damganın orta veya alt kısmında kayıt numarasını yazmak için bir boşluk bırakılmıştır. Şekilleri çok değişiktir. Genellikle siyah mürekkep kullanılmış ise de kırmızı ve mor renkli damgalara da rastlanmaktadır.⁸ 1866 tarihli reçetede birinci damganın –tam okunamamakla birlikte– İstanbul'daki İki Kapılı Eczahane'ye, rahatlıkla okunan ikinci damganın ise Vincent Zanni'nin Güneş Eczahanesi'ne ait olduğu görülmektedir. Birinci damgayı vuran İki Kapılı Eczahane; İstanbul'da halen çalışmakta olan en eski eczahane olup, 1757 (H.1171) yılında Bahçekapı'da Georges Hurmus tarafından açılmıştır. 1880'de Ecz. Gorgi Tülbentçiyân'a, 1902 yılında ise Batis Gorgi Tülbentçiyân'a (1883-1957) geçmiştir. İki Kapılı Eczahane, bugün Taksim Talimhane semtinde (Şehit Muhtar cad. No.13) halk sağlığına hizmet etmektedir. Eski döneme ait isminden başka hemen hiçbir şeye sahip değildir.⁹ İkinci damgadaki Güneş Eczahanesi, 1852 yılında eczacı Vincent Zanni tarafından Beyoğlu'nda açılmıştır. Asıl adı Papazyan olan Ecz. Vincent Zanni (ölümü 1885), 1846 yılında Ant. Perpignani Eczahanesi'nde çalışmaya başlamış, bilgi ve görgüsünü arttırmak için İtalya'ya gitmiş, 1850 yılında dönerek F. Della Sudda'nın eczahanesine girmiş ve 1852 yılında kendi Güneş Eczahanesi'ni açarak ölümüne kadar burada çalışmıştır. Bu eczacının Eminönü semtinde (Köprü meydanı No.1) aynı isimde ikinci bir eczahanesi de vardı. Vincent Zanni, velihtlığı sırasında Sultan II. Abdülhamid'in eczacılığını da yapmıştır. 'Türkiye'de Eczacılığın Tarihi' (Histoire de la Pharmacie en Turquie) adında İtalyanca olarak ayrıntılı bir çalışma hazırlamış ve bu çalışmanın birinci bölümü Soci  t   de Pharmacie de Constantinople'un 20 Ekim 1879 tarihli toplantısında okunmuş ve 1880 yılında yayınlanmıştır. Ancak tümünün yayınlanıp yayınlanmadığı ve el yazması metnin nerede olduğu henüz bilinmemektedir. V. Zanni, 14 Nisan 1885'de ölmüş ve Feriköy mezarlığına g  m  lm  st  r. İtalya'da eczacılık öğrenimi görmüş ve Almanya'da Fen doktorası yapmış olan oğlu Joseph Zanni (Hovsep Papazyan), daha sonra İstanbul'da özel bir kimyasal analiz laboratuvarı kurmuş ve babasından kalan eczahaneleri yönetmiştir.¹⁰

Koleksiyon'da yer alan diğ  r bir nadir reçete ise 117 senelik (1893 tarihli) olup, 'Pharmacie La Turquie – G. Nalpasse' eczahanesinin damgasını taşımaktadır.

⁸ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*. Bayer Türk yay. İstanbul 1995, s.61.

⁹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2000, s.43.

¹⁰ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.105-106.

Düsturü'l-edviye

Düsturü'l-edviye (İlaç hazırlama kuralları), 1866 tarihli *Codex-Pharmacopée Française*'in (Fransız kodeksi) Türkçe çevirisidir. Çeviri, Mekteb-i Tıbbiye-yi Müllkiye'de Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farmasi) muallimi olan Dr. Binbaşı Hüseyin Bey tarafından yapılmıştır.

16 Mart 1874 (27 Muharrem 1291) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası'nda basılmıştır. Bilindiği gibi 1870'den itibaren bu okulda Türkçe eğitime geçilmiştir. O yüzden bu kitap çok önemlidir ve uzun zaman Türk eczacıların el kitabı görevini yapmıştır.¹¹ Aynı okulun hocalarından C. A. Bernard tarafından 1844'te hazırlanan *Pharmacopoea Castrensis Ottomana* (*Pharmacopée Militaire Ottomane*) adlı kodeks ise, Osmanlı döneminde yayınlanmış ilk kodeks olarak kabul edilmektedir. *Düsturü'l-edviye* ise, ikinci kodeks (73 bab, 508 sayfa) olarak uzun süre eczacılar tarafından kullanılmıştır.

Soldaki fotoğraf, Mustafa Nevzat'ı tartım yaparken göstermektedir. koleksiyoner Ecz. M. Özdoğan koleksiyonunun bir müzayededen satın alınmış tek parçasıdır.

Sağda, Mustafa Nevzat tarafından imal edilen ampul kutusu yer almaktadır.

Mustafa Nevzat Pisak (1879-1968) ile ilgili malzeme

Yirmi iki yıl üniversite hocalığı ile birlikte müstahzar ilaç üretimini de birlikte yürüten Mustafa Nevzat Pisak, Türk eczacılık tarihinde önemli bir isimdir. 1879'de Gönen'de doğmuştur. 1902'de Gülhane'deki (Demirkapı) Tıbbiye-i Şahane'nin eczacı kısmından askeri eczacı kimyager olarak mezun olmuştur. 1903'de Üçüncü Ordu'ya bağlı Selanik Askeri Hastanesi eczacılığına atanmıştır. 1909'da Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelmiş aynı yıl Edirne Gümrük Kimyageri olarak tayini çıkmıştır. 1911 yılında Eczacılık Mektebi'nde açılan sınavı kazanarak kimya dersleri laboratuvar şefliğine atanmıştır. 1912'de Balkan Savaşı çıkınca, Üniversite'den ayrılmış ve Makedonya cephesinde görev almıştır. 1914 yılında Kızılay Darüşşafaka Hastanesi eczacılığı görevi sırasında 10.000 kişiye parasız yemek verebilen bir aşhane kurmuş, bu başarısı nedeniyle Avusturya- Macaristan Prensi tarafından Kraliyet Şeref Madalyası verilmiştir. 1915 yılında Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farmasi) hocalığına atanmıştır. 1924 yılında Galenik Farmasi hocalarından Ligor Taranakidis (Kimyacı) ile birlikte *Fenn-i İspençiyarî* ders kitabını yayımlamıştır.

1933 Üniversite Reformu'nda kendi isteğiyle üniversiteden ayrılarak, tıbbi müstahzar üretimine yönelmiştir. 1919-20 yılları arasında Üsküdar, Toptaşı'nda Nedim Agah Bey'e ait eczahanenin mesul müdürlüğünü sürdürürken enjektabl ampul üretimine başlamış, haşhaştan afyon ekstresi elde ederek müstahzar yapımında kullanmıştır.

1923 yılında Üsküdar İhsaniye'de Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden'in kardeşi Kemal Muhtar Özden'e ait konağı kiralarak, burada seri ampul üretimine geçmiştir. 1933'de Bab-ı ali'deki Eski İkdam yurdunda, daha sonra da Nur-u Osmaniye Cad. 81 numarada ampul üretimine devam etmiştir. 1935 yılında ilk kez toz insülininden enjektabl preparat oluşturmayı başarmıştır. 1940 ve 1948'de Kodeks komisyonlarında görev yaparak II. Türk Kodeksi'nin ve süplemanının hazırlanmasında görev almıştır.

1948 yılına kadar Mustafa Nevzat Laboratuvarı'nda 4'ü solüsyon, 32'si ampul olmak üzere 36 müstahzar üretilmiştir. 1957'de firmasını anonim şirkete çevirerek Mustafa Nevzat İlaç Sanayi A.Ş adı altında Mecidiyeköy'deki modern tesislerde başlayarak günümüze kadar gelen hazır ilaç üretimini sürdürmüştür. 1968 yılındaki ölümünden sonra kızı Ecz. Nevhiz Pak tarafından yönetilen şirket, 2001'de Yenibosna tesislerine taşınarak Türk ilaç sanayinde önemli bir kurum olarak faaliyetine devam etmektedir.

1989 yılında Üsküdar İhsaniye'deki konak, Mustafa Nevzat Eczacılık Tıp ve Kültür Evi olarak hizmete açılmıştır. İçinde küçük bir eczacılık müzesi ve

¹¹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniv. Yay. No.3358, Eczacılık Fak. No.47, İstanbul 1985, s.283.

konser salonu bulunan bu binanın giriş katında semtin yoksul çocuklarının sağlık sorunları ile ilgilenilmektedir.¹²

Nevrol Cemal el yazması afiş

Afiş, Hattat Hilmi Bey'in (el yazması) orijinal hat çalışmasıdır. Bu afişte okuduklarımız şöyledir.

Nevrol Cemal

Sinir hastalığına, baygınlığa, yürek çarpıntısına, güneş çarpmasına pek müessir devadır.

Cemal Kuvvet Şurubu

Balık yağından ve bütün kuvvet ilaçlarından kuvvetlidir. Yalnız ismine dikkat ediniz

Sinir Kolonyası

Sinirlere kuvvet, kalbe ferahlık verir. Emsalsiz bir kolonyadır. Umumi deposu, Bahçekapı'da Ramanzade Hacı Cemal Deposudur. Kokuları haftalarca kaçmayan latif esans, lavanta ve kolonyalarla bilumum mekatip, kimyahaneye ve bakteriyolojihanelerde kullanılan ecza, aleti kimyeviye ve züccaciye. İstanbul Bahçekapı'da Hacıbekir sokağında Ramanzade Hacı Cemal deposunda her yerle rekabet edecek derecede ehvendir.

Nevrol Cemal (Ramanzade) ile ilgili malzeme

Türk müstahzarlığı'nın önemli isimlerinden Ramanzade Cemal Bey, Eczacılık Mektebi'nden 1908'de mezun olmuştur. Çok tutulan "Nevrol Cemal" adlı müstahzarı kendisiyle neredeyse özdeşleşmiş olduğundan, Ramanzade Cemal Bey soyadı kanunundan sonra "Nevrolcu" soyadını almıştır.

İstanbul Bahçekapı'da Hacıbekir sokağında Ramanzade Hacı Cemal ecza deposunda müstahzaratı üretmiştir, ancak eldeki diğer belgelerden, kendi ecza deposunu kurmadan önce müstahzarlarını Ekrem Necip Bey deposu aracılığı ile pazarladığı anlaşılmaktadır.

Nevrol Cemal 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de sergilenmiştir. Ruhsat tarihi 1928 ise de, çok daha önce imal edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Herhalde Osmanlı döneminde de ruhsatı bulunmaktaydı. 1944 yılında hâlâ üretime devam edildiğine dair belgelere rastlanmıştır.

1966 Eczacılar Almancağı'nda da hâlâ faal olduğu görülen Nevrol Cemal, 1973 yılında vefat etmiştir. Vita Kimya Sanayi'ne devredilen ilaç ise 1987 yılına kadar üretilmiştir. Vita Kimya Sanayi'nin de 1997'de kapanmasıyla birlikte Nevrol Cemal tarihe karışmıştır.¹³

¹² Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2, 1840-1948. Müstahzar Kutuları ve Şişeleri, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, s. 149-153.

¹³ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı III, 1840-1948. Faturalar, Başlıklı Kağıtlar, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, s. 161-163.

Serezacı Vahan'a ait düdük

Savatlı düdüğün üzerinde Serezacı Vahan yazmaktadır.

Konuyu araştırdığımızda iki Vahan ile karşılaştık. Vahan Agop Efendi (Prof. Dr. Nuran Yıldırım arşivi) Eczacı Mektebi'nden 1911'de mezun olup Erzurum Pasinler'de Yuvaran Bedros Eczahanesi'nde staj yapmıştır. Diğer Vahan Agop Efendi (Prof. Dr. Nuran Yıldırım arşivi) ise 1912 mezunu olup hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Ekrem Necip şişe ve zarfı

Şişenin üzerinde Ekrem-Necip Ecza-i Tıbbiye Deposu, Dersaadet - Yeni Postane karşısında yazmaktadır.

Zarfın anteti 'Osmanlı Ecza-i Tıbbiye Deposu Ekrem Necip Posta Telgraf Telefon Nezareti karşısında No.14' şeklindedir.

Ekrem-Necip Ecza Deposu

Osmanlı Ecza Deposu'nun sahipleri M. Ekrem ve H. Necip beyler, adları her zaman birlikte anıldıkları için, sanki tek bir kişiymiş gibi, Ekrem-Necip olarak bilinirler. Osmanlı Ecza Deposu adı altında açılan müessese, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 'Ekrem Necip Ecza Deposu' adını almıştır.

1920-1923 döneminde Anadolu'ya düzenli servis yaptıkları, gelen sipariş mektuplarından bellidir. 1921'de kurulan Dersaadet Ecza Tüccarları Cemiyeti yönetim kurulunda başkan yardımcısı olarak bulunan M. Ekrem ve üye H. Necip beyin hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır. 1927-28 yıllarına ait birçok belgesine rastlanmıştır.¹⁴

Celal Ergun'a (1901-1986) ait fotoğraf ve Nevrozin reklamı

Celal Ergun eczacılık tarihimize önemli bir yeri olan, çalışkan, hayatı bir serüven öyküsünü andıran bir eczacıdır. Kütüphanesi 1994 yılında Kadıköylü bir sahafa satıldıktan sonra titizlikle sakladığı tüm malzemeleri koleksiyoncuların eline geçmiştir.

1921 yılında Eczacılık Mektebi'ni bitirdikten sonra dört sene Hilal-i Ahmer 37.İmdad-ı Sıhhi Heyeti eczacılığı görevi ile Atina ve Girit'e gitmiştir. 1925 yılında Kumbaracı yokuşu 124 numarada Beyoğlu Merkez Eczahanesi'ni açmıştır. 1932'de Cadde-i Kebir'de (bugünkü İstiklal Caddesi) Foto Süreyya'nın karşısındaki Yazıcızade Akif Bey'in dükkanına taşınır. Burada işler iyi gitmez. Ancak bu yıllar içinde Nevrozin adlı ilacın formülünü geliştirir ve ününü tüm ülkeye hatta yurt dışına yayar. Sirkeci'de Nevrozin Laboratuvarı'nı kurar ve büyük miktarda üretim yapar. Kendi deyimi ile '18 milyonun ilacı'nı yaratmıştır. Yaşamı boyunca zamanın değme grafikerlerine taş çıkartırcasına, birçok müstahzarın reklamlarını kendi hazırlamıştır. Celal Ergun birçok yerli mallar sergisine, tıp kongresine katılmış, 1930-45 yılları arasında hazırladığı göz alıcı panolar ile bütün yerli müstahzarcılar arasında kendine ayrı bir yer edinmiştir.

Yukarıdaki fotoğrafın, böyle bir sergide -- büyük olasılıkla 1933 yılında Ankara Halkevi'nde açılan Beşinci Milli Türk Tıp Kongresi müstahzar sergisi -- çekildiği tahmin edilerek not düşülmüşse de, Ankara Halkevi'nde yapılan

¹⁴ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, s.77.

kongre, dördüncü kongre olup 22-24 Eylül 1931'de yapılmıştır. Fotoğraf 1933 yılına aitse, 20-22 Ekim 1933'de Ankara TBMM salonlarında Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamaları çerçevesinde açılan sergide çekilmiş olabilir. O yıllarda iki yılda bir yapılan Milli Türk Tıp Kongreleri'nde sergi açılırdı.¹⁵

Celal Ergun askerliğini yapmış, İsveç'e gönderilme kararı çıkmış, askerlik dönüşü Kadıköy Rıhtım Caddesi'ndeki Kadıköy Eczahanesi'ni yeniden açmış, 1946 yılında CHP İstanbul milletvekilliği ve 1961 CHP Çanakkale senatörlüğü için adaylığını koymuş ancak seçilememiştir. Bu arada mali sıkıntılar nedeniyle 1945'de, Necip Akar'a Nevrozin'i 44.000 liraya satmıştır. 1954'de Beyazıt'da Ergun Eczahanesi'ni açmış ve oğlu Ecz.Günay Ergun'u işlerin başına getirmiştir. 1957'de oğlunun erken yaşta ölmesi üzerine, sırasıyla Kartal'da, Suadiye'de (Şaşkınbakkal, Bağdat Cad No. 661) ve Karadeniz Ereğlisi'nde (Köprübaşı, Bolu lokantasının yanında) açtığı Ergun Eczahanesi'ni işletmiştir. 10 Ağustos 1976'de 55 yıllık faal meslek hayatı 150.000 lira zararla sona ermiştir. Emeklilik yılları ise 1986'deki vefatıyla noktalanmıştır.¹⁶ Nevrozin ilacını satın alan Ecz. Necip Akar, ilacın imaline devam etmemiş, tam tersine Nevrozin'i tarihe gömerek, 1933 yılında başladığı Gripin'in üretimini sürdürmüştür. Gripin, halk tarafından benimsenerek, soğuk algınlıklarında günümüze kadar ilk başvuru ilaçlarından biri olmuştur.

Zülfikar İsmail'e ait eczacılık diploması

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait Mekteb-i Tıbbiyeyi Şahane Eczacılık diploması 30 Ocak 1901 (9 Şevval 1318, 17 Kanun-ı sani 1316) tarihidir. Ancak Rıza Tahsin'in *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* adlı kitabında (Eklerle yayımlayan Aykut Kazancıgil) Zülfikar İsmail için sadece '1900 Diyarbakır' yazmaktadır.¹⁷ Cumhuriyet öncesi döneme ait olan bu diplomanın dışında, koleksiyonda bulunan diğer iki diplomanın tarihleri ise 1923 ve 1945'dir.

Süleyman Ferid Şifa Eczanesi'ne ait termometre ve barometre

Süleyman Ferit Eczacıbaşı (1887-1973) İzmir'de doğmuş ve 1903 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan diploma almıştır. İzmir Gureba-yı Müslimin Hastanesi'nde üç yıl başeczacılık yaptıktan sonra bu görevinden istifa ederek 1909'da Tilkilik semtinde dört hekim tarafından ortaklaşa açılmış olan 'Eczane-i Umumi' isimli eczahaneyi 100 altın peşin 115 altın borçla satın alarak Kanaat Eczahanesi ismiyle işlettiği söylene de, bu konuda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁵ Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Türkiye Tıp Akademisi, Yeni Seri No.1, İstanbul 2010, s. 215-216.

¹⁶ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, s.86-89.

¹⁷ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı V, 1840-1948, Eczacılar, Ecza Depoları*. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 2006, s.342.

Yukarıda yer alan termometre-barometre Süleyman Ferid Şifa Eczanesi'ne ait olup, eczahane de kullanıldığı ve/veya tanıtım amaçlı olarak dağıtıldığı düşünülmektedir.

1911 yılında İzmir'in merkezi semtlerinden olan Kemeraltı mevkiinde Şifa Eczahanesi ismiyle yeni bir eczahane açarak uzun süre bu müessesede halk sağlığına hizmet etmiştir. Diapasma Ferit, Ferit Kuvvet İksiri, Ferit Kuvvet Şurubu, Ferit Hapları, Katran Ferit, Ferit Kına Kına Hülasesi ve Ferit Kıl Düşüren Taharet Pudrası bu eczanenin ürettiği ilk preparatlardandır. Eczahane'nin üzerindeki muayenhanede ünlü doktor ve operatörlerin yanı sıra bayanlar için Avrupa'da diş doktorluğu öğrenimi görmüş bir matmazel görev yapmaktadır. Taşradan gelen ilaç siparişleri yerine getirilmekte, taşradan gelen hastalara kalacak yer temin edilmektedir. Eczahane sürekli bir ebe ve kadın doğum uzmanı bulunmaktadır. Her türlü tahlil yapılmakta, yoksullara yardım edilmektedir. Avrupa'dan gelen müstahzarın yanı sıra eczanede üretilen müstahzar sayısı da 20'yi bulunca, Süleyman Ferit Bey, 'Eczacıbaşı Süleyman Ferit Müstahzarlar ve İtriyat Fabrikası' ismiyle bir imalathane kurmuş ve burada tıbbi müstahzar ve kozmetik preparatlar imal etmeye başlamıştır. 1952'ye kadar bu laboratuarda müstahzar üretimine devam etmiştir. Süleyman Ferit Bey'in 'Altın Damlası' adlı kolonyası uzun yıllar İzmir'in simgesi olmuştur. S. F. Eczacıbaşı, İzmir'de geniş sosyal faaliyetlerde bulunmuş, verem dispanseri, sağlık merkezi ve okullar yaptırmıştır. İzmir Milli Kütüphanesi'nin kurucularındandır. Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nın kurucularından olan Kim. Dr. Nejat Eczacıbaşı ve Ecz. Melih Eczacıbaşı'nın babasıdır. 18 Nisan 1973'de İzmir'de vefat etmiştir.¹⁸

Maloussi ampul kutusu

Toma Nikola Malusi (Thomas Nicholas Maloussi) ile ilgili ilk bilgiler 1890'lı yıllarda Kadıköy'ün Moda semtinde bir eczahanesi olduğu şeklindedir.

¹⁸ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I, s. 70-73

Eldeki belgelerden bu eczahaneenin en az 34-35 yıl faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Kadıköy Moda'daki Eczacı Melih Ziya Sezer'in babası Eczacı Nejat Sezer'in oğluna aktardığı bilgiye göre, Bay Malusi, son derece titiz, efendi bir kişi imiş.

1928 yılında Eczahanelerin Tahdidi Kanunu uyarınca eczahanesi kapatıldığında, burayı laboratuara çevirmiş ve bir süre ampul yapımına devam etmiştir. Ürettiği 'Malusi Ampulleri' ile 1917 yılında Hilal-i Ahmer Madalyası almış, ordu için Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli miktarda tıbbi ampulü seri olarak üretmiştir. Ampul üretiminde, bugünkü bilgilere göre ilk isimdir.¹⁹

Ampoules Maloussi

Özdoğan Koleksiyonu'nda T. N. Maloussi'ye ait 'Huile Camphrée 20' ampul kutusu bulunmaktadır. Kutunun üzerinde sol üst köşede "Dersaadette Kadıköy'de Moda Caddesinde Malusi Eczanesi'nde istihsal olmaktadır", sağ üst köşede ise "mal vaktiyle vezin ve taksim olunmuştur" ibaresi bulunmaktadır. Kutunun, Malusi imzalı özel bir kapama bandı vardır.

Mustafa Hakkı Nalçacı'ya (1881--1953) ait müstahzar kutusu

M. H. Nalçacı, Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye Mektebi'nden eczacı üsteğmen rütbesiyle 1901 yılında birincilikle mezun olmuş, bir yıl kimya ihtisası yaptıktan sonra ilk olarak Cidde'de Hicaz Fırka-i Askeriyesi Cephe Hastanesi eczacılığına atanmıştır. Dört ay sonra, Askeri Tıbbiye Nezareti tarafından kimya öğrenimi için Almanya'ya gönderilmek üzere İstanbul'a çağırılmıştır. Kızıldenizi bir mavna ile geçerek önce Mısır üzerinden İstanbul'a ulaşmıştır. Hicaz valisini, şemsiyesini kapatmadığı için kızdırdığı ihbarı sonucu Almanya gönderilmesi engellenince, Askeri Tıbbiye'de kimya hocalığına başlamıştır. 1903 yılında Şam Mekteb-i Tıbbiyesi kadro sınavını kazanarak Şam'a gitmiş, kimya hocalığını son iki yılı Beyrut'ta olmak üzere Şam Tıbbiyesi'nin 1918'de kapanmasına kadar sürdürmüş, 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra Bursa Belediye kimyagerliğine atanmış, orada Bursa Eczahanesi'ni işletmiş, Bursa'nın Yunan birlikleri tarafından işgali üzerine İstanbul'a dönerek Ecz. Mehmed Kazım Can (Pepe) ile birlikte 'Kazım ve Şeriki [Ortakları] Ecza Deposu'nu kurmuştur. 1925'de bu depoya bağlı olarak ilk laboratuvarını açmış ve ortaklık sorunları ve mali sorunlara rağmen ilk müstahzarı olan Fosfotrikalsin'i üretmiştir. Aynı zamanda müderris (profesör) olan Mustafa Hakkı Nalçacı, 1930'da Darülfünun Fen Fakültesi dekanlığı ve

¹⁹ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2, s. 78.

Darülfünun eminliği (rektörlüğü, vekaleten) yapmış ve 1934'te Üniversite'den emekli olarak ayrılmıştır.²⁰

Mustafa Hakkı Nalçacı, ayrıca Neviodone, Gliserofosfatlı Şirop Oksihemoglobine, Kohinor diş macunu üretimi ile de ilgilenmiştir. Mustafa Hakkı Laboratuvarı'na amblem olarak, soyadını temsilen önce bir nal sembolünü seçmiş ve sonradan buna bir üçgen ilave etmiştir.1 Haziran 1953'deki vefatından sonra Adana'da eczacılık yapan oğlu Nejat Nalçacı (d.1906) sahibi olduğu Toros Eczahanesi'ni bırakarak laboratuvarın başına geçmiş ve adını 'Mustafa Hakkı Nalçacı Halefi Nejat Nalçacı Laboratuvarı' olarak değiştirerek "Kurtuluş, Yiğitbaşı Sok.No.55'e taşıdığı laboratuvarında ilaç üretimine devam etmiştir.²¹

'Phospho-Tricalcine' müstahzar kutusunun ortasında Arap harfleriyle 'Fosfotrikalsin - Muallim Kimyager Mustafa Hakkı' yazılıdır.

Sağ ve sol alt köşede, Arap ve Latin harfleriyle 'Laboratuar Mustafa Hakkı İstanbul' yazılıdır. Ortadaki nal şeklindeki amblemin içinde 'Laboratuar Mustafa Hakkı' yazılıdır.

Eczacı Ömer Lütfü –Anadolu Fakirler Eczahanesi etiketleri

Özdoğan Koleksiyonu'ndan Ömer Lütfü Ecza Deposu'na ait müstahzar etiketleri.

Üstteki etikette 'Ömer Lütfü Anadolu Fakirler Eczahanesi Meşrubat-ı Gıdaiye ve Kuuliye (alkollü ve ispirotolu içkiler) imalathanesi.

Müstahzarat-ı Tıbbiye ve Sınaiyye İmalathanesi' yazmaktadır.

Altındaki etikette, 'Eczacı Ömer Lütfü İzmir Anadolu ecza deposu, Fakirler Eczahanesi İmalathanesi' yazmaktadır.

²⁰ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s.426-27; E. Dölen, "Kimya Müderrisi, Eczacı Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.3, sayı 1, 2001, s. 69-96; Nalçacı'nın müstahzar örnekleri için bkz. *Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu:Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2*, s. 105-107.

²¹ T. Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayi(1833-1954)*, Bayer Türk yay., İstanbul 1997, s.152.

Ömer Lütfü Ecza Deposu: İzmir'in ünlü ecza depolarından olan Anadolu Ecza Deposu, Eczacı Ömer Lütfü bey tarafından işletilmekteydi. Ömer Lütfü Bey'in bir diğer işletmesi de İzmir'de Fakirler Eczahanesi'dir. Ömer Lütfü Bey hakkında *Farmakolog* dergisinde yer alan haberlerden ve Özdoğan Koleksiyonu'ndaki etiketlerden eczacılık etiği ile bağdaşmayan bazı çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. İmalatını eczahanesi, satışını da deposu aracılığı ile gerçekleştirdiği içki ve gıda ile ilgili çeşitli ürünler piyasaya süren Ömer Lütfü Bey, bir dönem Tekel Fabrikası gibi çalışmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1931 yılında iflas etmiştir.²²

Pertev müstahzaratından Krem Pertev ve reklamı

Ethem Pertev zamanının ünlü eczacılarından olup kendi müstahzarlarını imal etmiş ve bunların ünü günümüze kadar ulaşmıştır. Ethem Pertev hazırladığı preparatları halka tanıtır ve sevdirmek için devamlı olarak reklam yapmış ve ilanlar yayınlamıştır. Özdoğan Koleksiyonu'nda bu tanıtımlardan örnekler bulunmaktadır. Dönemin meşhur Amca Bey (C. Nadir Güler, 1902-1947) karikatüründe Krem Pertev'in reklamı yapılmaktadır.

²² *Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2*, s.125.

Ethem Pertev (1871-1927), Bulgaristan'da doğmuş ve 1895 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan diploma almış, bilgisini arttırmak için bir süre Eczahane-i Ziya'da çalışmıştır. 1897 yılında, amcası Dr. Nafiz Paşa'nın oğlu Ecz. Hasan Bey ile ortaklık yapmış, daha sonra ondan ayrılmıştır. İlk tıbbi müstahzarı olan Pertev Şurubu'nu eczahanesinin laboratuvarında hazırlayan Ethem Pertev, 1924 yılında Pertev Müstahzarat Laboratuvarı'nı (Çemberlitaş, Matbaa-yı Osmani binası) kurarak ilaç yapım ve kozmetik işini genişletmiştir. Bu dönemde laboratuvarında 20 kadar tıbbi hazır ilaç ve kozmetik preparat yapıyordu. Özellikle Pertev Şurubu ve Pertev Kremi halkın ilgi ve beğenisini kazanmış ve uzun bir süre (1980 yılına kadar) bu preparatların yapımına devam edilmiştir.

Yaptığı hazır ilaçları tanıtmak amacıyla 1900 Paris Sergisi'nden itibaren yurt içi ve yurt dışı sergilere katılmış ve birçok ödül almıştır. Yurt dışında gördüğü komprime makinasını getirterek Osmanlı Komprime Fabrikası'nı kurmuştur. Burada ürettiği kinin komprimesi ile halkın ve ordunun ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır.²³

Ethem Pertev Bey, meslek kuruluşları ve sosyal hizmetlerde daima ön sırada yer almıştır. Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1914 yılında kurulan ilk Türk Kodeksi komisyonunun üyesidir. Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin 13 Haziran 1924 tarihinde yapılan genel kurul toplantısında Cemiyet'in başkanlığına seçilmiştir. Birçok genç eczacıya, eczanesinde staj yapma olanağı tanımış, yetişmeleri ile ilgilenmiş ve eczahane açmalarında yardımcı olmuştur. 12 Haziran 1927 yılında vefat etmiştir. Ethem Pertev hastalanıp işe devam edemeyeceğini anlayınca eczahaneyi kayınbiraderi Ecz. Niyazi Özmay'a devretmiş, daha sonra sırasıyla önce kızı Mefharet Ertem (Sarper) ve oğlu Pertev Ertem, 1960 yılına kadar eczaneyi yönetmişlerdir. Pertev Müstahzar Laboratuvarı'nın bazı makinaları ve eczahaneye ait kavanozlar Pertev Ertem tarafından İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi'ne hediye edilmiştir.²⁴

Ömer Kenan Eczanesi – Assipine Kenan

“Assipine Kenan” halk tarafından çok tutulan bir ağrı kesicidir.

²³ T. Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya*, s.164-172.

²⁴ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.74-76.

Ömer Kenan Erem (1840-1949), 1910 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Önce eczahane daha sonra laboratuvar olarak kullandığı eczahanesini 1916 yılında Üsküdar Çarşıboyu'nda açmıştır. Bu laboratuvarın en önemli müstahzarı olan Assipine Kenan'dan başka Kenan Müshil Şekeri, Rusma Kenan, Santonin Pastili ve Klorat dö Potas Pastili ve saç boyası Nevmin'i üretmiştir. Koleksiyonerler, Ömer Kenan Bey'i *Türk Eczacı Alemi* dergisine verdiği tam sayfa mükemmel müstahzar reklamları ile tanımaktadır.

1949 yılındaki vefatından sonra kızı Ecz. Beria Bibin ve damadı Adnan Bibin eczahaneyi ve laboratuvarı devam ettirmişler ve bazı yeni müstahzarlar üretmişlerdir. İşletmelerini 1972 yılında kapatmışlardır.²⁵

Özdoğan Koleksiyonu'ndaki diğer parçalar

Özdoğan Koleksiyonu'nda yer alan aykırı parçalardan bir kısmı kısa açıklamaları ve resimleri ile yukarıda yer almıştır. Bu aykırı parçaların yanısıra koleksiyonda, eczacılık mesleğinin tarihini geçmiş dönemlerden bugünlere taşıyacak çok sayıda basılı malzeme, kitap ve obje de yer almaktadır. Bu malzemeden bazısını aşağıdaki şekilde örnekleyebiliriz:

Fatura, irsaliye ve sipariş listesi

Koleksiyonda yer alan 50'yi aşkın eczahane ve ecza deposu faturası, irsaliye ve sipariş listesi, ait oldukları kurumların damgalarını içeren ve bir sanat eseri niteliği taşıyan görsel malzeme olarak karışımıza çıkmaktadır.

²⁵ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.113.

Reçete iade zarfı ve posta zarfı

Eczahanelere başvuran hastalara yazılmış reçetelerin korunması ve böylece hastaların eczahaneye bir sonraki gelişlerinde bu reçetelerin tekrar yapılması için kullanılan reçete iade zarfları, geçmiş dönemde eczacılık mesleğinin icra edilmesinde ne denli hassas ve özenle davranıldığının en güzel bir örneğidir.

Başlıklı kağıtlar

Eczahaneye ait bir diğer önemli evrak ise başlıklı kâğıtlardır. Bunlar, eczacı ve eczahanenin adı ve açık adresini ve aşağıdaki örnekten de görüleceği üzere estetik ve görsel yönü ağır basan eczahane damgasını içerir. Bu belge ile eczahaneye ait her türlü yazışma gerçekleştirilmekte ve böylece gelecek nesillere eczacılık mesleğinin icraatına dair güzel bir miras bırakılmaktadır.

Reklam, ilan ve afiş

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan afiş, çağın gerçeğini gelecek nesillere aktararak içyüzümüzü olduğu gibi gün ışığına çıkaran bir belge niteliği taşımaktadır. İlaç ve eczacılık alanında da yaygın bir şekilde kullanılan reklam, ilan ve afişlerden Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nda 60'ı aşkın parça yer almaktadır.

Bayer mamülü ASPİRİN tabletleri;
Her türlü veca' ve ızdırabları teskin eder.
Renkli afiş, 26x19cm.

Bayer Sağlık Takvimi.

Müstahzar tanıtım kartları

Müstahzar üretim yerleri ve/veya ecza depolarının tanıtım amaçlı olarak kullandıkları müstahzar tanıtım kartları, Özdoğan Koleksiyonu'nun bir diğer önemli bölümünü oluşturmaktadır. 150'yi aşkın farklı parçanın bulunduğu tanıtım kartlarının birçoğu el çizimi ve renkli boyalı resimler içermekte olup, aşağıdaki örneklerde olduğu üzere bir kısmı ise aynı zamanda "kurutma kağıdı" olarak da kullanılmak üzere çok amaçlı olarak yapılmıştır.

Eczahane ve müstahzar kutuları ve etiketleri

Eczahanelerde güllaç, pilül veya paket şeklinde hazırlanmış ilaçların bulunduğu karton kutular silindirik veya dikdörtgen şeklindedir. Kutu kapağının

üzerinde eczahanenin özel etiketi bulunur ve etiket üzerine reçete numarası, hekimin ve hastanın ismi ve kullanım şekli yazılırdı. Eski Türkçe veya Latin alfabesiyle yazılmış bu tür ilaç kutularından Özdoğan Koleksiyonu'nda, bazıları çok nadir ve nadir olmak üzere, 140'a yakın parça bulunmaktadır.

İtriyat malzemeleri

Koleksiyon'da yer alan 130'a yakın malzeme, eski Türkçe ve/veya Latin alfabesi ile yazılmış etiketler içeren kolonya şişeleri, pudra kutuları, ağız ve diş sağlığı ürünleri, ayak bakım ürünleri, saç bakım ürünleri, krem, pomad vs. gibi parçalardan oluşmaktadır. Bu malzemelere ait bazı örnekleri aşağıda bulabilirsiniz.

Eczahanedeki kullanılan araç/gereçlerden örnekler

İlaç şişeleri – İlaç kavanozları – İlaç kutuları

Eczahanelerdeki ilaç etken maddeleri çeşitli tür, ebat ve renkte şişe, kavanoz ve kutularda korunmaktaydı. Hülasalar, yağlar, balsamlar ve merhemler porselen kavanozlarda, toz maddeler geniş ağızlı cam kavanozlarda, sıvı maddeler ve şuruplar dar ağızlı şişelerde, ışıktan bozulup etkilenecek maddeler koyu renkli cam şişelerde (kahverengi, mor-kobalt), bitkisel droglar silindirik veya yassı silindirik tahta kutularda muhafaza ediliyordu. Koleksiyondaki şişe ve kavanozlardan bazıları kendinden yazılı, bazıları ise etiketlidir. Koleksiyon'daki 492'si müstahzar şişesi, 18'i müstahzar kavanozu, 61'i eczane ve müstahzar kutusu olmak üzere, 570'i aşkın bu tipten parça yer almaktadır. Özellikle yıldız etiketli ve renkli şişe-porselen kavanozları birer sanat eseri olarak eczahanenin raflarını süslemektedir.

Drog kutuları

Bitkisel droglar eczahanelerde özel çekmeceler veya tahta kutular içerisinde muhafaza edilirdi. Drog kutuları silindirik veya yassı silindirik olmak üzere iki tipti. Büyük ve küçük olmak üzere iki çeşit drog kutusu yapılıyordu. Büyük kutularda hacimli droglar (kök, rizom, yaprak gibi), küçük olanlarda ise az hacimli droglar (tohum, meyva, reçine gibi) saklanıyordu.

Pilül tahtası

Eczahanelerde majistral ilaç yapımında kullanılan en önemli araçlardan biri de pilül (hap) yapım tahtasıdır. Havan veya pilül tahtası üzerinde spatülle veya havan ile ezilerek homojen bir toz kütle haline getirilen etkin maddelerin bal, koyu şurup gibi inert yapıstırıcı maddeler ile yoğrulduktan sonra uygun bir kalınlıkta çubuk haline getirilmesini takiben pilül tahtası kesicisi ile küçük küreler olarak kesilmesi sonucu elde edilir. Özdoğan Koleksiyonu'nda 4 farklı boyutta pilül tahtası bulunmaktadır.

Hassas terazi, tartı kaşığı

“Eczacılar, yapılacak ilaçların madde-i tibbiyesini tartmakta pek hassas davranırlardı. Eczahane olan bu dükkanlarda bir, iki veya daha ziyade, bugün bile bazı attar dükkanlarında gördüğümüz terazilere benzer teraziler bulunurdu.”²⁶ İzzet Kumbaracılar'ın 1988 tarihli *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri* adlı kitabından alınan (s.55) yukarıdaki satırlarda bahsi geçen terazilerin bir örneği ve iki farklı Osmanlı tartı kaşığı, Özdoğan Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Koleksiyonda ayrıca, eczane presleri, alkolmetreler, su filtreleri, otoklavlar yer almaktadır.

Hassas terazi ve tartı kaşığı

²⁶ İ. Kumbaracılar, *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri*, İstanbul 1988, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yay., s.55.

Eczane presleri

Alkolmetreler

Su filtreleri

Otoklavlar

Cumhuriyet devrine kadar eczahanelerde doktorlar da hasta bakarlardı. Mesela Tıbbiye hocalarından Dr. Rifat Hüsamettin Paşa ve Halit Şazi Bey gibi şöhretler Sirkeci'de Beşir Kemal Eczahanesi'nde, meşhur asabiye ve akliyecisi Raşit Tahsin hoca Eminönü'nde Kazım Eczahanesi'nde, Dr. Mazhar Osman Bey, Divanyolu'nda Nüzhet Eczahanesi'nde bulunurlardı.²⁷

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nda yer alan aşağıdaki hekim çantası, o günün majistral ilaç ve laboratuvar müstahzarlarına ait şişe ve kutularının muhafazasına uygun olup aynı zamanda ufak cerrahi müdahalelerde kullanılacak malzemelerin taşınmasına da olanak sağlayacak nitelikte nadide bir parçadır.

Hekim Çantası

Sonuç olarak, bir otoklavı, pilül tahtasını, su filtresini, Türk Kodeksi'ni, drog kutularını eczaneye gelen dostlara anlatmak, Türkiye'de bilinen en eski eczane kaşeli reçetelerini (1866, 1893, 1901 tarihli reçeteler vs.) onlarla paylaşmak, bu mesleğin ne kadar saygın ve değerli olduğunu gelecek nesillere aktarmak adına büyük önem taşımaktadır. Geçmiş dönem eczacılığının estetik ve zarafetini, Tolga Eczanesi'nin kurumsal kimliğine amblem ve logosu ile taşımış olan Ecz. Suzan - Murat Özdoğan çifti, eczacı mesleğinin saygınlığı ve tarihi üzerinde önemle durmaktadır.

Tolga Eczanesi'ne ait logolu evrak.

²⁷ Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Derstleri*, İstanbul Üniv. Yay. No.1582, İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Yayın No.10, İstanbul 1970, s.256.

Günümüz modern eczane koşulları ile eski zamandaki iyi eczacılık uygulamaları, en az 90 yıllık bir ürün dolabında bulunan bir ilaç kavanozundan alınan hammaddeler ile yapılan majistral ilaç ve bu formüllerin yazıldığı reçetenin “Tolga Eczanesi” antetli “reçete iade zarfı” ile hastaya geri verilmesi şeklinde birleştirilmesi düşünülmektedir. Ecz. Murat Özdoğan’ın eşi Ecz. Suzan Özdoğan, majistral ilaç yapımında Anadolu yakasının önde gelen eczacılarından.

Eski eczahanelerde eksik olmayan soba, o sobanın kenarında dost sohbetlerine şahit olan eczahanenin Tekir kedisi, soba üzerinde kaynayan çaydanlık, günümüz modern Tolga Eczanesi’nde yerini tezgah altı akvaryum, otomatik çay makinası, çalan klasik müzik eşliğinde bir süre içinde olsa sorunlardan uzak dost sohbetlerine ve paylaşımlara bırakmıştır.

2005 yılı Aralık ayında yapmış oldukları yeni bir düzenleme ile, işleyen bir müze eczahane olma özlemlerini gidermeye çalışmış olan Ecz. Murat Özdoğan, Tolga Eczanesi’ne gelen dostlarına, bir tarafta 90 yıllık iki adet ahşap dolap, diğer tarafta modern kapalı çekmece ilaç dolapları gibi, geçmiş ile günümüzü bir arada yaşatarak, eczacılık mesleği ve tarihini bir nebze de olsa gösterebilmek ve o günleri kendileri ile bir kez daha yaşayabilme fırsatı bulmak istemiştir.

Tolga Eczanesi’nde sergilenen Eczacılık Tarihi koleksiyonundan bir bölüm.

Tolga Eczanesi’nde sergilenen Eczacılık Tarihi koleksiyonundan bir bölüm.

Bir eczacının asıl amacı, etik kurallar çerçevesinde mesleğini icra ederek, toplumu bilgilendirmek ve mesleğinin saygınlığını korumak ve kollamak olmalıdır. Bu ancak geçmişten gelen ve geleceğe taşınacak olan değerler ile sağlanabilecektir.

Murat Özdoğan’s Turkish pharmaceutical history collection at Pharmacy Tolga

Murat Özdoğan graduated from Istanbul University, Faculty of Pharmacy in 1984. Since 1980 he has been collecting not only material related to the history of Turkish pharmacy but Coca Cola items (~13 000 pieces) and music collectibles, toys and food & beverage items (~ 7 500 pieces) as well.

There are 3000 pieces in Özdoğan's history of pharmacy collection which has been categorized under the following three topics: Printed material (1069 items); books, booklets, journals (534 items); miscellaneous objects (1395 items).

Özdoğan's collection comprises many rare pieces among them two prescriptions dated 1866 and 1893 with pharmacy stamps, the 1874 Ottoman Pharmacopeia, a 1901 diploma issued from the School of Pharmacy at Istanbul.

The collection comprises numerous historical items used in pharmacies such as balances, pestle, mortars, wooden containers, ceramic jars, bottles and boxes of galenicals, prescription envelopes, invoices, letter-heads, pharmacy labels, photographs, posters, filters and other pharmaceutical equipment.

M. Özdoğan maintains that history of pharmacy increases pharmacists' prestige. Since 1995, the collection has been exhibited for the public in the Tolga Eczanesi, the pharmacy of Pharm. Suzan Özdoğan, his wife. The pharmacy is located in the Kızıltoprak district of Istanbul.

Key words: History of Turkish pharmacy, Prescriptions, Pharmacy collection, Pharmacy Tolga, Murat Özdoğan.

Tolga eczanesi: Ecz. Murat Özdoğan'ın Türk eczacılık tarihi koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden 1984 yılında mezun olan Murat Özdoğan, 1980 yılından beri eczacılıkla ilgili tarihsel malzeme toplamaktadır. Günümüzde Tolga Eczanesi'ne (Kızıltoprak, İstanbul) sergilenen 3000 parçalık bu koleksiyondaki malzemeler üç ana başlık altında toplanabilir: Basılı malzeme (1069 parça), kitap ve dergiler (532 parça), objeler (1395 parça).

Koleksiyondaki nadir parçalar arasında 1866 and 1893 tarihli damgalı reçeteler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanan ikinci farmakope (1874), Eczacı Okulu'ndan verilmiş bir diploma (1901 tarihli) yer almaktadır. Teraziler, presler, havanlar, tahta kaplar, seramik kavanozlar, ilaç kutuları, reçete zarfları, antetli kâğıtlar, eczane etiketleri, fotoğraflar, afişler ve eczanelerde kullanılan diğer araç-gereç, koleksiyonun diğer parçalarıdır. .

Koleksiyoner Özdoğan, eczacılık tarihinin eczacının prestijini arttırdığını vurgulamaktadır. M. Özdoğan, eczacılık tarihiyle ilgili parçalar yanında zengin bir Coca Cola koleksiyonuna (~13 000), müzik, oyuncak ve yiyecek-içecek koleksiyonuna (~ 7 500 parça) sahiptir.

Anahtar sözcükler: Türk eczacılık tarihi, Reçeteler, Eczacılık tarihi koleksiyonu, Tolga Eczanesi, Murat Özdoğan.

HALDUN TANER VE BİR DÖNEMİN ECZACILIĞINA IŞIK TUTAN TİYATRO ESERİ *FAZİLET ECZANESİ*

Halil Tekiner*

Eczacılık tarihi araştırmalarında yararlanılan kaynaklar arasında, dönemin eczacılığı hakkında bilgi veren edebi eserler de yer almaktadır. Edebiyat ve eczacılık tarihini konu alan çalışmaların sayısı uluslararası literatürde son yıllarda hızla artmakta; başta William Shakespeare (1564–1616) ve Molière (1622–1673) olmak üzere Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), Ludwig Bechstein (1801–1860), Theodor Fontane (1819–1898), Henrik Johan Ibsen (1828–1906) ve Georg Trakl (1887–1914) gibi pek çok yazarın eserleri bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹ Ancak ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır.

2007 yılında İspanya’da düzenlenen Uluslararası Eczacılık Tarihi Kongresi’nde sunulan *Türk Eczacılık Tarihi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1950–2007)* başlıklı makaleye göre, ülkemizde bu alanda son 57 yılda yapılan toplam 1045 bilimsel yayın arasından sadece birinde eczacılık ve edebiyat konuları birlikte ele alınmıştır.^{2, 3} Tiyatro ve eczacılığı konu alan bir yayın ise ne yazık ki tespit edilememiştir. Bu eksiği dikkate alarak yapılan bu çalışmada, konusu eczanede geçen bir tiyatro eseri (*Fazilet Eczanesi*) incelenecektir.

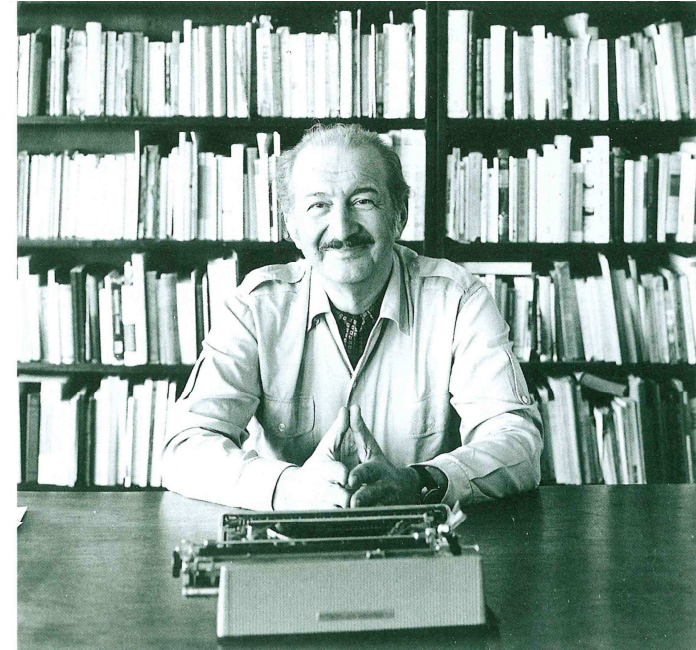
Ülkemizde epik tiyatro türünün ve kabare tiyatrosunun öncüsü, Türk edebiyatının önde gelen öykü yazarlarından Haldun Taner’in (1915–1986) erken yazarlık dönemine ait tiyatro oyunları arasında *Fazilet Eczanesi* önemli bir yere sahiptir. Taner’in 1952’de yazdığı *Eczanenin Akşam Müşterileri* başlıklı hikâyesini geliştirerek kaleme aldığı üç perdelik bu eserde, 1950’li

yıllarda, Boğaziçi Eczanesi’nin sahibi Eczacı Saadettin Dertsavar’ın çevresinde yaşananlar konu alınmaktadır. Dönemin eczacılık anlayışı, eczacı-hasta ilişkileri, eczanede kullanılan majistral ve müstahzarlar, vb. konulara ilişkin detaylı gözlemleri yansıtması yönüyle de eser, Türk eczacılık tarihi açısından oldukça değerlidir.

Bu makalede, Haldun Taner’in yaşamı ve *Fazilet Eczanesi* isimli eseri, dönemin eczacılığına ilişkin bilgilerle birlikte ele alınacaktır. Edebiyat, tiyatro ve eczacılık tarihi konularının birlikte işlendiği makalede örnek bir Türk aydınının tanıtılması da hedeflenmiştir.

Materyal ve Metot

Çalışma *retrospektif* özelliindedir. Çalışmanın materyalini başta Haldun Taner’in çok sayıdaki hikâye, düzyazı ve tiyatro eseri olmak üzere, Taner ve eserlerini konu alan gazete, süreli yayın, kitap, internet sitesi ve televizyon kayıtları, yazarın eşi Sayın Demet Taner ile yapılan görüşmeler, Devlet Tiyatroları Belgelik Birimi kayıtları, Bilgi Yayınevi Arşivi, 1950–1960 yılları arasında yayınlanan çeşitli eczacılık dergileri, Türk Eczacıları Birliği Merkez Heyeti raporları ve Türk eczacılık tarihi hakkındaki diğer kaynaklar oluşturmaktadır.

Haldun Taner (1915-1986) (*Haldun Taner Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, 1993)

* Uzm Ecz. Dr., Yoğunburç Eczanesi, Talas Cad. 39/B Melikgazi 38030 Kayseri, haliltekiner@gmail.com

¹ Bu konudaki çalışmalara şu makaleler örnek verilebilir: Urdang, George, *Der Apotheker als Subjekt und Objekt der Literatur*, Berlin: J. Springer, 1926; Urdang, George, *Goethe and Pharmacy*, American Institute of History of Pharmacy, Madison, 1949; Hall, E. Wood, *Shakespeare’s Pharmacy*, Austin: University of Texas at Austin, College of Pharmacy, 1980; Friedrich, Christoph, “Der Apotheker als Künstler – Die Leistungen von Apothekern in der Literatur, bildenden Kunst und Musik,” 35. *Internationaler Kongress für Geschichte der Pharmazie, 19-22.09.2001, Luzern, Schweiz*, 2001; Francés, Carmen. “Poesía y Farmacia,” 35. *Internationaler Kongress für Geschichte der Pharmazie, 19-22.09.2001, Luzern, Schweiz*, 2001; Soinio-Laaksonen, Irene, “Making Ointments in the Finnish Oral Folk Poetry,” XXXVIII. *Congreso Internacional de Historia de la Farmacia, 19-22 Septiembre 2007, Sevilla, España*, 2007.

² Yıldırım, Nuran, ve Arslan Terzioğlu, “Türk Edebiyatında Doktor ve Eczacı Motifi,” *Toplum ve Hekim*, Sayı 6-33 (1984), s. 45-49.

³ Tekiner, Halil, and Gülbin Özçelkay. “A Bibliographical Essay on the History of Pharmacy in Turkey (1950–2007),” XXXVIII. *Congreso Internacional de Historia de la Farmacia, 19-22 Septiembre 2007, Sevilla, España*, 2007, s.48.

Haldun Taner (1915–1986)

Haldun Taner, 16 Mart 1915’te İstanbul Çemberlitaş’ta doğdu.⁴ 1935 yılında Galatasaray Lisesi’nden mezun oldu ve yüksek öğrenim görmek için Almanya’ya gitti. 1935–38 arasında Heidelberg Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi’nde ekonomi ve politika okudu. Burada ağır bir tüberküloza yakalanınca yurda dönerek 1938–42 yılları arasında uzun bir nekahet dönemi geçirdi. 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü bitirdi. Burada Alman filolojisi yanında Sanat Tarihi ve Türkoloji bölümlerinden de sertifika aldı. 1955–57 arasında Viyana Üniversitesi’nde Prof. Heinz Kindermann’ın yanında felsefe ve tiyatro bilimi okudu.

Türkiye’de tiyatronun bir ders olarak üniversitede okutulmasının öncüsü olan Taner,⁵ 1950’den sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde, Gazetecilik Enstitüsü’nde ve LCC Tiyatro Okulu’nda çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Türkiye’de kabare tiyatrosunun temelini atarak “Haldun Taner Tiyatrosu” ekolünü oluşturdu. 1967’de Zeki Alasya, Metin Akpınar ve Ahmet Gülhan’la birlikte Türkiye’nin ilk kabare tiyatrosu olan Devekuşu Kabare Tiyatrosu’nu, 1969’da ise Münir Özkul ile birlikte Bizim Tiyatro’yu kurdu.⁶

New York Herald Tribune uluslararası hikâye yarışması birincilik ödülü (1953), Sait Faik Hikâye Ödülü (1955), Uluslararası Bordighera Mizah Festivali Ödülü (1969), Türk Dil Kurumu Tiyatro Ödülü (1972), Sedat Simavi Ödülü (1983), Gazeteciler Cemiyeti Ödülü’nün (1984) de aralarında bulunduğu çok sayıda ödülün sahibi olan Taner, 7 Mayıs 1986 tarihinde İstanbul’da hayatını kaybetti. 1987 yılından itibaren Haldun Taner adına bir hikâye yarışması düzenlenmektedir. 1988 yılında ise *Kadıköy Şehir Tiyatrosu*’na ‘Haldun Taner Sahnesi’ adı verilmiştir.⁷

Yazarın eserlerinin basım hakkı, Bilgi Yayınevi’ne ait olup bu yayınevi tarafından kitap olarak yayınlanan eserleri şunlardır:

Hikâyeleri: *Kızıl Saçlı Amazon* (1. Basım 1970), *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu – Ayışığında “Çalışkur”* (1. Basım 1970), *Onikiye Bir Var – Sancho’nun Sabah Yürüyüşü – Gülerek Ölmek* (1. Basım 1971), *Yalıda Sabah* (1. Basım 1983)

⁴ Haldun Taner’in biyografisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Miyasoğlu, Mustafa, *Haldun Taner*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi No.98, Ankara: Başbakanlık Matbaası, 1988; Taner, Demet, ve ark. *Haldun Taner Kitabı*, 1.bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: Altan Matbaacılık, 1993; Taner, Demet, *Canlar Ölesi Değil – Fotoğraflarla Haldun Taner’in Yaşam Öyküsü*, 1.bs., Sel Yayıncılık, İstanbul: Gürtaş Ofset, 1996.

⁵ Taner, 1953 yılında Avrupa’ya yaptığı bir gezinin ardından *İstanbul Üniversitesi*’nde bir tiyatro bölümünün kurulması için bazı girişimlerde bulunmuş ancak sonuç alamamış, yine de *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*’nde tiyatro tarihi dersinin okutulmasını sağlayabilmiştir. (Bkz: And, Metin. *Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*. 2.bs., İstanbul: İletişim Yayınevi, 2006, s.174)

⁶ Taner, Haldun, *Yalıda Sabah*. 7.bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006, s.7-16.

⁷ Taner, Haldun, *a.g.e.* (2006), s. 7-16.

Tiyatro Oyunları: *Keşanlı Ali Destanı* (1. Basım 1964), *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1. Basım 1971), *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* (1. Basım 1979), *Fazilet Eczanesi* (1. Basım 1982), *Vatan Kurtaran Şaban* (1. Basım 1989), *Güünün Adamı/Dışardakiler* (1. Basım 1990), *Ve Değirmen Dönerdi/Lütfen Dokunmayın* (1. Basım 1991), *Eşeğin Gölgesi* (1. Basım 1995), *Ayışığında Şamata* (1. Basım 1996)

Düz yazıları: *Önce İnsan – Devekuşuna Mektuplar 1* (1. Basım 1960), *Yaz Boz Tahtası – Devekuşuna Mektuplar 2* (1. Basım 1977), *Ölürse Ten Öliir Canlar Ölesi Değil* (1. Basım 1978), *Hak Dostum Diye Başlayalım Söze* (1. Basım 1978), *Düşsem Yollara Yollara* (1. Basım 1979), *Çok Güzelsin Gitme Dur* (1. Basım 1983), *Berlin Mektupları* (1. Basım 1984), *Koyma Akıl Oyma Akıl* (1. Basım 1985)

Eserin yazıldığı dönemde (1950–60) Türkiye’de eczacılık alanında yaşanan gelişmeler

1950’li yıllar Türk eczacılık tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Zira bu dönemde ilk Türk ilaç fabrikası (Eczacıbaşı İlaç Fabrikası) faaliyete geçmiş (1952), 6197 sayılı “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun” kabul edilmiş (1953), 6643 sayılı kanun ile Türk Eczacıları Birliği kurulmuştur (1956).⁸ Bu dönemde eczacılıkta yaşanan diğer önemli gelişmeler arasında şunlardan da bahsetmek mümkündür:

Eczane sayısında tahdidin kaldırılması: 1953 yılında, eczane sayısının sınırlandırılmasına ilişkin kanunun kaldırılmasına ilişkin tasarı, eczacılar arasında tartışmalara neden olmuş, sonunda 18 Aralık 1953 tarihinde kabul edilen 6197 sayılı yasa ile sınırlandırma kaldırılmıştır.⁹

Yeni meslek birliklerinin kuruluşu: Bunlar arasında 1950’de kurulan Türkiye Eczacıları Yardımlaşma Cemiyeti,¹⁰ 1951’de kurulan Tıbbi Müstahzarat İthalatçıları Cemiyeti, 1951’de kurulan Türkiye Tıbbi Müstahzarat Sanayii ve Laboratuvarları Cemiyeti, 1953’te kurulan Türkiye Ecza Depocuları Cemiyeti, 1954’te kurulan Türkiye Eczane Sahipleri Cemiyeti sayılabilir.¹¹

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun kabulü: Kanunun 1954 yılında kabul edilmesiyle birlikte ilaç sektöründeki yabancı yatırımcıların sayısı hızla artmış; ancak bu artış yerli ilaç üreticileri açısından bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki, Türk Eczacıları Birliği Merkez Heyeti, yabancı sermayeli ilaç fabrikalarının durumları hakkında 1959 yılında yayınladığı

⁸ Şehsuvaroğlu, Bedi, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniv. Yayın No.1582, İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1970, s. 264; Baylav, Naşid, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.378.

⁹ Tekiner, Halil, “Türkiye’de Eczane Sayısında Sınırlandırmanın Tarihi,” *TEB Haberler Dergisi*, Sayı 1 (2007): 20-22.

¹⁰ Şehsuvaroğlu, Bedi, *a.g.e.*, s. 351.

¹¹ Şehsuvaroğlu, Bedi, *a.g.e.*, s.351; Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*, Kısaltılmış ikinci baskıyı haz. A. Mat, İstanbul Üniv. Yay. No. 3358, İstanbul, 2001, s.311.

raporda, yabancı ilaç firmalarının ülkeye rapordaki tabiriyle “akın edercesine” girmesinin bazı zararlı neticeler ortaya çıkardığından bahsetmektedir. Raporun sonunda şu görüşe yer verilmektedir:^{12,13}

“Yabancı sermayeli ilaç fabrikaları Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun ruhuna aykırı olarak yerli sermayeli ilaç fabrikalarının memleket ihtiyacını esasen sağlamakta olduğu bir sahada çalışmayı tercih etmekte; ve bunların bir kısmının atıl kalmasına veya çökmesine sebep olabilecek imalat neveleri üzerinde ısrar etmektedirler. Bunlar yerli sermayeli ilaç fabrikalarını sindirdikten veya bertaraf ettikten sonra, kendi aralarında veya tröstleşme yolu ile memleket ilaç sanayini monopollerine altına almak istidadını da gösterebilirler...”

Eczacı Okulu’nun Fakülte’ye dönüştürülmesi: 1933 Atatürk Üniversite Reformu ile yurtdışından öğretim üyesi getirmesine rağmen, eczacılık öğretiminde istenen seviye yakalanamamış, bu nedenle Prof. Dr. Sarım H. Çelebioğlu (1897–1982), 1950 yılından itibaren eczacılık öğretiminin çağdaş düzeye erişebilmesinin ancak Eczacı Okulu’nun Fakülte haline gelmesiyle olabileceği fikrini öne sürmüştür. Uzun uğraşlardan sonra Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Materia Medica hocalarından Prof. Dr. Mustafa N. Suner’in (1907–1960) de gayretleriyle, 1960’da Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, ve ardından 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi kurulmuştur.¹⁴

Bu dönemde yaşanan mesleki sıkıntıların başında, eczacının kazancının ve kâr hadlerinin düşük olması, majistral reçete imalinin yok denecek kadar azalması, tahdidin kalkmasıyla birlikte belirli sayıdaki ilacın daha çok eczane arasında paylaşılmasının getirdiği sorunlar, eczane cirolarındaki düşüş, ilaç hammaddesi ithalinde yaşanan sorunlar, vb. gelmektedir.¹⁵

Fazilet Eczanesi

Haldun Taner’in 1952 Eylül’ünde yazdığı “Eczanenin Akşam Müşterileri”¹⁶ başlıklı hikâyesini geliştirerek kaleme aldığı ve üç perdeden

¹² Türk Eczacıları Birliği Merkez Heyeti, *Yabancı Sermayeli İlaç Fabrikalarının Durumu Hakkında Rapor*. Ankara, 1959.

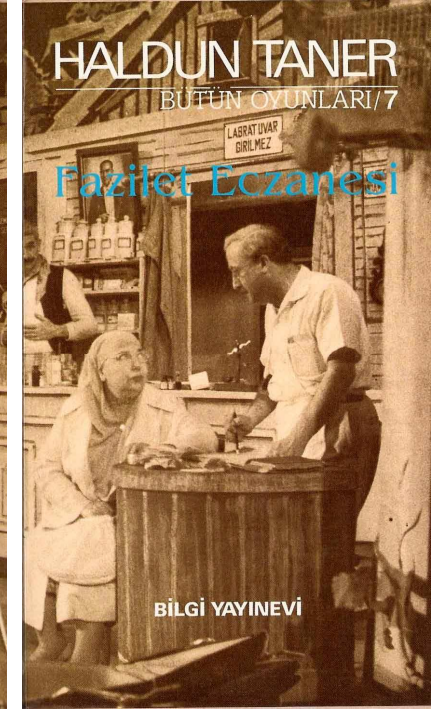
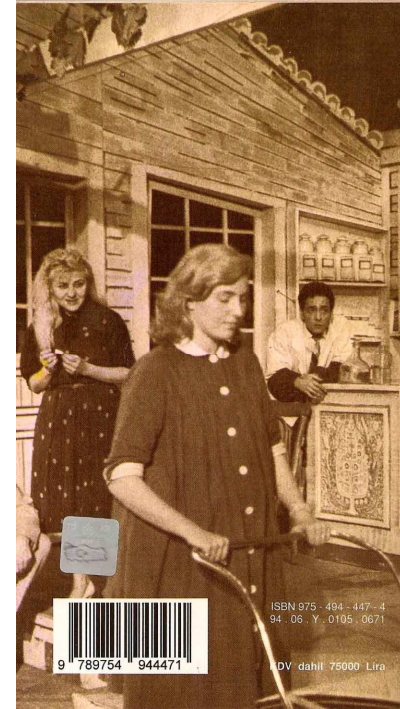
¹³ Baylav, Naşid, *a.g.e.*, s. 381-386.

¹⁴ Baytop, Turhan, *a.g.e.*, s.233.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Tandal, Selahattin, “Yeni Yıla Girerken,” *Eczacılık Bülteni*, Sayı 2 (1955): 4; Tandal, Selahattin, “Acil Çare,” *Eczacılık Bülteni*, Sayı 6-7 (1955): 3-4; Tandal, Selahattin, “Bugünkü Eczacılık,” *Türk Eczacıları Birliği Mecmuası*, c.1, sayı 1 (1958): 5-8; Anonim, *Türk Eczacıları Birliği IV. Büyük Kongresi’ne Arz Edilen Merkez Heyeti Çalışma Raporu (29 Kasım 1958 – 23 Kasım 1960)*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1960.

¹⁶ “Eczanenin Akşam Müşterileri” başlıklı hikâye, Taner’in *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu* isimli kitabında yer almaktadır. Hikâye eczaneye akşamüstleri sohbet için gelen, aralarında eski bir başvekil, eski meclis reisi, eski bir sefir-i kebir, bir emekli erkân-ı harp miralay, emekli belediye müfettişi, tanınmış bir saz sanatkârı ve ünlü bir fenni sünnetçinin de bulunduğu kişiler arasındaki diyaloglar ve eczanede yaşananlar

oluşan eser, 1950 yıllarında bir Boğaziçi eczanesinde geçmektedir. Eser yazarın tiyatro yazarlığının ilk dönemine (1960) denk gelir. Üç perdenin ortak dekoru eski üslupta düzenlenmiş bir eczane, önündeki yol ve rıhtımdır. Dekorda, sahnenin sağ köşesinde bir rıhtım bankı, gerisinde bir incir ağacı yer almaktadır.

Fazilet Eczanesi kitabının arka ve ön kapakları (Bilgi Yayınevi’nin izniyle)

Devlet Tiyatroları Belgelik Birimi’nin kayıtlarına göre piyes, 1976–77 ve 1982–83 dönemlerinde Devlet Tiyatroları’nda da sergilenmiştir.¹⁷

Haldun Taner’in eşi Sayın Demet Taner’in verdiği bilgiye göre, yazar, eserin hazırlanış sürecinde İstanbul Erenköy’deki *Afiyet Eczanesi*’nden esinlenmiş ve bu eczanede yaptığı gözlemlerden yararlanmışır.¹⁸⁻¹⁹

üzerine kurulmuştur. Hikâyede adı geçen ilaçlar şunlardır: *Aspirin*, Yeni Deri Merhemi, Jean-Marie-Conti Kolonyası, Femil, Teinture de Cantharide (eserde afrodisyak olarak biranın içine beş on damla damlatılabileceği yazmaktadır), Testoviron (bkz. Taner, Haldun, *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987).

¹⁷ Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü (DTGM) Belgelik Birimi’nden gelen 15 Ocak 2007 tarihli ileti (belgelik@dtgm.gov.tr).

¹⁸ Afiyet Eczanesi 1910 yılında Ecz. Atf Bey tarafından kurulmuştur. 1913 yılında Ecz. Atf Bey’in vefatı üzerine eczaneyi Ecz. İsmail Pertev Bey devralmış ve 1929 yılına kadar işletmiştir. Eczaneyi bu tarihte Ecz. Nazmi (Arman) Bey devralarak 1969 yılına kadar işletmiştir. Eczaneyi bir süre kalfa Yaşar Durgun

Eski ile yeni arasındaki çatışmanın işlendiği eserin başkahramanı Eczacı Sadettin Dertsavar’dır. Sadettin Bey, kendini çevresinde yaşanan maddi ve manevi değişimden uzak tutmaya çalışan, hazır ilaç yerine havan eczacılığını savunan, çıkarıcı dünya görüşünü kabul etmeyen, yeni düzene ayak uydurmak yerine kendi değerlerine daha sıkı sarılmış biridir.²⁰ *Fazilet Eczanesi* ise, Esen Çamurdan’ın ifadesiyle;²¹ “Sahibinin her derde çare ilaçlar ürettiği, kalfasıyla usta-çırak ilişkisi kurduğu bir yer olmanın dışında başka önemli işlevlere de sahiptir. Tanışıkların karşılaşış sohbet ettikleri, yoruldukça soluk alınan, sıkıldıkça dost bulunan, sevinç ya da üzüntü paylaşılan, insanların birbirine zaman ayırdığı bir buluşma merkezidir.” Gerçekten de eserde oyun uzamı olarak bir eczanenin seçilmiş olması her sınıftan insanın bir araya getirilebileceği bir sahne ortamını oluşturmuştur.²²

Eserde geçen ilaç ve kimyevi madde isimleri ve o dönemdeki üreticileri şu şekildedir:²³

Aspirin (Bayer İlaç Firması), B12 vitamini (Eczacıbaşı Laboratuvarı), B Vital (Dr. İbrahim Etem Ulagay Kimya Evi), Vitabiol B (Şark İspençiyari Laboratuvarı), Vitalfa B, C vitamini (Eczacıbaşı Laboratuvarı), C Vital (Dr. İbrahim Etem Ulagay Kimya Evi), Vitabiol C (Haver Tıbbi Müstahzarat Laboratuvarı), Vi-plex C ampul (Şark İspençiyari Laboratuvarı), Vitalfa C, Diyostin, E vitamini (Dr. İbrahim Etem Ulagay Kimya Evi), Vitabiol E, Eter, Forsatin Sadettin,²⁴ Fosfatın (Bahçekapı Eczanesi’nin Fosfatın isimli

bir mesul müdürle birlikte devam ettirmiş, 1976 yılında ise Ecz. Hilal Çini devralmıştır. Eczane bugün de aynı kişi tarafından devam ettirilmektedir. (Bkz: Mat, Afife, Günay Sarıyar, ve Bayhan Çubukçu. “Cumhuriyet’in Onuncu Yılında İstanbul’da Eczacılar ve Eczaneler,” VII. *Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (27-28 Mayıs 2005, Ankara) Özet ve Bildiri Kitabı*. Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Ankara, 2005).

¹⁹ Taner diğer yazılarında da zaman zaman eczane, eczacılık, ilaç ve kimyevi maddelerden bahsetmiştir. Bkz. Taner, Haldun, “Üç İhtimal,” *Önce İnsan – Deveküşüne Mektuplar 1*. İkinci bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 25 (adı geçen ilaçlar: Koral, Brominal, Luminal); Taner, Haldun., “Kapıdan Dönerler,” *Önce İnsan – Deveküşüne Mektuplar 1*. İkinci bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 61 (yurttaki ilaç darlığı); Taner, Haldun, “TCDD’nin Azizliği,” *Önce İnsan – Deveküşüne Mektuplar 1*. İkinci bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.165 (Tetraklorodibenzoparadioksin).

²⁰ Çamurdan, Esen, *Haldun Taner Seyir Defteri*. 1.bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006, s.24.

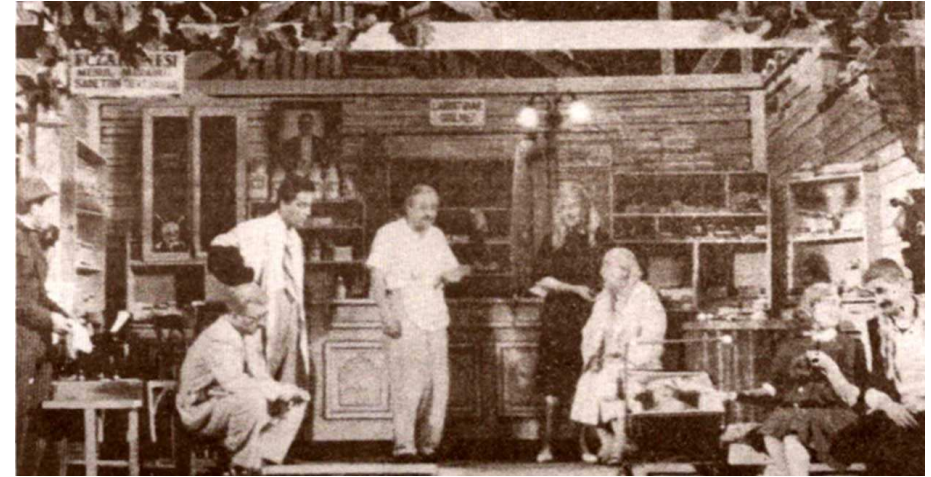
²¹ Çamurdan, Esen, *a.g.e.*, s. 24.

²² Yüksel, Ayşegül, “Haldun Taner: Batı’nın Tadına Doğu Lezzeti Katmış Bir Oyun Yazarı,” *Haldun Taner Kitabı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, s.53.

²³ 1950’li yıllarda kullanılan bu maddelerin tespitinde Remzi Kocaer’in *Türk Eczacılar Almanağı* (1949) ve Prof. S. Ragıp Atademir’in *Yabancı Tıbbi Müstahzarlar* (1949) isimli eserlerinde verilen listeler ve kitapların sonunda yer alan ilaç firması reklâmlarındaki ilaç adlarından yararlanılmıştır.

²⁴ Eserde adı geçen Pürjol Sadettin, Kalminol Sadettin ve Forsatin Sadettin isimli ilaçlar, dönemin müstahzarlarının pek çoğunun üreticisinin ismiyle anılması alışkanlığım yansıtmaktadır. Bu müstahzarlara örnek olarak aynı dönemlerde üretilmiş olan Pertev Şurubu (Pertev Müstahzaratı), Kola Hulki (Yeni Laboratuar), Beşir Kemal Kına Kına Hülasası (Beşir Kemal ve Mahmut Cevat Pelin), İodogen Halil (İbrahim Halil Eczanesi), Asipin Kenan (Ömer Kenan Eczanesi), Elixire Göksan (Yeni Laboratuar), İode Hamdi (Yeni Laboratuar), vb. verilebilir (bkz. Kocaer, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almanağı*, İstanbul: Hüsnütabat Basımevi, 1949).

ilacı), Hormon preparatları (İbrahim Etem Kimyaevi), Östrogenin ampul, Östrogenin tablet, Corluton ampul, Postuitrin ampul, Testisan ampul, İodoform, Kalminol Sadettin (Önder Laboratuvarı), Kalminol, Kalsiyum (Berk Tıbbi Müstahzarat Laboratuvarı), Vitacalcium (Dr. Alivasfi Atabay Sanayi Ziraiye ve Kimyeviye Müessesesi), Calcium granule, eff., srp, amp formları (Dr. İbrahim Etem Ulagay Kimya Evi), Vi-D-Calcium (Tege Müstahzarat Laboratuvarı), Calcium ampul, granüle ve sirop, Kinin: (Eserde çocukların tırnak yemesine karşı kullanıldığı yazmaktadır), Luminal (Merck Bayer), Luminal tablet ve ampul, Meliyes şurubu, Nane ruhu, Pürjol Sadettin (Eserden peklige karşı kullanıldığı anlaşılıyor) (Diler Tıbbi Müstahzarat Laboratuvarı), Pürjol (Farma Eczacı Laboratuvarı), Pürjilin (Farmika Tıbbi Müstahzarat Laboratuvarı), Pürgolin (Aksu Tıbbi Müstahzarlar Laboratuvarı), Pürgajil müşhil gazozları, Rabrominat, Serpasil, Soprinol (Schering Corporation Müstahzarları), Soprinol (Şark Ticaret Kolektif Şirketi), Soprinol (Hipnotiktir), Süpranol (Eserde kuvvetli bir antibiyotik olduğundan bahsediliyor), Talk, Tastivoynum, Teramisin, Vişne şurubu.

Fazilet Eczanesi’nin 1978 yılındaki sahnelenişine ait bir fotoğraf (Bilgi Yayınevi’nin izniyle)

Eserde yer alan aşağıdaki diyaloglar dönemin eczacılık anlayışına ilişkin verdikleri bilgiler yönüyle ilginçtir:

Leman - Elin yabancı kurmuş karşı mahalleye modern lüks eczaneyi, bütün raflar dizi dizi Avrupa ilaçları.

Sadettin - Şu havanı görüyor musun Leman Hanım şu havanı? (Onu kolundan tutar laboratuvarın açık kapısından görünen teraziyi göstererek). Bir de şu teraziyi. Eczacılığın anası evladı, olmuş olacağı, namusu haysiyeti budur işte. Yoksa sefalon ambalajlı cici bicili kutularla vitrin avcılığı değil. Değil mi öyle Recai Bey? Değil mi tapucu?

Recai - Ona ne şüphe?

Sadettin - (Havan ezerek) Ne anladım ben dozaj makinası ile yapılan ilaçtan. Sade toz ezmez bu havanı. El ayasının sıcaklığı ile insan sevgisi de karışır ilacın terkibine.

Recai - Çok doğru.

Sadettin - Her nabza ayrı şerbet. Her bünyeye ayrı ilaç. Böyle feyz aldık biz Mehmet Refi Bey hocamızdan.

Refet - Nur içinde yatsın.²⁵

Sadettin - Amerikan bünyesine uygun ilaç Türk bünyesine uygun gelir mi?

Recai - Tegaddi sistemlerinin farkı.

Sadettin - Canını sevsinler senin. Bir kere de itiraz etsene Allah'ın kulu. Şimdi diploma filan da sormuyorlar biliyor musun?²⁶

Recai - Toptancıya bir telefon. Değil mi? 100 adet C vitamini, 50 tane teramisın, 25 tane diyostin. Al sana eczane.

Sadettin - Bir sürü de simsar türedi arada. Fabrikadan alıp dükkâncıya satarak zengin oluyorlar.²⁷

Sadettin - Beş dakikanız varsa asma yaprağından sana bir pomat yapayım. Hammadesi şurada hazır. (Eczanenin üzerindeki asmayı gösterir)

Sadun - Mersi. Ben hazır Avrupa ilacı istiyordum. (Melda'ya) Söyledim size burada bulunmaz diye.

Sadettin - Burası klinik eczanedir, hakiki eczane Sadun Bey oğlum, ilaç deposu değil. Hepsinin özü sülfat da yine bunun. Yerlisi de Avrupalısı da. Gerisi çeşme suyu. Kendime yaptığımdan kalmış biraz. Dene bir, nene lazım.

Melda - (Sadun'a) Alın artık, verin ben damlatayım. Alışığımdır. (Sadun ortadaki iskemleye yarı yatar kız damlatır) Ben bu eczaneyi daha seviyorum öbüründen.

Sadun - Turist gözüyle bakınca antika bile denebilir. Eczaneden çok aktar dükkânına benzer. Çocukluğumuz burada geçti. “J'en suis désabusé” yani.²⁸

Sadettin - Kanunmuş! Kanun varsa, insaf da kalmadı mı? Vicdan eter olup uçtu mu? Alın terine hürmetin yok mu senin efendi? Otuz altı yıl emeğim geçti benim bu mahalleye. Kaç ölü son nefesinde benim nane ruhumu kokladı. Şu sokakta gördüğün delikanlıların yarısı benim kalsiyumumla boy attı. (Ercüment'e dönerek) Tırnaklarını yemeyesin diye rahmetli baban az mı kinin sürdürdü bana? (Tahsin'e döner) Otuz altı yıl bütün ağrılar burada dindi. Bayılanları ben ayıltım. Tentürdiyot içip intihar edenleri ben kusturdum. E vitaminiyle tastivoynumla nice kocaları hezimetten nice evlileri harabiden şu naçiz Sadettin kurtardı.

Tahsin - Sadet dışı bunlar beyim. Konumuz fuzuli işgal.

Sadettin - Fuzuli işgalmiş ha! Bir de bunu demez mi? Benim burada vazifem var efendi. Ben buranın can damarıyım. Ben doğduğumdan beri dert savarım beyim. Meşrutiyette keşşaflık çıktığında ilk sıhhiyeciyim ben oldum. Ne diyorsun sen?²⁹

²⁵ Taner, Haldun, *Fazilet Eczanesi*. 2.bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994, s. 23.

²⁶ Ibid., s. 24.

²⁷ Ibid., s. 24.

²⁸ Ibid., s. 35.

²⁹ Ibid., s. 53.

Fazilet Eczanesi'nin 1978 yılındaki sahnelenişine ait bir fotoğraf (Bilgi Yayınevi'nin izniyle)

Fazilet Eczanesi'nin 1978 yılındaki sahnelenişine ait bir fotoğraf (Bilgi Yayınevi'nin izniyle)

Sadettin - (Devamla) Okumasını bilene tabii. Eczane ilaç ambarı değil, insan laboratuvarı. Mahallenin nabzı benim elimde. Ramiz Hoca Serpasil mi istiyor, yine kayyumla kavga ettiğinden tansiyonu yükselmiştir. Muadelet Hanım yine Luminal peşine mi düştü, ya yeni bir kriz, ya da bir intihara teşebbüsü kapıdadır, tetik ol. Ne

diyorsun sen. Ben aldığı nesneden kimin hovardalığa gittiğini, kimin adetten kesildiğini bilirim. (Mahalleyi işaret ederek) Yasemin kokulu yaz gecelerine açılan her ışıklı pencerenin arkasından olanları, olacakları bir roman müellifi gibi ben buradan kestiririm.³⁰

Sadettin - Bugün var, yarın yok, insan dediğin. Ama bak eczane, insanlar ölse de eczane durur.

Ünal - (Gülerek ve raflara bakarak) Bir de müstahzarların üzerindeki ismin.

Sadettin - Elbette ya, beğenmedin mi?

Ünal - Daha şimdiden unutuldu çoğu.

Sadettin - Kim demiş, ne münasebet?

Ünal - (Oradan bir şişe alarak) Forsatin Sadettin ne oldu?

Sadettin - Ne oldu?

Ünal - Maliyetini o kadar pahalıya çıkardın ki onu alacağına millet Avrupasını alıyor. Kalminol Sadettin ne oldu?

Sadettin - Hammaddesi kesildiye ben ne yapayım?

Ünal - Millet dozaj makineleriyle fabrikalarıyla preparat imal ediyor. Sen hala güllaçlarının içine elinle birer birer toz koyup onlarla baş edeceğini sanıyorsun. Bak Purjol Sadettinin hammaddesi de gelmeyecekmiş şimdi.

Sadettin - Bugün gelmez yarın gelir. Biri tutmaz öbürü rağbet görür. Eczacılık bu. Benim yapamadığımı sen tamamlayacaksın. İleri götüreceksin. Sende tamadi edecek bu gayretler. Hevese gelsin diye bak çocuk mamasının adını Ünal maması koydum mahsus.

Ünal - İyi ettin. Matrak konusu oldu okuldaki arkadaşlara.³¹

Yusuf - ...ama mahalle onsuz olabiliyormuş pekâlâ. Ustayı kaybedeli bu Mart sekiz yıl bitecek. Rahmetli olduğunu baştan söylesem üzüldünüz değil mi? Evet. Bu resmin çekildiğinden iki yıl sonra öldü. Havan elinde değil, hayır bilet alırken teslim etti ruhunu. Tam da borçlarını ödeyip rahata ereceği sırada. Ünal bir yıl sonra geldi, babası ile barıştı. Söz aramızda heykelciliğe de pek istidadı yoktu. Gençlik.³² ...Ünal rahatına geldiği için eczanede hazır ilaççılığa giriyor. Bana gelince, lüzum olmasa da havan ezerim. Varsa eğer ruhu şad olsun diye. Bakın o zamandan bu zamana iki kita arasındaki bu çatlaktan nice sular geçti ve geçmekte. Hakkı varmış rahmetlinin. İnsanlar yıkılıp gidiyor, hatta imparatorluklar çöküyor da eczaneler duruyor. **Eğer temeline insan sevgisi karışmışsa...** (Vapur sesi) Evet Beykoz Vapuru. Sizi geç tuttum galiba. Özur dilerim. İyi geceler.³³

Sonuç

Türk hikâye ve tiyatro yazarı Haldun Taner'in (1915–1986) 1960 yılında yazdığı *Fazilet Eczanesi* isimli üç perdelik piyesi, dönemin eczane eczacılığına ışık tutması yönüyle Türk eczacılık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

³⁰ Ibid., s. 74.

³¹ Ibid., s. 76.

³² Ibid., s. 114.

³³ Ibid., s. 115.

Bir eczacının çevresinde ve mesleğinde yaşanan değişikliklere uyum güçlüğüne konu alındığı bu eserde döneme ait yirmi beş ilaç ve kimyevi madde adı geçmektedir.

Açıklama: Verdikleri değerli bilgi ve belgeler için Haldun Taner'in eşi Sayın Ecz. Demet Taner başta olmak üzere Bilgi Yayınevi Yayın Sorumlusu Sayın Reyhan Biray Üstüner ve Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü Belgelik Birimi çalışanlarına teşekkür ederim.

KÜÇÜK TIYATRO VE İSTANBUL (VENÜS)

(Ankara'da 15 Şubat 1977 Salı akşamından itibaren)
(İstanbul'da 19 Nisan 1977 Salı akşamından itibaren)

HALDUN TANER

FAZİLET ECZANESİ

(OYUN, 3 BÖLÜM)

SAHNEYE KOYAN DEKOR - KOSTÜM	HALDUN MARLALI HÜSEYİN MUMCU
YUSUF NACİYE ÜNAL RECAİ REFET EMİR ERİ LEMAN	OYTUN ŞANAL - ERDOĞAN EGEMEN ASUMAN ATAÇERİ MEHMET GÖKÇER ENGİN SENKAN - HAYDAR GÜLTEPE BABÜR NUTKU BAHADİR ÖZYURT BİROL UZUNYAVLA MELEK TARTAN - RÜÇHAN ÇALIŞKUR
MUADELET GÖZLÜKLÜ ADAM SADETTİN KÂZİM ANDON ELEİNİ SAFA POSTAÇI FÜSÜN VİÇEN SADUN MELDA ALEV RIZA PEHLİVAN TAHSİN ERCÜMENT KÖSE MUTU ÇOCUKLU KADIN AYTEKİN ALMAN KIZ POLİS GENÇ KIZ DELİKANLI	FAİK ARTUK YALIN TOLGA SÜHA TUNA - BARIŞ EREN HAYDAR GÜLTEPE NUR ÖZDOĞAN ERTAN SAVAŞCI ERDOĞAN EGEMEN GÜLSEREN OKBURAN - ORHAN ARAL FARUK GÜNUĞUR - FAİK ARTUK FÜSÜN GÜNUĞUR - AYŞE ERDURAK MEHMET BÜYÜKAÇAOĞLU KAYA AKARSU MEHMET BÜYÜKAÇAOĞLU NUR ÖZDOĞAN FAİK ARTUK RÜÇHAN ÇALIŞKUR HAYDAR GÜLTEPE DENİZ ALVER ERDOĞAN EGEMEN ÇOCUKLAR
REJİ ASİSTANLARI KONDÜVİT SUFLÖZ	ORHAN ARAL - BARIŞ EREN İŞİK ZEKERİYA GÜNGÖR RIZA ŞAHİN NUR ÖZDOĞAN

(Ankara'da 19 Ekim 1976 tarihinden itibaren)
(İstanbul'da 12 Nisan 1977 Salı akşamından itibaren)

DİNÇER SÜMER

ESKİ FOTOĞRAFLAR

(Oyun, 2 Bölüm)

SAHNEYE KOYAN DEKOR KOSTÜM	DİNÇER SÜMER SERPİL TEZCAN SEVİNÇ GÜRLÜK
ERKEK KADIN	SEMIH SERGEN ÜMIT SERGEN
İŞİK KONDÜVİT SUFLÖZ	ZEKERİYA GÜNGÖR NESRİN ATAMER OYA ODABAŞI

KÜÇÜK TIYATRO'DA
(29 Aralık 1976 Çarşamba günü saat 15.00 den itibaren)

CEVDET YAVUZDOĞAN

AMAN BANA BİR EĞLENCE

(Müzikal Çocuk Oyunu, 2 Bölüm)

SAHNEYE KOYAN DEKOR KOSTÜM DANSLAR MÜZİK	FERDİ MERTER REFİK ERİN HALE ERİN SAİT SÖHMER BABÜR TONGUR
KARAGÖZ MEDDAH KAYSERİLİ DELİ BEKİR BEBE RUHİ TEHEL FATMA MİSON	ALP ÖYKEN ERTAN SAVAŞCI ADNAN BAŞER ALİ HÜROL ZEKÂİ MÜFTÜOĞLU M. ALİ ERBİL - SEVGI KÜÇÜKÖZEL FARUK GÜNUĞUR BARIŞ EREN AYÇA ÖNAL TUĞRUL CETİNER - TEOMAN GÜLEN
KARAGÖZÜN OĞLU ÇOCUK AYICI ADAM DANŞÇILAR	ALPER HİKMET CAM SEVGI KÜÇÜKÖZEL TEOMAN GÜLEN HAYDAR GÜLTEPE MEFHARET ATALAY, NESLİHAN DEMİR KIRAN, HİKMET ATALAY, GÜNEY GÜLTEK
REJİ ASİSTANI KONDÜVİT SUFLÖZ	FARUK GÜNUĞUR İŞİK ZEKERİYA GÜNGÖR NESRİN ATAMER NURSEL TUNA

Fazilet Eczanesi'nin 1977'de Ankara ve İstanbul'daki gösterimlerinde rol dağılımı
(Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü Arşivi)

Fazilet Eczanesi'nin Küçük Tiyatro'da sahnelenişine ilişkin 16 Mart 1977 tarihli gazete kupürü (Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü Arşivi)

Haldun Taner and *Fazilet Eczanesi* (The Virtue Pharmacy): A play shedding light on the Turkish history of pharmacy

The play *Fazilet Eczanesi*, written by Haldun Taner (1915–1986), a famous Turkish writer and pioneer of epic theatre in Turkey, is notable among his early works. This three-act play was originally developed from a short story entitled “Eczanenin Akşam Müşterileri” (The Evening Customers of the Pharmacy), written in 1952 by the author himself. The play is based on happenings and incidents which occur in and around the pharmacy of Sadettin Dertsavar. It is

valuable in terms of the history of pharmacy in Turkey due to its keen observations about pharmaceutical practices, the relationship between a pharmacist and his customers, and the pharmaceutical preparations of 1950s.

Key words: Theatre and pharmacy, Pharmacy in literature, Haldun Taner, History of pharmacy.

Haldun Taner ve Bir Dönemin Eczacılığında Işık Tutan Tiyatro Eseri *Fazilet Eczanesi*

Ülkemizde epik tiyatro türü ve kabare tiyatrosunun öncüsü ve Türk edebiyatının önde gelen öykü yazarlarından Haldun Taner'in (1915–1986) erken yazarlık dönemindeki tiyatro oyunları arasında *Fazilet Eczanesi* önemli bir yere sahiptir. Taner'in 1952'de yazdığı ‘Eczanenin Akşam Müşterileri’ başlıklı hikâyesini geliştirerek kaleme aldığı üç perdelik bu eserde, 1950 yıllarında, Boğaziçi Eczanesi'nin sahibi Ecz. Sadettin Dertsavar'ın çevresinde yaşananlar konu alınmaktadır. Dönemin eczacılık anlayışı, eczacı-hasta ilişkileri, eczanede kullanılan majistral ve müstahzarlar vb. konulara ilişkin detaylı gözlemleri yansıtması yönüyle de eser, Türk eczacılık tarihi açısından değer taşımaktadır.

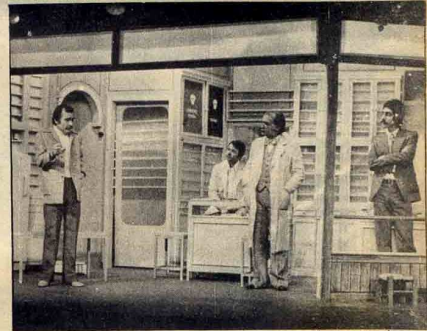
Anahtar sözcükler: Tiyatro ve eczacılık, Edebiyatta eczacılık, Haldun Taner, Eczacılık tarihi.

Kupür No. :
Kod No. :
Kupür Ta. : 1977

dir. Bu da ikinci güldüğüm nokta oldu. Bunu tamamen yönetimin yorumuna adna söylüyorum. Şöyle ki Haldun Taner'in yeni bir şey kettim gibi budamada yapmamış. 3 perde olan yapıta özellikle 2. perde de gerekiz uzatmalar var. Özellikle gulari belir-mekte yarar var. Yaşamın gerçeğinden öyküden ama sanatın gereğini yansıtan tiyatro olayında izleyici Ünal'ın Medis ile eczanede olmaları için için, güzel sözler söyleyip odaya girinceye değin uzun bir süre ayrılmış yine Sefa Sensoy ile Naciye'nin konuşması, ilacın Madetlet Hanım'ın tesellisi, bekcinin ve Tahsin Bey'in eczanenin aranması için ayrılan sürecin uzun olması olayın gelişimine katkısı olmadığı gibi izleyiciyi sanattan yaşamın gerçeğine yaklaştırdığı için seyircinin ilgisine amirlerini aşmaktadır ki bu da budama yapılmasından ileri gelmektedir. Çevre oyunundan ayrılmış bazı tipler gereksiz ayrılmıştır. Yeni tiyatro yapıtı olayların üreticisi değil, tüketicisi durumuna giriyor ve izleyeni sanatta karşı karşıya değil de, günlük yaşamla karşı karşıya bırakıp seyirciyi röngenci durumuna sokuyor. Bu da güncelliğini yitirmesine neden oluyor. Kısacası “oyunun meselesi seydi?” diye seyirci kendi kendine sormak zorunda kalıyor. Bu çevre oyunun da, verilmiş istenen eski ve yeni eczacı olan Sadettin Bey'in yeni fabrika imali ilaçları beğenmeyip yeni teknoloji de reddederek, babadan kalma usullerle mesleğini sürdürme çabasına varıyor. Çevrenin de desteklenmesi ile yeni eczaneyi açması, oğlunun dönüştü ve yaşanan Sadettin Bey'in ölümü ile oyun sonuçlanıyor. Geriye öyküden, yeniyi reddetme boyutu içinde gömülen oyun mesajının bu boyutu aşanması sonucu oyunun bitişiyse seyrcinin de boyut kazanmamasına neden oluyor.

bir yöntemle yazılmış olan “Fazilet Eczanesi” günümüzde umudu simgeleyecek ve finalde mesajı kurduğumuz çizgilerinden kurtularak verimliydi. Amaç yine tekstin seslendirilmesi değildir diyorum...

Anlatıcı yohıyla belli bir yaşam diliminin verildiği bu yapıt çevre -atmosfer- oyununa başarılı bir örnektir. Ama Devlet Tiyatrosu'nun oynamaması kararlarıyla bir kenara koyduğu yapıtı, 1977 yılı 11. tur oyunlarının başladığı dönemde ortaya çıkarılış nedeni nedir? İkinci kişileri bu düşündürdü? Ardından yazarın da onaylayacağına inandığım 1982'de yazılan bir öykünün ya da 1960'da oynatılan bir yapıtın 17 yıl sonra aynı şekilde ele alınması biraz önce belirttiğimiz çevre -atmosfer- oyunu sözcüğüne 17 yıl öncüsünün çevresi denilebileceği savını kanıtlar nitelikte-

FAZİLET ECZANESİNDEN...

arşivlerden yararlanma olanakları hakkında bilgi verilmiş, eczacılık tarihine ilişkin belgeler örnekleri ile sunulmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Osmanlı dönemi ana arşivi niteliğinde olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Sultanahmet'te bulunan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda hizmet vermektedir.

Arşiv malzemesi

Arşiv malzemesi, yazılı evrak, defter, resim, plân, harita, film, fotokopi, plâk ve ses bandı ve benzeri belge ve materyalin bütünüdür.⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Osmanlı Devleti merkez teşkilâtı kuruluşlarından Divân-ı Hümayûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âlî)'ye ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine âit sicil, defter ve vesikalar yer almaktadır.⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet'e kadar olan döneme ilişkin olarak, Timur'un Anadolu'yu istilası nedeniyle, birkaç ferman, vakfiye ve mülknâme dışında fazla vesika bulunmamaktadır.⁶ Fatih Sultan Mehmet (öl.1481) devrinden Kanunî zamanına kadar geçen dönem hakkında bilgi veren arşiv malzemesi ise birkaç yüz defterden ibarettir.⁷ Ancak Kanuni Sultan Süleyman (öl.1566) döneminden sonra belge sayısı geometrik bir şekilde

⁴ İsmet Binark, *a.g.e.*, s.6.

⁵ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (Elektronik sürüm)*, 2.bs. İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s.VIII. *Divan-ı Hümayun*: Halkın dava ve şikâyetlerinin dinlenip hallolunduğu, devlet işlerinin görüldüğü padişah huzuru (Bu mecliste sadrazam, şeyhülislam, kazaskerler, defterdarlar ve diğer büyük devlet adamları bulunurdu.) (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (2.bs.) Ankara, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, 1970, s.223.) *Bâb-ı Defterî*: Defterdarlık Kapısı; merkez ve taşradaki bürolarıyla devletin gelir ve giderini düzenlemekle yükümlü daire. *Bâb-ı Âlî*: Sadrazamların resmî makamları olan Paşa Kapısı'na, Sultan I. Abdülhamid devrinden itibaren verilen ad. (Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.40-41.) *Sicil*: Resmî kararların, nüfus kayıtlarının, ilâm ve hüccetlerin aynen veya özetlenerek yazıldığı büyük boydaki ciltli defterler (İsmet Binark, *a.g.e.*, s.52.)

⁶ *Ferman*, hükümdarın herhangi bir konuda verdiği ve uyulması gereken hükümleri içeren yazılı resmî emirdir. (İsmet Binark, *a.g.e.* s.63) *Vakfiye*, vakfi yapan kimsenin bağlı olduğu mallar, bu malların nasıl idare edileceği, vakıf gelirlerinin harcanacağı yerler, vakfı kimin idare edeceği ile ilgili ifadesini ve hâkimin vakfın doğruluğuna ve gereğine ilişkin kararını içeren hüccettir. (*Hüccet*, kadınların şer'i (hukukî) ve kazaî (yargısal) konularda yazmış oldukları resmî yazılardır. (İsmet Binark, *a.g.e.* s.66)) *Mülknâme*, hükümdar tarafından bir arazi parçasının hukukî haklarını veya arazinin bir veya birkaç şahsa verilmesini içine alan vesika, ferman demektir. (Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (2008) Erişim: 6 Nisan 2010, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ağ sitesi: http://vgm.gov.tr/01_VakifKayitlariArsivi/003_VakifDeyimTerimler/sozluk.cfm)

⁷ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.38.

TÜRKİYE'DE BULUNAN BAZI DEVLET ARŞİVLERİ VE ECZACILIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ*

Zeynep Çalgan, Selen Yeğenoğlu**

Arşivler, kurumların, gerçek veya tüzel kişilerin gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme veya işlemler neticesi meydana gelen (toplanan, biriken) ve bir maksatla saklanan *dokümantasyon*, söz konusu dokümantasyona bakan *kurum* veya bunları barındıran *yerlerdir*.¹

Bu araştırmaya konu olan devlet arşivlerinin yanı sıra, şehir arşivleri, bucak arşivleri, noter arşivleri, dinî arşivler, özel arşivler, hastane arşivleri, ekonomik arşivler, kartografik arşivler, ikonografik arşivler, folklor arşivleri, görsel ve işitsel arşivler gibi diğer arşiv türlerinden de söz edilebilir.²

Türkiye'deki devlet arşivlerini, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi ile kanunlar çerçevesinde arşiv belgelerini kendileri koruyan kurum ve kuruluşlara ait arşivler oluşturmaktadır. Bu arşivler Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Genel Kurmay Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, İçişleri Bakanlığı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Kızılay Arşivi olarak sıralanabilir.³

Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Kızılay Arşivi eczacılık tarihi araştırmalarına kaynak oluşturmaları açısından incelenmiştir. Çalışmada söz konusu arşivlerin yeri, içerdiği malzemeler ve araştırmacıların bu

* 24 – 26 Mayıs 2010 tarihleri arasında Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde düzenlenen "IX. Türk Eczacılık Tarihi" Toplantısı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Hacettepe Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye, Ankara
¹ İsmet Binark, "Temel Arşivcilik Bilgileri ve Arşiv Mevzuat Düzenlemeleri" Adnan Baycar, Mustafa Küçük, Ruşen Deniz (Haz.), *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Personeli Hizmetiçi Eğitimi Ders Notları: İstanbul, 5 Ekim 1992 - 3 Aralık 1992*. Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s.1-61. Bu tanım, 1962 yılında Madrid'de toplanan VII. Uluslar arası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı'nda yapılmıştır.

² İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, 1980, s.9-11.

³ Yerli Arşivler. (t.y.). Erişim: 16 Mart 2010, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ağ sitesi: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/source.cms.docs/devletarsivleri.gov.tr.ce/docs/file/yerliarsivler.pdf>

artış göstermektedir.⁸ 1922 yılına kadar uzanan arşivde Osmanlı Devleti öncesine ilişkin bazı belgelere rastlamak da mümkündür.⁹

Eczacılık tarihi araştırmaları açısından önemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Saray Eczahânesi, Sıhhiye Nezareti ve vakıflar ile ilgili idari kayıtları içermesi bakımından eczacılık tarihi araştırmaları için önem taşımaktadır. 1834-1920 yılları arasında eczahâne için satın alınan malzemeler için yapılan masraflarla idarî ve askerî kadrolarda çalışan memurların maaş, mâhiye ve tayinât bedelleri Masârifât Muhasebeciliği Defterleri’nde kayıtlıdır.¹⁰

Sıhhiye Nezareti’nin devlet daireleriyle, vilayet, mutasarrıflık ve karantinalarla yaptığı yazışmaların kayıt defterleri, harcama makbuzları ve muhasebe kayıtları Sıhhiye Nezareti Belgeleri arasında yer almaktadır.¹¹

Ayrıca, ülkenin sıhhi durumu, sağlık alanında gerekli önlemlerin alınması, ithal ve imal edilen her türlü gıda ve ilaçlar konusundaki ayrılıkların çözüme kavuşturulması gibi görevleri yürüten Sıhhiye-i Umumiye Meclisi’ne ve Umûr-ı Sıhhiye-i Dahiliye’yi yürüten şube ve daireler arasında yer alan Eczahâneler Müfettişliği ve Evrak, Sicil ve Tahrirât kalemlerine ilişkin bilgiler Sıhhiye Nezareti Defterleri’nde kayıtlıdır.¹²

Eczacılar ve ilaç temini ve yapımında görevli diğer personelin çalıştığı darüşşifaları (hastaneleri) çatısı altında bulunduran vakıfların bir kısmına ait vakfiyeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde saklıdır. Bu vakfiyelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Vakfiyeler Katalogu’nda H. 440–1331 / M. 1048–1913 yıllarına ait 1.309 adet vakfiye yer almaktadır.¹³ Bu katalogun yanı sıra devletin değişik yerlerinde kurulan vakıflara ait gayr-i menkuller, vakıf ve tevliyet işleri, vakıfları idare edenlerin ve vakıflardan para alanların beratlarının yazılması, vakıfların kayıtları ve senelik muhasebe kontrolü gibi vakıflarla ilgili meselelere ilişkin çeşitli belgeler değişik defterlerde kayıtlıdır.¹⁴

Araştırmacıların yararlanma olanağı

Arşiv malzemesinin çoğu Osmanlıca olmakla beraber Fransızca yazılan

⁸ William J. Griswold, “The National Archives in Turkey” *The Muslim World*, Ocak 1974, s. 40-44.

⁹ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.423.

¹⁰ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.287.

¹¹ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.424.

¹² Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.282.

¹³ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.423.

¹⁴ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.277, 291, 324, 331, 332, 380, 423, 464. *Berat*, bir görev ve hizmete tayin, maaş tahsisi, nişan verilmesi ve imtiyaz dolayısıyla verilen fermanıdır. (İsmet Binark, *a.g.e.* s.64)

belgeler de mevcuttur. Ayrıca arşivde değişik dillerde yazılmış gazete, dergi, kitap vb. yayınlara rastlamak da mümkündür.¹⁵ Arşivdeki defter ve belgelerde dîvânî ve siyâkat yazı türünün kullanıldığı görülmektedir.¹⁶

Tasnifi tamamlanan belgelere ilişkin kataloglara T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün web sitesi üzerinden ulaşılabilir.¹⁷ Kataloglarda bulunan belgelerin yaklaşık %10’u dijital ortama aktarılmıştır. Dijital ortamdaki belgeleri hem İstanbul’daki Osmanlı Arşivi hem de Ankara’daki Cumhuriyet Arşivi bilgisayarlarından incelemek mümkündür.¹⁸ Ancak internet üzerinden belge alma hizmeti sunulmamaktadır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Ankara’da bulunan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı’nın Yenimahalle ilçesindeki sitesinde hizmet vermektedir.

Arşiv malzemesi

Millî Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Cumhuriyet dönemlerini içine alan bu arşivde Başvekâlet, Heyet-i Vükela, vekâletler, TBMM ve bunlara bağlı resmi kuruluşlardan kaynaklanan belgeler bulunmaktadır.¹⁹

Eczacılık tarihi araştırmaları açısından önemi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde eczaneler, eczacılık şirketleri, ecza depoları, ev-halk ilaçları, eczacıların emeklilik ve tayin durumları, eczacılık ile ilgili konferans ve kongreler ve eczacılık mesleği ile ilgili kanun, yönetmelik, karar ve düzenlemelere ilişkin çeşitli belgelere ulaşılabilir.

Örneğin Ek 1’de Eczacı ve Eczanelere Dair Kanun’a nöbetçi eczane bulundurulması ile ilgili bir madde ilavesine ilişkin 27 Temmuz 1922 tarihli 1700 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı görülmektedir.

1 Mayıs 1929 tarihine ait bir diğer belgede, Türkiye Eczacıları Laboratuvarı Türk Anonim Şirketi’nin kurulmasını onaylayan 7953 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı yer almaktadır (Ek 2).

¹⁵ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.277, 282, 401, 422, 435, 462.

¹⁶ Stanford J. Shaw, “Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey” *Journal of the American Oriental Society*, Ocak-Mart 1960, s.1-12.

¹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşiv Katalogları, (2002) Erişim: 02 Ağustos 2010 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

¹⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, S. Güler, Kişisel görüşme, Mayıs 2010.

¹⁹ Engin Berber, Ulusal Arşivlerimiz, Araştırmacılar ve Kurtuluş Savaşı Belgeleri, 1920-21’ler Türkiye’si ve Mustafa Suphi’lerin Dönüşü (Sempozyum), İstanbul, 18 Aralık 2004.

Araştırmacıların yararlanma olanağı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kataloglarına internet üzerinden ulaşılabilen ancak belge alma hizmeti sunulmamaktadır.²⁰ Tasnifi tamamlanan belgelerin %80’i dijital ortama aktarılmıştır.²¹ Elektronik ortamdaki bu belgelere hem Başbakanlık Osmanlı Arşivi hem de Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden ulaşılabilir. Diğer belgeler için doğrudan Cumhuriyet Arşivi’ne başvurmak gerekmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi’ne başvuru

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi’nden belge talebinde bulunmak için yurt içindeki gerçek veya tüzel kişilerin veya vekillerinin müracaat formunu doldurarak ilgili arşivin bağlı bulunduğu daire başkanlığına (İstanbul’daki Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı veya Ankara’daki Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı’na) bizzat ya da posta ile başvurması gerekmektedir. Yabancı uyruklu kişilerin yurt dışından yapacakları başvurularda ise Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilik ya da Başkonsoloslukları’na müracaat etmeleri gerekmektedir.^{22,23}

Vakıf Kayıtlar Arşivi

Vakıf Kayıtlar Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı’nın Ankara’nın Ulus semtinde bulunan binasında hizmet vermektedir.

Arşiv malzemesi

Bu arşivin içeriğini Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde hayır kurumu olan vakıflara ait gayrimenkullerin tapusu ile yapılacak hizmetlerin nicelik ve niteliklerini içeren vakfiye, ferman, hüccet ve berat gibi vakıflar ile ilgili belgeler oluşturmaktadır.^{24, 25}

²⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşiv Katalogları, (2002) Erişim: 02 Ağustos 2010 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

²¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, S. Güler, Kişisel görüşme, Mayıs 2010.

²² Osmanlı Arşivi Katalogları-Yardım (t.y.) Erişim: 02 Ağustos 2010, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ağ sitesi: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/osmanli/yardim.asp>

²³ Cumhuriyet Arşivi Katalogları-Yardım (t.y.) Erişim: 02 Ağustos 2010, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ağ sitesi: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/cumhuriyet/yardim.asp>

²⁴ Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç, *a.g.e.*, s.VIII.

²⁵ Vakıf Kayıtlar Arşivi (t.y.) Erişim: 6 Nisan 2010 http://www.vgm.gov.tr/01_VakifKayitlariArsivi/001_VakfiyeArsivi/vakfiye.cfm

Eczacılık tarihi araştırmaları açısından önemi

Vakıf Kayıtlar Arşivi, vakıflar aracılığıyla topluma eczacılık hizmetlerinin nasıl sunulduğu ile ilgili bilgi ve belge sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Örneğin Kanuni Sultan Süleyman Vakfı’na ait tarihsiz vakfiyede,²⁶ dârü’ş-şifâda tıbbi bitkilerin isim ve özelliklerini bilen ve bunların temin edilmesini sağlayan bir aşşâb, bitkileri ilaç yapımına hazır hâle getirmek için kullanılan dövme ve sürtme yöntemleri konusunda bilgili iki edviye-küb, dârû-hânede (eczane) saklanan macun, şurup, ilaç ve diğerlerinden sorumlu bir edviye kilercisi ve ihtiyaçları satın alıp eczane ve kilere teslim eden bir edviye vekilharcının çalışacağı ve bu kişilerin sahip olması gereken nitelikler, görevleri ve günlük maaşları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.²⁷

Benzer şekilde, Sultan II. Selim’in eşi, Sultan III. Murat’ın annesi Nur-Banu Valide Sultan Vakfı’na ait 990 H. (1582 M.) tarihli vakfiyede dârü’ş-şifâya iki eczacı, bir vekilharc, edviyeyi dövmek ve sürtmek için iki kişi tayin edilmesi öngörülmüş ve bu kişilerin taşınması gereken özellikler ve maaşları belirtilmiştir.²⁸

Araştırmacıların yararlanma olanağı

Büyük ölçüde Arapça ve Farsça bilmeyi gerektiren her devir Osmanlıcası veya Arapçanın kullanıldığı arşivde vakfiye ve benzeri belgelerin tamamına yakını Latin harflerine aktarılmıştır.

Vakıf Araştırma Merkezi’ndeki bilgisayarlar üzerinden katalog taraması yapılabilmekte ve söz konusu vakfiyelere ulaşılabilir. Belgelerin internet üzerinden araştırmacıların kullanımına açılması için Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi’ne bilgi girişi devam etmektedir.^{29,30}

Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Arşivi

Kızılay Arşivi, Ankara Etimesgut’ta bulunmaktadır.

²⁶ Düzenlenme tarihi vakfiyede yazılı olmamakla birlikte, aynı arşivde 1391 defter numarası ile Süleymaniye Vakfı’ndan hemen sonra kayıtlı olan ve Kanuni’nin Şam’daki vakıflarına ait olan bir diğer vakfiyenin 7 Recep 964 tarihinde oluşturulduğu vakfiye metninde belirtilmektedir (Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Resimli Posta Matbaası, 1962, s.3).

²⁷ Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.41. Kanuni Sultan Süleyman Vakfı’na ait ilgili sayfaları için bkz. Ek 3-4.

²⁸ Nur-Banu Sultan Vakfı, Çeviren: Abdullah Tanrıkulu, Karşılaştıranlar: Halil Dağkuş ve İsmail Aykan, Vakıf Kayıtlar Arşivi, 2113/281/50. Vakfiyenin ilgili sayfaları için bkz. Ek 5-6.

²⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, İ. Aykan, Kişisel görüşme, Mayıs 2010.

³⁰ Vakıf Kayıtlar Arşivi (t.y.) Erişim: 6 Nisan 2010 http://www.vgm.gov.tr/01_VakifKayitlariArsivi/001_VakfiyeArsivi/vakfiye.cfm

Arşiv malzemesi

Türk Kızılayı’nın kuruluş tarihi olan 1868’den günümüze değin oluşmuş tüm belgeler bu arşivde yer almaktadır.³¹

Eczacılık tarihi araştırmaları açısından önemi

Kızılay Arşivi’nin eczacılık tarihi açısından önemi afet, savaş ve seferberlik gibi Kızılay’ın görev aldığı durumlarda yürütülen ilaç ve eczacılık hizmetlerine ilişkin bilgi ve belgeleri içermesinden kaynaklanmaktadır.

Bu belgeler arasında hastanelere tıbbi ecza sağlama, eczahâne kurma, eczacı istihdam ve tayinleri, Ecza Şubesi’nde müstahdem kişilerin sicilleri, muhtelif kanallarla ülkeye ulaşan eczanın dağıtımı, eczacılık kongrelerine temsilci gönderilmesi gibi hususlara ilişkin değişik kurumlara ait belgeler yer almaktadır.

Örneğin Lozan Barış Konferansı gereği gerçekleştirilen Türk ve Yunan halklarının mübadelesi sırasında, Çeşme’ye gelmek üzere 17 Mayıs 1924’te Selanik’ten hareket eden Sulh Vapuru’nda görevli bir Kızılay doktorunun raporunda, 1638 göçmene gemiye alınmadan önce çiçek ve birinci dizanteri aşılarının yapıldığı belirtilmektedir. Selanik’ten hareket eden Ankara Vapuru için hazırlanan 3 Kanun-i Evvel 1339 (3 Aralık 1923) tarihli sıhhi raporda benzer şekilde gemiye bindirilen kişilere çiçek aşısı yapıldığı ifade edilmektedir.³²

Araştırmacıların yararlanma olanağı

Kızılay Arşivi’nde bulunan belgelere ilişkin kataloglar internet üzerinden taranabilmektedir.³³ Belgeleri edinmek için araştırma talep formu ve taahhütname ile başvurmak gerekmektedir.

Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin Saray Eczahânesi, Sıhhiye Nezareti ve vakıflar ile ilgili idari kayıtları;

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nin eczaneler, eczacılık şirketleri, ecza depoları, ev-halk ilaçları, eczacıların emeklilik ve tayin durumları, eczacılık ile ilgili konferans ve kongreler ve eczacılık mesleği ile ilgili kanun, yönetmelik, karar ve düzenlemelere ilişkin belgeleri;

³¹ Türk Kızılayı Arşiv ve Kütüphanesi (t.y.) Erişim: 4 Ağustos 2010 <http://www.kizilaykutuphane.org>

³² Mesut Çapa, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahâlî Mübâdelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, s. 241-256. Ankara Vapuru’na ilişkin olarak hazırlanan sıhhi rapor için bkz. Ek 7.

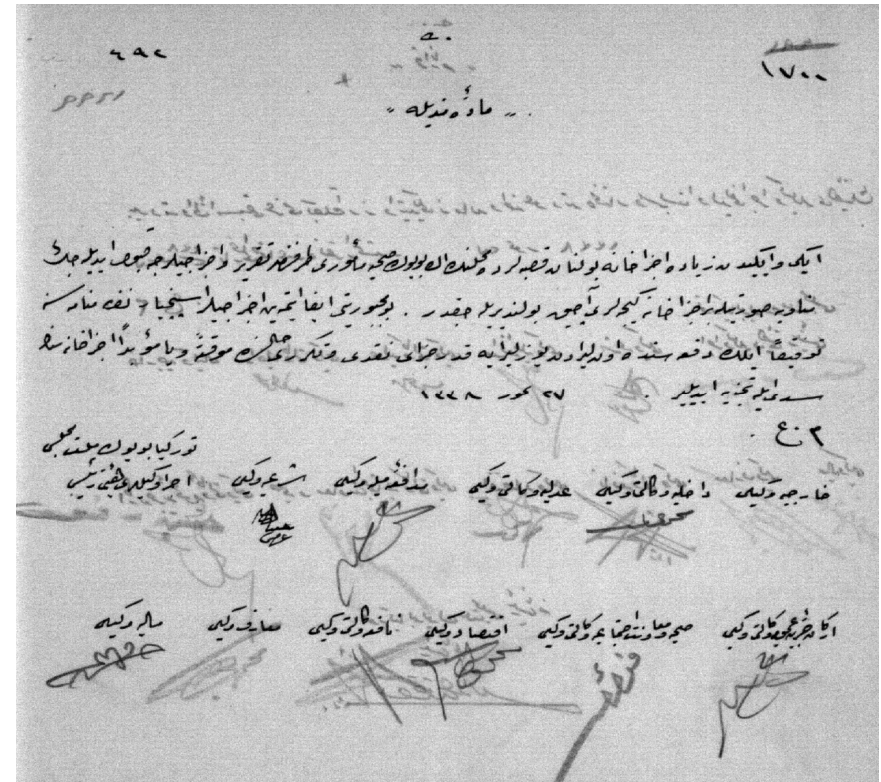
³³ Türk Kızılayı Arşiv ve Kütüphanesi Arşiv Kayıt Arama (t.y.) Erişim: 4 Ağustos 2010 <http://www.kizilaykutuphane.org/arsiv.php>

Vakıf Kayıtlar Arşivi’nin vakıflar aracılığıyla eczacılık hizmetlerinin nasıl sunulacağını düzenleyen vakfiyeleri;

Kızılay Arşivi’nin afet, savaş ve seferberlik gibi Kızılay’ın görev aldığı durumlarda yürütülen ilaç ve eczacılık hizmetlerine ilişkin bilgi ve belgeleri içermesi nedeniyle, eczacılık tarihi araştırmaları açısından yararlı olabileceği görülmektedir. Ülkemizdeki diğer arşivlerin benzer şekilde araştırılması ve tanıtılmasının bu alanda yürütülecek çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Açıklama: Eczacılık tarihi araştırmalarını ve devlet arşivlerinin kullanımını teşvik eden Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı’ndan Prof. Dr. Sevgi Şar’a teşekkür ederiz.

Ek 1. 27 Temmuz 1922 - Eczacı ve eczanelere dâir kanuna nöbetçi eczane bulundurulması ile ilgili bir madde ilavesine dâir Bakanlar Kurulu Kararı, Tarih: 27 Temmuz 1922, Sayı: 1700³⁴

³⁴ BCA, 30..18.1./5.21..16.

Ek 2. Türkiye Eczacıları Laboratuvarı Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına dâir Bakanlar Kurulu Kararı, Tarih: 1 Mayıs 1929, Sayı: 7953³⁵

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVKALET
Muameleat vucudluğ
Şube
Sayı 7953

KARARNAME

Eczacılığa ait gelenik mustahzarları yapmak ve satmak ve eczacılıkta kullanılan iptidai maddeleri istihsal ve satışını temin etmek maksadıyla merkezi (İstanbul) olmak üzere yirmi beş sene müddet ve elli bin Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan (Türkiye eczacıları Laboratuvarı Türk anonim şirketi)nin İktisat vekâletinden gönderilen esas mukavelename lâyihası ve sermayenin yüzde onunun tedarik olunduğunu mübeyyin banka mektubu icra vekilleri Heyeti - 1/5/929 tarihli içtimasında okunarak mukavelenamenin tasdikı kabul edilmiştir .

1/5/929

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

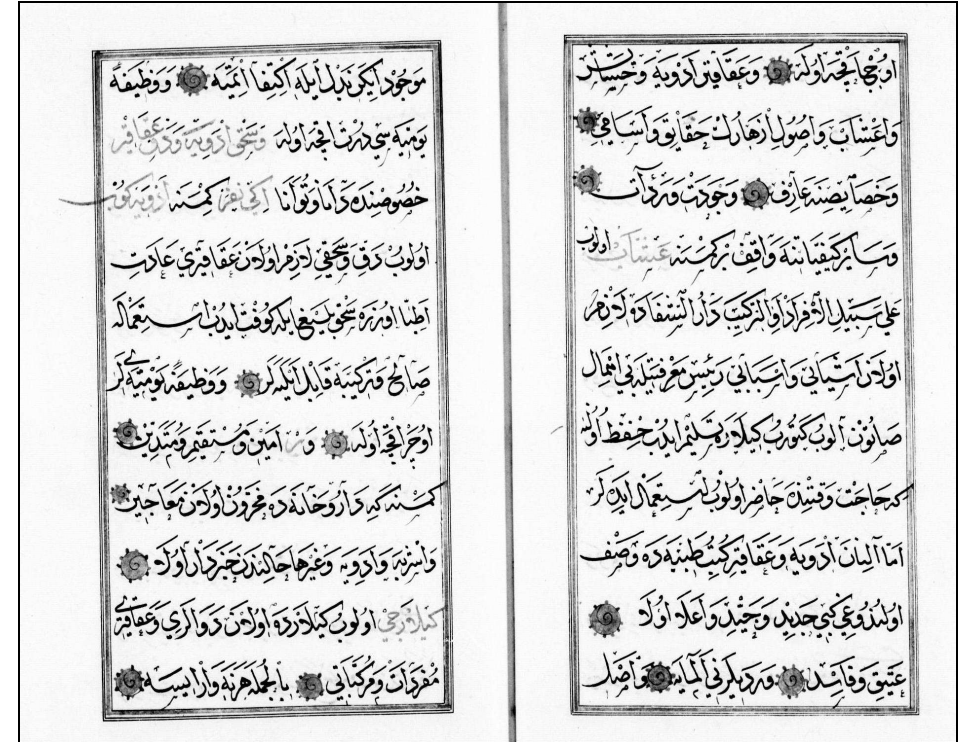
M.M.V. A.V. B.V.
M. Kemal *M. Kemal* *İsmail*

Ma.V. Ha.V.V. Da.V.
E. Sarıoğlu *E. Sarıoğlu* *S. Kaya*

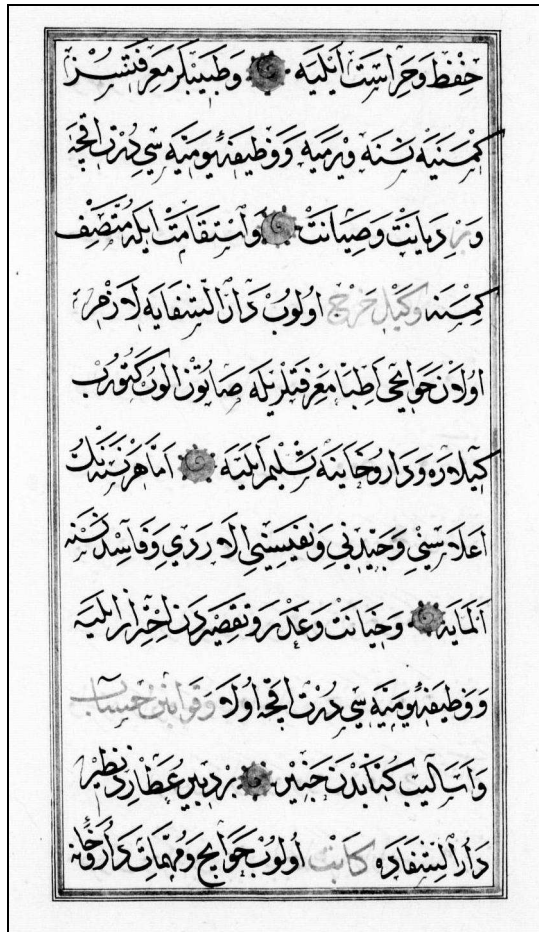
S.İ.M.V.V. İk.V. Na.V. Mf.V.
Reşat *Reşat* *Reşat* *Reşat*

0 8 1 8 0 1 0 2 3 2 6 1

Ek 3. Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesi, s. 143-144 (sağdan sola) (Aşşâb, edviye-kûb ve kilârcının sahip olması gereken nitelikler, görevleri ve maaşları)³⁶

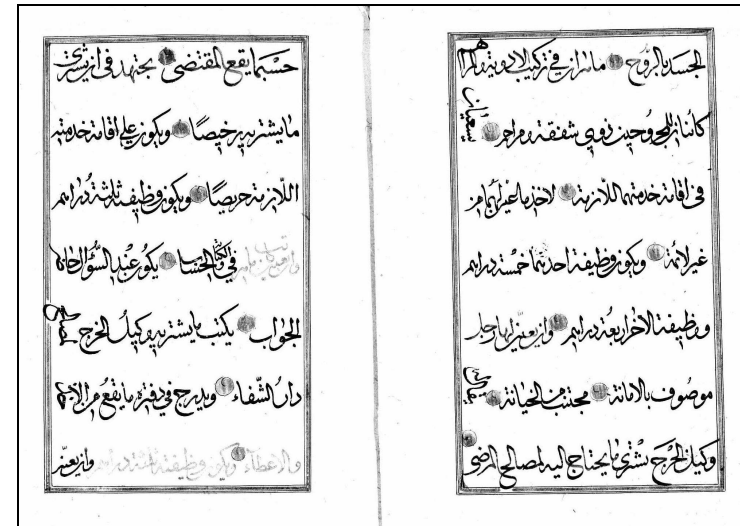

Ek 4. Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesi, s. 145 (Kilârcı ve vekil-i-harcın sahip olması gereken nitelikler, görevleri ve maaşları) ³⁷

³⁷ Vakıf Kayıtlar Arşivi, 1390 nolu defter.

Ek 5. Nur-Banu Sultan Vakfiyesi, s.171-172 (sağdan sola) (Vekilharcın sahip olması gereken nitelikler, görevleri ve maaşı) ³⁸

Ek 6. Nur-Banu Sultan Vakfiyesi, s.174-175 (sağdan sola). (Eczacıların ve edviye dövücülerin sahip olması gereken nitelikler, görevleri ve maaşları) ³⁹

³⁸ Vakıf Kayıtlar Arşivi, 1426 nolu defter, 990 H. (1582 M.).

³⁹ Vakıf Kayıtlar Arşivi, 1426 nolu defter, 990 H. (1582 M.).

Ek 7. Türk ve Yunan halklarının mübadelesi sırasında Selanik’ten hareket eden Ankara Vapuru için Türkiye Kızılay Derneği tarafından düzenlenen sağlık raporu (Kızılay Arşivi, Esas D. No: 530, Grup No: 53, 1923 M.)⁴⁰

تورکیا علال احمر جمعیتک مبادله اہالی نقلیاتہ مخصوص صحتی راپور	
کتاب اسکی	کتاب اسکی
۱۷۱۴ بیت بیروز اولو جمع کئی	ارباب ایمان قوس مقفاری وعلک آری
ایضاً	واپور کاسی و حرکت آری
ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز	ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز
ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز	ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز
ارباب ایمان اعلان تطبیق ایمان ایشار و کلمویات فیه	ارباب ایمان اعلان تطبیق ایمان ایشار و کلمویات فیه
واپورہ خستہ ارباب ایشک در مقفاری و خستہ قفاری	واپورہ خستہ ارباب ایشک در مقفاری و خستہ قفاری
تورکیا علال احمر جمعیتک مبادله اہالی نقلیاتہ ادراسی مکتوب دینس	۱۹۲۳/۱۰ تاریخ
ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز	واپور کاسی و حرکت آری
ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز	ارباب اسکله و صبرمه سق ایشک اوزره اولان اعلان آرمسته امراض سارہ اولوب اولادیز
ارباب ایمان اعلان تطبیق ایمان ایشار و کلمویات فیه	ارباب ایمان اعلان تطبیق ایمان ایشار و کلمویات فیه
واپورہ خستہ ارباب ایشک در مقفاری و خستہ قفاری	واپورہ خستہ ارباب ایشک در مقفاری و خستہ قفاری

National archives in Turkey and their relevance to the history of pharmacy

Archives are important sources for history research as they reflect the social and cultural structure and the institutions of the time period they cover. The present study introduces four Turkish archives, namely the Ottoman Archives, the Republican Archives, Foundation Records Archives, and Red Crescent Archives. It indicates their location & accessibility, the type of material they preserve and give examples of documents related to the history of pharmacy. Research based on material kept in these archives can be further developed by consulting other Turkish or international archives.

Keywords: Pharmacy history, Archives, Turkey, Ottoman Archives, Republican Archives, Foundation Records Archives, Red Crescent Archives.

Türkiye’de bulunan bazı devlet arşivleri ve eczacılık tarihi açısından önemi

Arşivler, ait oldukları dönemin sosyal ve kültürel yapısını yansıttıkları ve kurumları hakkında bilgi verdikleri için tarih araştırmaları için önemli kaynaklardır. Bu çalışmamız, Türkiye’deki iki temel arşivi (Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri) ve iki kurumsal arşivi (Vakıf Kayıtlar Arşivi ile Kızılay Arşivi) konu almaktadır. Özellikle bu arşivlerde bulunan eczacılık tarihi ile ilgili malzemeden örnekler tanıtılmaktadır. Bu arşivlerdeki malzeme doğrultusunda yapılacak eczacılık tarihi çalışmaları, ileride Türkiye’deki veya başka ülkelerdeki arşivlerde yapılacak çalışmalar ile zenginleştirilebilir.

Anahtar kelimeler: Eczacılık tarihi, Arşivler, Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Vakıf Kayıtları Arşivi, Kızılay Arşivi.

KARİKATÜRLERDE ECZACILIK

Halil Tekiner*

Etimolojik olarak İtalyanca *caricare* (yüklemek, doldurmak) kelimesinden gelen karikatür (Fr. ve İng. *caricature*, Alm. *Karikatur*) en basit tanımıyla bir kişi, tip ya da eylemin çizgilerle mizahi bir şekilde ifadesidir.¹ Bir başka tanıma göre ise insanların, varlıkların ya da olayların, çeşitli duygu ve düşüncelerin doğala ters düşen, olağanla çelişen gülünç yanlarını belirleyip bunları kimi zaman da yazıyla desteklenmiş bir mizahi anlatıma dönüştürme sanatıdır.²

Karikatürün ilk kez onaltıncı yüzyılda Annibale Carracci'nin (1560-1609) çizimleriyle başladığı kabul edilmekle birlikte, bu tarihi çok daha eskiye, örneğin abartılı insan başı figürleri çizen Leonarda da Vinci'ye (1452-1519), hatta şöenlerde gösteri yaparak halkı eğlendirenlerin resimlendiği Hitit tabletlerine kadar götürmek de mümkündür.³ Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca karikatür hem form hem de anlayış bakımından hızla gelişerek onsekizinci yüzyıl sonunda başlı başına bir sanat halini almıştır. Bu tarihten itibaren de gördüğü toplumsal ilginin etkisiyle gazete ve dergiler aracılığıyla daha çok yaygınlaşmış ve artık sosyal ve politik bir eleştiri aracı niteliğini kazanmıştır.^{4,5}

Türkiye'de basılı ilk karikatür 1870 yılında Teodor Kasap'ın yayınladığı *Diyojen* isimli mizah dergisinde imzasız olarak yer almış, bu dönemde karikatürün ülkemizde tanıtılmasında Opçanadassis, Nişan Berberyan, Ali Fuad Bey (ilk Türk karikatürçü), Rıza ve Benetsanos gibi isimler öncülük etmişlerdir.⁶ İlerleyen dönemlerde bazı engellemelere rağmen, karikatür çizimine olan ilginin artmasına paralel olarak karikatür kısa sürede halk tarafından da benimsenmiştir. Türk karikatürü Cumhuriyet dönemiyle yeni bir ivme kazanmış, bu dönemde Cemal Nadir, Semih Balcıoğlu, Oğuz Aral, Nezih

Danyal ve Turhan Selçuk'un da aralarında bulunduğu çok sayıda yetkin karikatürçü yetişmiştir.⁷

Pek çok meslekte olduğu gibi tıp ve eczacılık alanında da yaşanan gelişmeler zaman zaman karikatürlere konu olmakta, bu karikatürler dönemin eczacılığına dair taşıdıkları ipuçları nedeniyle eczacılık tarihi açısından da önem taşımaktadırlar. İncelenen karikatürlerde en sık şu konuların işlendiği görülmektedir: Eczaneler ve eczacılık hizmetleri, dönemin ilaçları ve önde gelen eczacıları, eczacılık mesleğinin sorunları, Eczacılık Fakültesi hoca, asistan ve öğrencileri, eczacılık eğitimi ve mesleki dersler, eczacılık terminolojisi, eczacılık sembolleri, politik konular, vb.

Retrospektif özellikteki bu çalışmanın materyalini Karikatür ve Mizah Müzesi Arşivi (İstanbul), Ordre National des Pharmaciens'in Karikatür Koleksiyonu (Paris), Royal Pharmaceutical Society of Great Britain'ın Karikatür Koleksiyonu (Londra), Wellcome Trust Library Arşivi (Londra), Türkiye'de yayınlanan eczacı yıllıkları, eczacılık dergileri, karikatür dergi ve albümleri, günlük gazeteler, karikatüre ilişkin Türkçe ve yabancı dildeki çok sayıda yaygın, internet ve yazarın kişisel arşivinde yer alan karikatürler oluşturmaktadır. Bu makalede altı yüzden fazla karikatür arasından seçilen kırka yakın örnek yer almakta olup karikatürlerin seçiminde sanatsal değer ve eczacılık tarihi açısından önemi dikkate alınmıştır.

İLAÇ REKLAMLARINDA KARİKATÜR

Aydede, No.87-91, 5 Mart 1949, İstanbul

* Uzm. Ecz. Dr. Yoğunburç Eczanesi, Talas Cad. 39/B, Melikgazi 38030 Kayseri, haliltekiner@gmail.com

¹ Arnold-Forster, Kate, & Nigel Tallis, *The Bruising Apothecary – Images of Pharmacy and Medicine in Caricature*. London: The Pharmaceutical Press, 1989, s.5.

² Fidan, Bülent, *Reklam ve Karikatür*. İstanbul: Reklam Yaratıcıları Derneği, 2007, s.39.

³ Fidan, Bülent, *a.g.e.*, s.41.

⁴ Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*. İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005.

⁵ Arnold-Forster, Kate, & Nigel Tallis, *a.g.e.*, s.5.

⁶ Koloğlu, Orhan, *a.g.e.*, s.26.

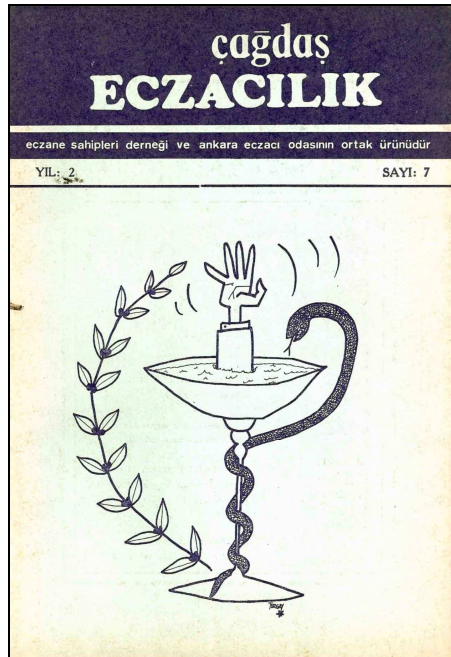
⁷ Balcıoğlu, Semih, *Türk Karikatürü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1987, s.5.

POLİTİK KARİKATÜRLER

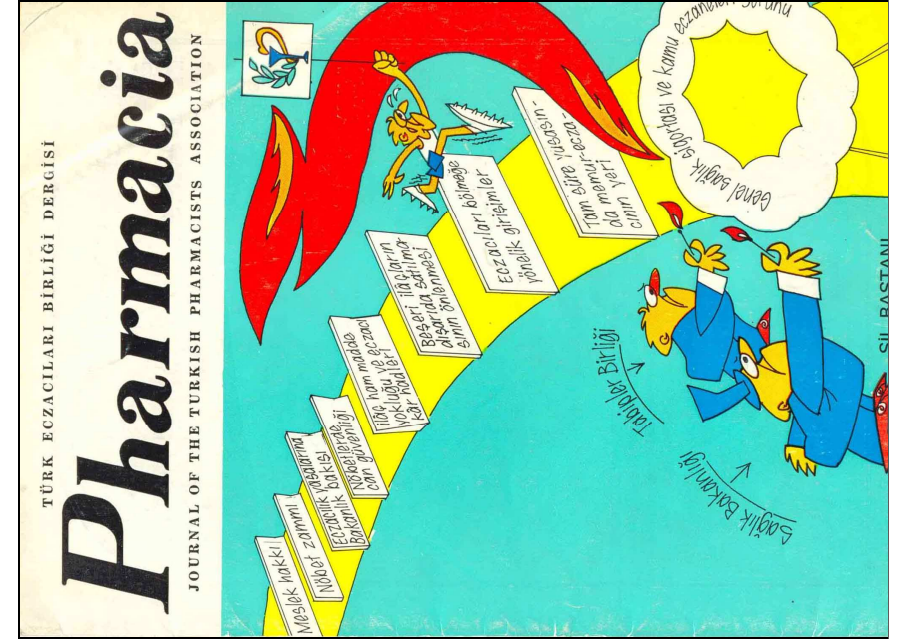

Ecnibiler Türkiye'de her işi yapamayacak!
Karagöz - Haydi bakalım Mister conı, tezgahı tarağı topla. Türkiye'de eczacılık, doktorluk, garsonluk, amelik hep Türk tebaasından olanlara mahsustur. Türk devleti şapkeyi giyer, medeni olur ama ecnebilere karşı da milletini böyle korur.

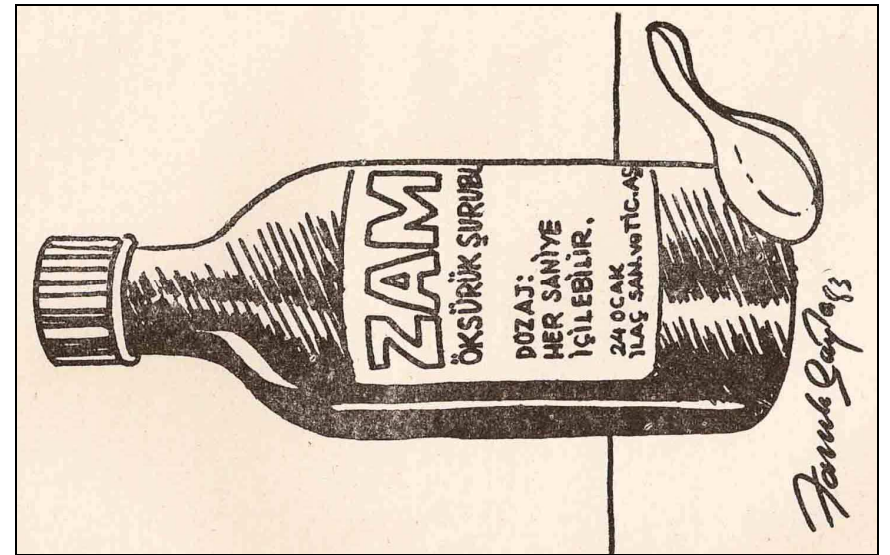
(Karagöz, 1925) Tabelada "İngiliz Eczahanesi" yazıyor.
Türkiye Karikatür Tarihi (2005)

Çağdaş Eczacılık Dergisi (1978), Türk Eczacıları Birliği Arşivi

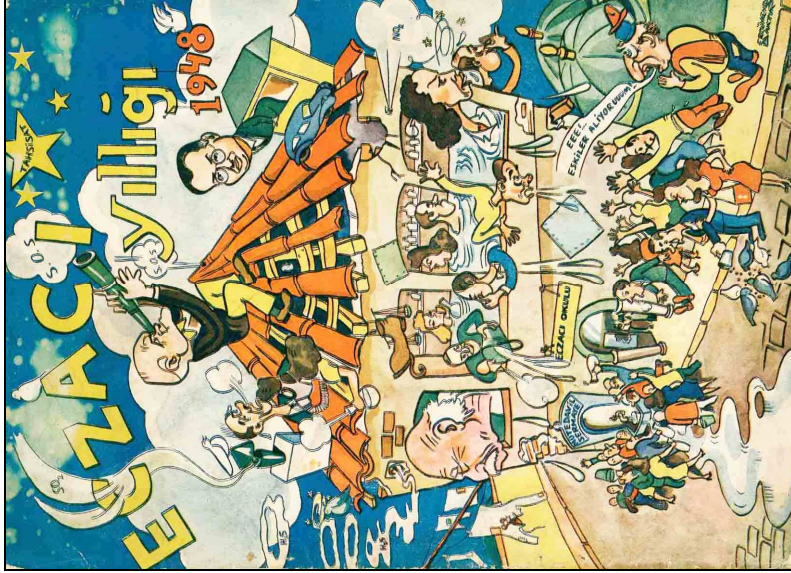

Pharmacia – Türk Eczacıları Birliği Dergisi (1978), Türk Eczacıları Birliği

Zam Öksürük Şurubu, *Havan Eczacılık Dergisi*, Sayı 20, Aralık 1983, s. 14.

ECZACI YILLIKLARI

İstanbul Eczacı Okulu 1948 Yıllığı (H. Tekiner Koleksiyonu).

İstanbul Eczacı Okulu 1948 Yıllığı (H. Tekiner Koleksiyonu).

ECZACILIK FAKÜLTESİ HOCA ve ASİSTANLARI

Tek kile ile tuş

Prof. Dr. Hayriye Amal. İstanbul Eczacı Okulu 1950 Yıllığı (H. Tekiner Koleksiyonu).

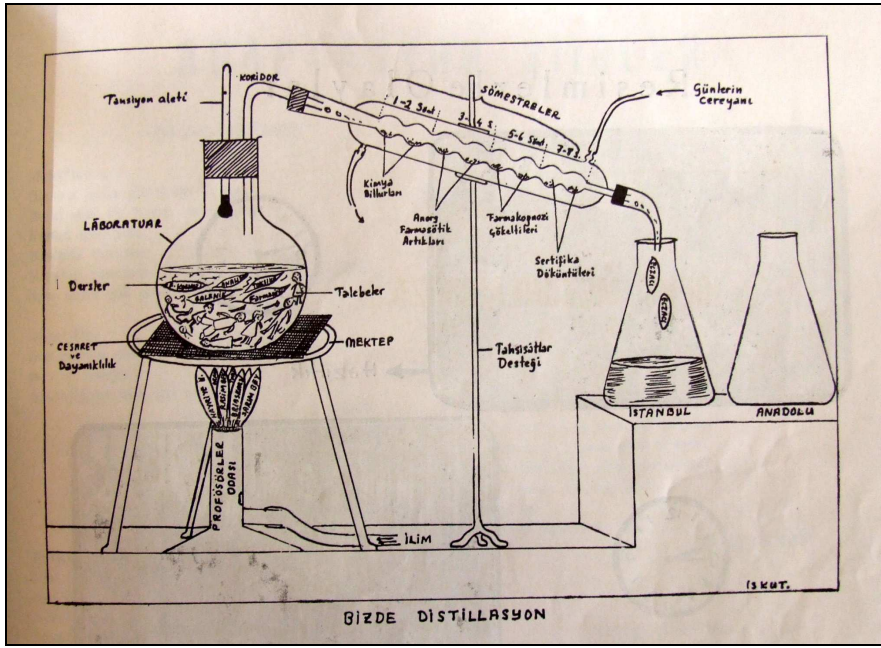
Prof. Dr. Turhan Baytop

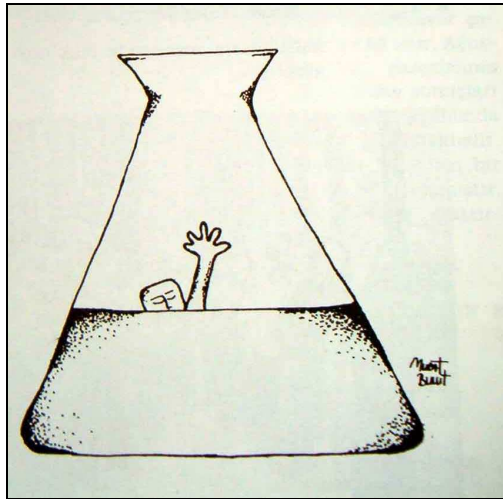
Prof. Dr. Asuman Baytop

İstanbul Eczacı Okulu 1955 Yıllığı (H. Tekiner Koleksiyonu).

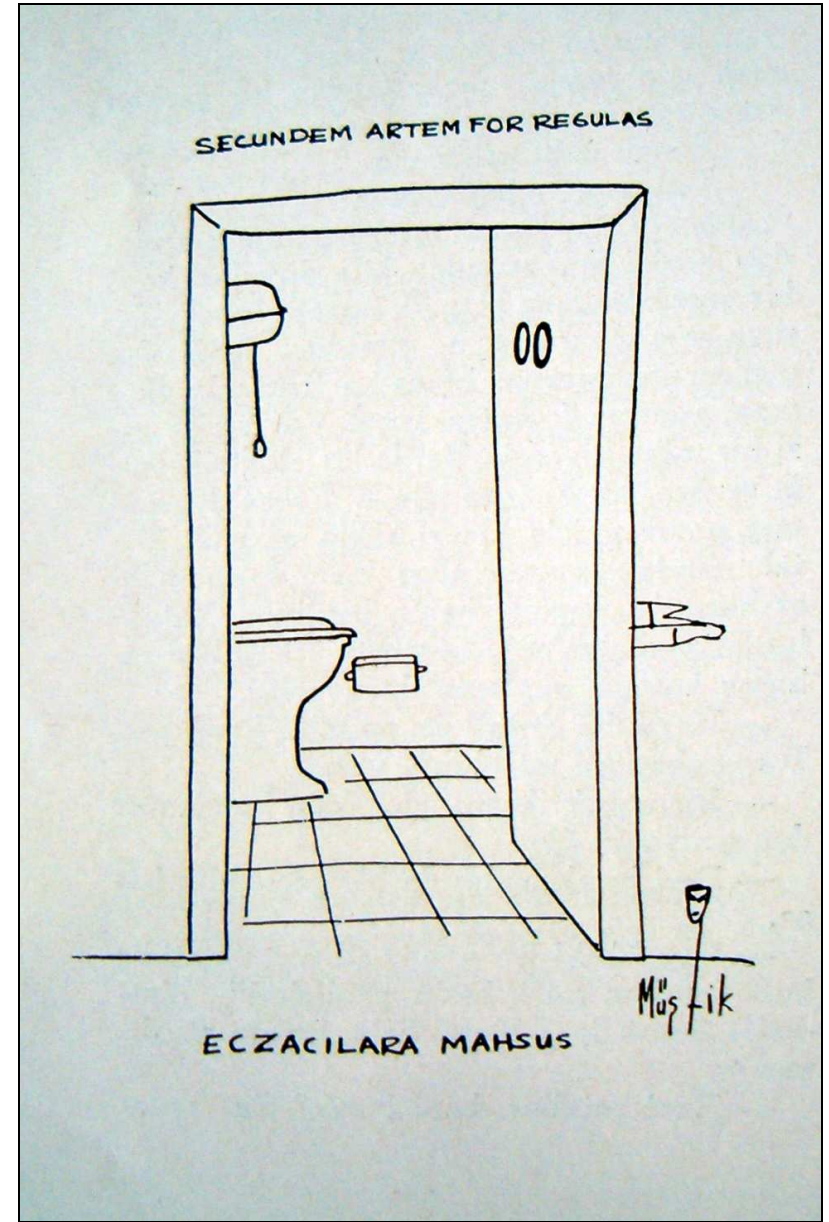
ECZACILIK EĞİTİMİ

İstanbul Eczacı Okulu 1955 Yıllığı (H. Tekiner Koleksiyonu).

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 1976 Yıllığı.

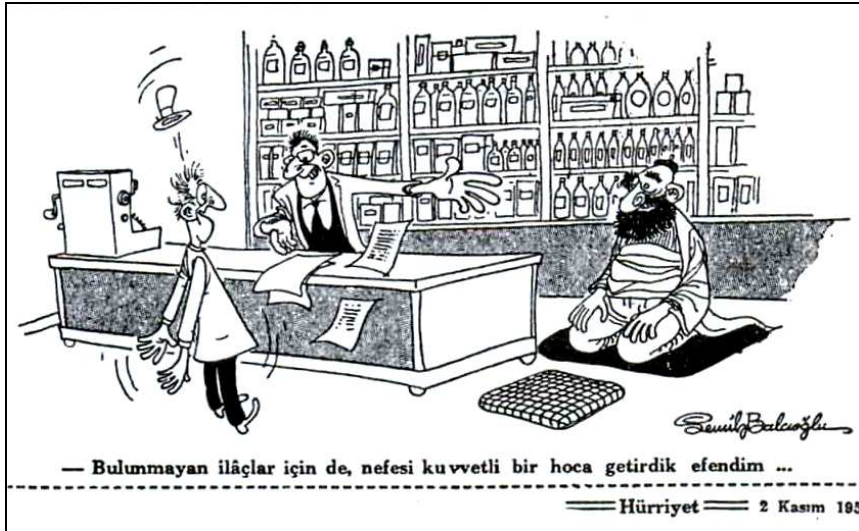

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 1965 Yıllığı.

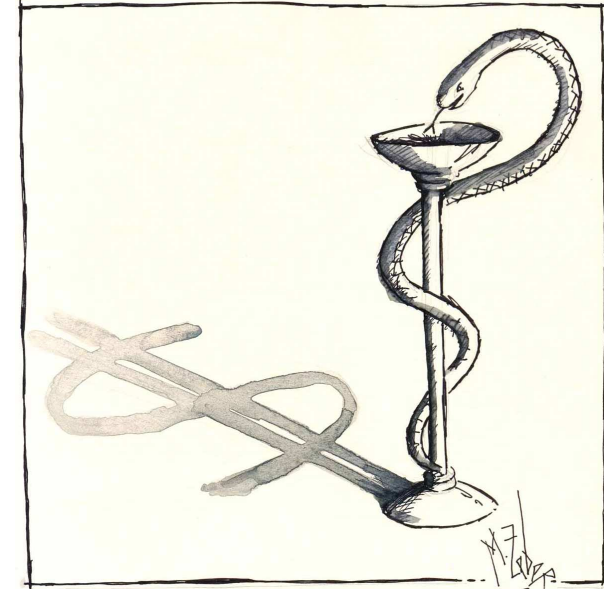
ECZACI, ECZANE ve ECZACILIK HİZMETLERİ

Tıp Dünyasından En Güzel Fıkra ve Karikatürler (1976).

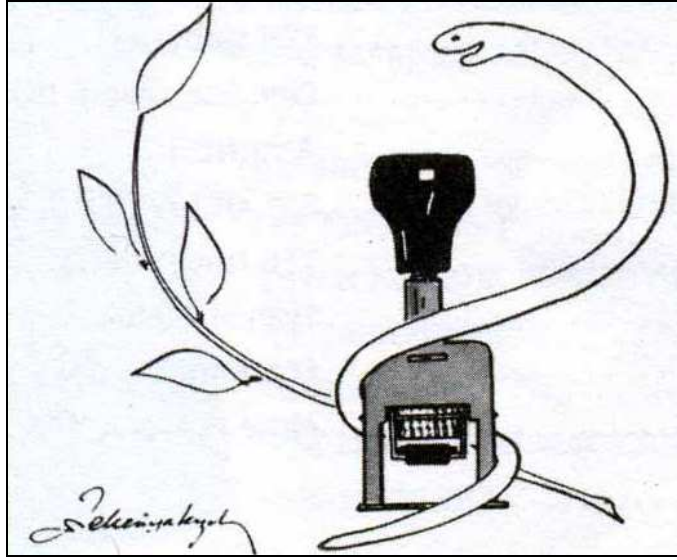
Türk Eczacılık Tarihi (2001)

Mehmet Zeber, 2003 (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul)

Akın Çavdarlı (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul)

Ecz. Zekeriya Kızıl (*Havan Eczacı Dergisi*, 1987), *TEB Haberler Dergisi*, Kasım-Aralık 2000.

Ecz. Özgen Özman, *Öndört Mayıs Eczacılık Dergisi* (2006).

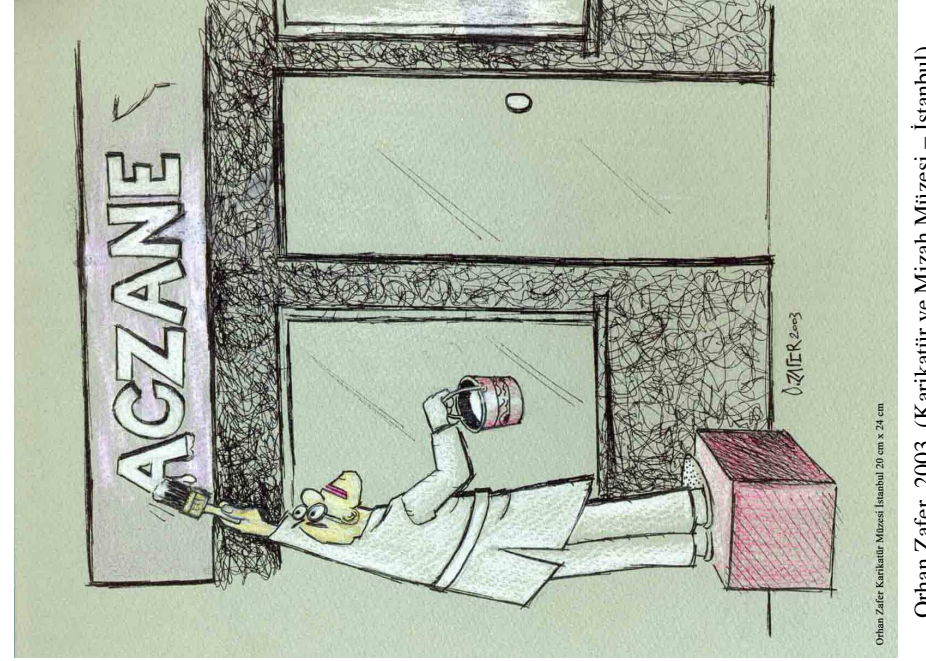
Alperen Köseoğlu, 2003 (*Karikatür ve Mizah Müzesi - İstanbul*).

Ecz. Özge Özman,
TEB Haberler, Sayı
7-8 (2006).

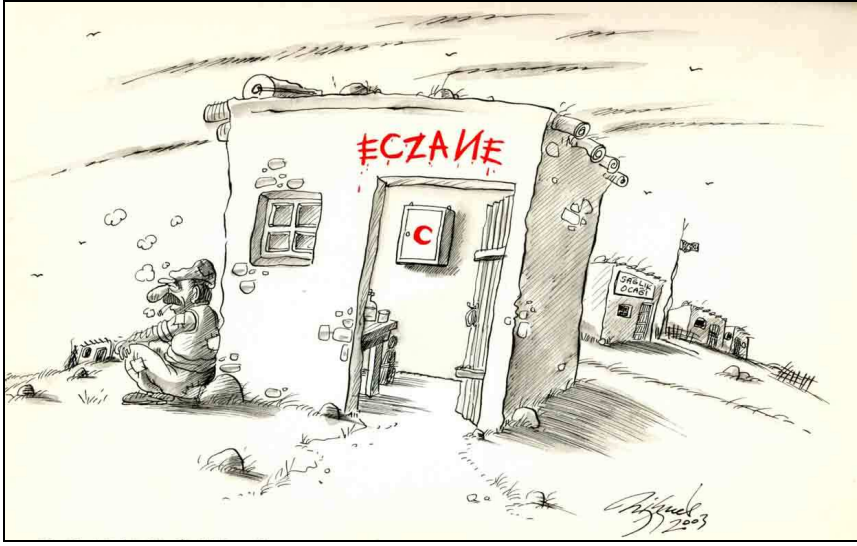
Mert Ağaoglu, 2003
(Karikatür ve Mizah
Müzesi – İstanbul).

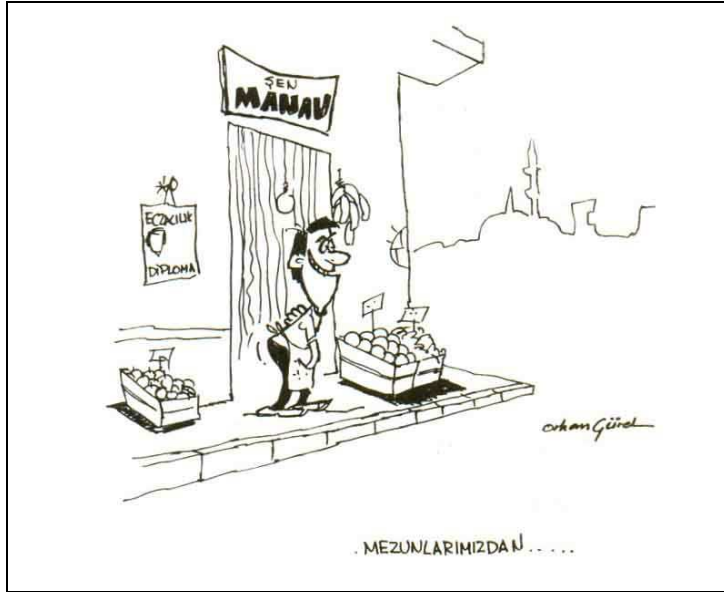
Orhan Zafer, 2003 (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul).

Mete Ağaoglu, 2003 (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul).

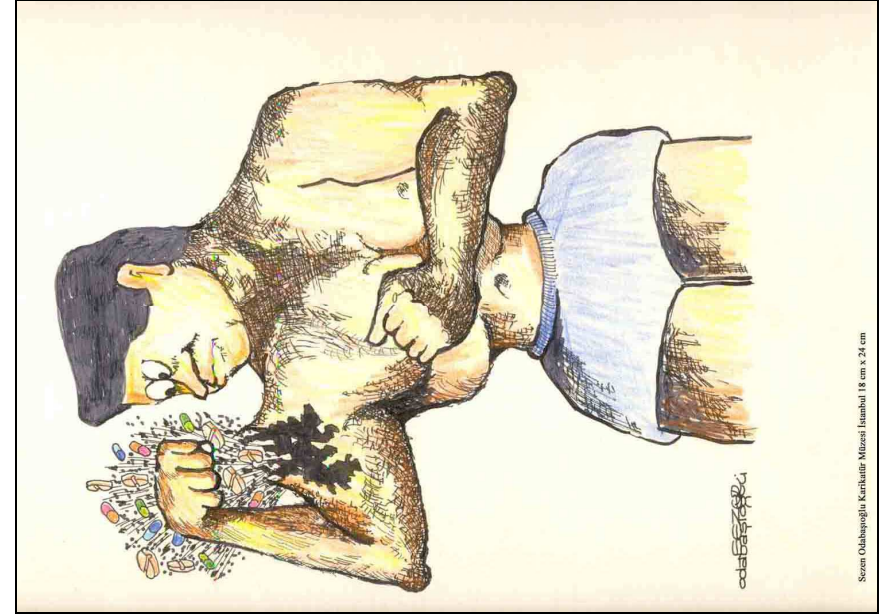

Hikmet Cerrah (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul).

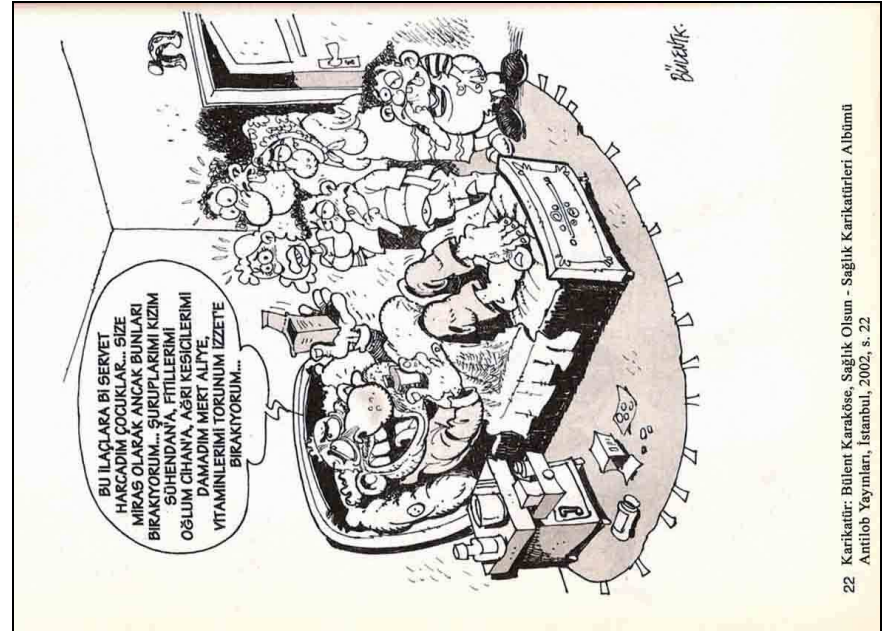

Orhan Gürel, Posyon 86 (Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 1986 Yılığ), Türk Eczacıları Birliği Arşivi.

KARİKATÜRLERDE İLAÇ

Sezer Odabaşoğlu (Karikatür ve Mizah Müzesi – İstanbul).

22 Karikatür: Bülent Karaköse, Sağlık Olsun - Sağlık Karikatürleri Albümü Antilob Yayınları, İstanbul, 2002, s. 22

Bülent Karaköse, Sağlık Olsun – Sağlık Karikatürleri Albümü (2002).

Açıklama: Çalışmama verdikleri destek için başta Karikatür Müzesi (İstanbul) olmak üzere Royal Pharmaceutical Society of Great Britain (Londra), Wellcome Trust Library (Londra), Ordre National des Pharmaciens (Paris), Terra İlaç ve Kimya San. Tic. A.Ş. (İstanbul), Türk Eczacıları Birliği (Ankara) Kütüphane Sorumlusu Dönsel Coşar, Mme Dominique Cassel, Dr. Christiane Staiger, M Jacques Gruvé, Ecz. Remzi Tuncer, karikatürist Mahmut Karatoprak ve karikatürist Erdoğan Bozok'a teşekkür ederim.

Kaynaklar

Anonim, *Karikatür ve Anı Yarışması Mizah Ödülleri*, İstanbul: Terra İlaç ve Kimya San. Tic. A.Ş., 2005.

Anonim, *Karikatürler*. İstanbul: Yüksel Ofset, 1973.

Arnold-Forster, Kate & Nigel Tallis, *The Bruising Apothecary – Images of Pharmacy and Medicine in Caricature*. London: The Pharmaceutical Press, 1989.

Balcıoğlu, Semih, *Türk Karikatürü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.bs., 1987.

Fidan, Bülent, *Reklam ve Karikatür*, İstanbul: Reklam Yaratıcıları Derneği, 1.bs., 2007.

Hein, Wolfgang-Hagen. *Die Pharmazie in der Karikatur*. Frankfurt: C. H. Boehringer Sohn, 1964.

İstanbul Eczacı Okulu Yıllıkları (1948-1965).

Karaköse, Bülent, *Sağlık Olsun – Sağlık Karikatürleri Albümü*, İstanbul: Antilob Yayınları, 2002.

Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005.

Maldonado, Augustin. *La Collection Maurice Bouvet: La Caricature Pharmaceutique au XIXe Siècle*. Thèse pour obtenir le Diplôme d'Etat de Docteur en Pharmacie. Nancy: Université Henri Poincaré – Nancy I, 2001.

Sayiner, İlhan, *Tıp Dünyasından En Güzel Fıkra ve Karikatürler*, İstanbul: Sümül Basımevi, 1976.

Yavuz, Kamil (Yay. haz.), *Eczacı ve Eczaneler Karikatür Yarışması Albümü*. İstanbul: Terra İlaç ve Kimya San. Tic. A.Ş., 2003.

Pharmacy in caricatures

A *caricature* is art that exaggerates or distorts a person, society, or objects in a humorous and thought-provoking way. The common acceptance is that this art was first appeared with Annibale Carracci's (1560–1609) drawings in the sixteenth century; however, other instances are found as far back as the Bronze Age when Hittite's figurative paintings depicted entertainers at public feasts. In Turkey, a caricature was first published in Istanbul in Teodor Kasap's (1835–1905) satirical magazine *Diyojen*, without the artist's signature. The art of caricature soon became a popular amusement as well as a way of criticism for the public. As many other professions, pharmacy has also been represented

by this art, with many examples embedding historical clues that have been valuable in terms of the history of pharmacy. This study searches historical reflections of pharmacy in the art of caricature by examining ca. 40 examples selected from pharmacy school yearbooks, pharmacy journals, caricature and humor magazines, daily newspapers, caricature-related books, and the researcher's personal collection. The present study shows that the following subjects have been employed most frequently in caricatures: Pharmacies and pharmacy services, medicines, leading pharmacists, problems of the pharmacy profession, teaching staff and students at faculties of pharmacy, pharmacy education and courses, pharmaceutical terminology, pharmacy symbols, and politics.

Key words: Art, Caricature, Humor, Pharmacist, Pharmacy history

Karikatürlerde eczacılık

Karikatür; insan, toplum ya da varlıklarla ilgili her tür olayı abartılı ya da tahrif edilmiş bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü nitelikte bir sanat türüdür. Karikatürün ilk kez on altıncı yüzyılda Annibale Carracci (1560–1609) çizimleriyle başladığı kabul edilmekle birlikte bu tarihi çok daha eskiye, hatta şölenlerde gösteri yaparak halkı eğlendirenlerin resimlendiği Hititlere (Tunç Çağı) kadar götürmek mümkündür. Türkiye'de basılı ilk karikatür ise 1870 yılında Teodor Kasap (1835–1905) tarafından İstanbul'da yayınlanan *Diyojen* isimli mizah dergisinde imzasız olarak yer almış ve ilerleyen dönemlerde karikatür, geniş halk kitleleri tarafından da benimsenmiştir. Pek çok meslekte olduğu gibi eczacılık alanında yaşanan gelişmeler de zaman zaman karikatürlere konu olmakta ve bu karikatürler dönemin eczacılığına ilişkin taşıdıkları ipuçları nedeniyle eczacılık tarihi açısından önem taşımaktadır. Eczacılığın karikatür sanatındaki tarihsel yansımalarını araştıran bu çalışmanın materyalini eczacı okulu/fakültesi yıllıkları, eczacılık dergileri, karikatür dergi ve albümleri, günlük gazeteler, karikatüre ilişkin Türkçe ve yabancı dildeki çok sayıda yayın ve yazarın kişisel koleksiyonunda yer alan karikatürler oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre eczacılıkla ilgili karikatürlerde en sık işlenen konular şunlardır: Eczaneler ve eczacılık hizmetleri, dönemin ilaçları ve önde gelen eczacıları, eczacılık mesleğinin sorunları, eczacılık fakültesi hoca, asistan ve öğrencileri, eczacılık eğitimi ve mesleki dersler, eczacılık terminolojisi, eczacılık sembolleri ve politik konular.

Anahtar sözcükler: Eczacı, Karikatür, Mizah, Sanat, Eczacılık tarihi.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ECZACININ DEĞİŞEN KONUMU

Günseli Naymansoy*

Eczacılık mesleği, doğrudan insan sağlığıyla ilgili olması nedeniyle geçmişi insanlık tarihi kadar eski olan, ancak modern kimliğine kavuşma sürecinde pek çok açıdan değişikliğe uğramış bir meslektir. Çağdaş dünyada diğer disiplinlerde olduğu gibi eczacılık mesleğinde de dallanmalar artmış ve eczacılar farklı alanlarda ihtisas yapan kişiler hâline gelmiştir. Uzun geçmişi sırasında eğitimi, eczane açma ilkeleri, kazanç vergisi yükümlülüğü pek çok değişikliğe uğramış olan eczacılık mesleğiyle ilgili değişim, güncel kaynakların yanı sıra başlangıçta Osmanlı Türkçesiyle çıkan bir eczacılık dergisi olan *Türk Eczacı Âlemi*'ndeki reklam örneklerinden, Eczacı Pertev Bey ve kazanç vergisiyle ilgili makalelerden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türk eczacılığında önemli tarihler

- 754 Dünyada ilk kez Bağdat'ta müstakil eczane açılışı (Şehsuvaroğlu, 1970; 253).
- 1206 Türklerin Anadolu'da kurduğu ilk resmî eczanenin, Kılıç Arslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, 1206 yılında Kayseri'de yapılmış olan Gevher Nesibe Sultan Şifahânesi'nde açılışı (Tekiner, 2005; 37).
- 1757 İlk özel eczanenin ('İki Kapılı Eczahane') Bahçekapı'da açılışı (Baytop, 1985; 99).
- 1839 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne'nin içinde açılan 'Eczacı Sınıfı'nda toplu eczacılık öğretiminin başlaması (Baytop, 1995; 14).
- 1844 İlk kodeksimiz olan *Pharmacopée Militaire Ottomane*'in Dr. Charles Ambroise Bernard tarafından yazılması (Baytop, 1995; 14).
- 1852 İlk eczacılık yönetmeliği olan 'Nizamname-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye'nin yayımlanması (Yıldırım, 2003; 83).
- 1861 Eczacılığın, 'Beledî İspençiyarlık San'atının İcrasına Dair Nizamname'nin yayınlanması ile bir meslek olarak yerini alışı.

- 1867 İlk sivil tıp okulu olan 'Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'nin içinde bir 'Eczacı Sınıfı'nın açılarak sivil eczacıların yetiştirilmeye başlanması.
- 1874 Dr. Hüseyin Sabri Bey'in, 1866 tarihli Fransız Kodeksi'ni Türkçe'ye çevirerek *Düstûrî'l-Edviye* adıyla yayımlaması (Baytop, 1995; 45).
- 1911 Nail Halit [Tipi] tarafından aylık *Eczacı Gazetesi*'nin çıkarılmaya başlanması (Kumbaracılar, akt. Kırkpınar, 1988; 81).
- 1916 Alelumum Eczaneler Talimatnamesi'nin yürürlüğe girmesi (Yıldırım, 2003; 84).
- 1922 Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname'nin yayımlanması (Yıldırım, 2003; 90).
- 1926 *Türk Eczacı Âlemi* dergisinin yayına girmesi (Kumbaracılar, akt. Kırkpınar, 1988; 81).
- 1927 964 sayılı Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun'un çıkartılması (Baytop, 1995; 34).
- 1930 İlk kadın eczacılar olan Fatma Belkıs, Fatma Bedriye ve Ayşe Semiha hanımların İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'nden mezun oluşları.
- 1960 Türkiye'nin ilk eczacılık fakültesi olan Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nin açılışı.
- 1962 İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Eczacı Okulu'nun Eczacılık Fakültesi olması.
- 1967 Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'nin 'Eczacı Sınıfı'nın açıldığı 14 Mayıs gününün Türk Eczacıları Birliği'nin kararıyla 'Eczacılık Günü' olarak kabul edilişi.

Yararlanılan dergilerden edinilen izlenimler

Türk Eczacı Âlemi dergisinde yer alan çok sayıda ilandan anlaşıldığına göre eczacılar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yalnızca ilaç imal etmekle yetinmeyip, kozmetik ürünler de yapmaktaydılar. Yine reklamların içeriğinden bu konuda ciddi bir rekabetin söz konusu olduğu ve ticari kaygıların günümüzdekenden daha çok olduğu görülmektedir. Ürünlerinin kalitesi konusundaki referans Avrupa'dır: Türkiye'de üretilen ürünlerin Avrupa'dakilerden aşağı olmadığı sık sık vurgulanmaktadır. Bu günümüz için memnun edici bir durumdur. Çünkü Türk malı ürünler belli bir kaliteye ulaştığından, artık bu vurguya fazla gereksinim duyulmamaktadır.

* PhD, gnaymansoy@yahoo.com

Bunun dışında dergilerde eczacılık mesleğine emek vermiş olan kişilerle ilgili yazılar ve meslekle ilgili uygulamalar hakkında bilgiler de bulunmaktadır.

Türk eczacılık mesleğinin aşamaları

Eğitim: On üçüncü yüzyıldan itibaren Anadolu'da kurulan her Selçuklu darüşşifasında bir eczanenin bulunduğu, buralarda hekimler emrinde yardımcıları, kalfalar çalıştığı, hatta bu müesseselerde usta-çırak şeklinde eczacılık öğretiminin yapıldığı görülmektedir. Önceleri hekim ve eczacı aynı şahıs (Şehsuvaroğlu, 1970; 235) iken, bu durum sonradan değişmiştir. Hekim ve eczacı ayrımı ilk kez on üçüncü yüzyılda Batı'da yapılmıştır. Alman İmparatoru II. Friedrich'in (1211-1250) yayınladığı emirnameler (1230- 1240) ile eczacılık mesleği, tıp mesleğinden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar, İstanbul'da hekimlik ve eczacılık babadan oğula kalan bir meslek idi. Hekimler ve eczacılar, bir usta yanında bir süre çalışarak yetişiyor ve Hekimbaşı tarafından yapılan imtihanda başarılı olanlara 'hekim dükkânı' veya 'eczacı dükkânı' açma müsaadesi veriliyordu.

Eczacıların toplu meslek eğitimi ile yetiştirilmelerine başlanmasından sonra, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı'da da çıraklıktan yetişenler ve mektepten diploma alanlar olmak üzere iki eczacı sınıfı oluşmuştur. Bir eczacılık mektebini tamamlayarak eczacı diploması alan kişiler "1. Sınıf Eczacı" unvanını alarak, ülkenin herhangi bir yerinde eczane açma hakkına sahip oluyorlardı. Bir eczacı gözetiminde 15 yıl çırak ve kalfa olarak çalışıp, mesleği pratik olarak öğrenen ve bir komisyon tarafından yapılan sınav sonunda çalışma belgesi alan "2. Sınıf Eczacı" olarak nitelenenler ise önceleri yalnızca İstanbul dışında eczane açabiliyorlarken, sonraları İstanbul'da çalışmalarına da izin verilmiştir. Bir bölgede eczane sahibi olabilmek için eczanesi bulunan birinden veya eczane sahibinin varislerinden eczane açma hakkı (gedik) satın almak gerekmektedir. Osmanlı eczacılığında resmi bir fiyat tarifesi bulunmadığından, eczacılar hazırladıkları ilaçların fiyatını geleneklere ve kişisel görüşlerine göre tespit ediyor, bu da pazarlık yöntemini gündeme getiriyordu (Baytop, 1995; 26, 33, 46).

Bugün ise ilaç fiyatlarının belirlenmesinde eczacının bir rolü olmamasının dışında, en büyük ilaç alıcısı olan Sosyal Güvenlik Kurumunun, alacağı ilacın fiyatını kendisinin belirlemesinin eczacıyı zor durumda bıraktığı ifade edilmektedir. Çünkü eczacı, yasal olarak değişen fiyatlara uyum göstermek zorundadır ve bu durum, aldığı fiyatın altında bir fiyata ilaç satmak zorunda kalabilmesi demektir. Eczacının içinde bulunduğu ekonomik zorlukların muhtemelen en büyük nedeni de budur.

Modern anlamda eczacılık eğitiminin başladığı zamanlarda üç sınıf eczacı bulunmaktaydı: Askerî eczacı, mülkiye memuru eczacı ve serbest eczacı. Askerî eczacılar, çeşitli rütbelerde, ordu hizmetinde ve askerî hastanelerde bulunurdu. Baş eczacı, ikinci eczacı ve sıra eczacısı dereceleri bulunan memur eczacılar, belediye ve hükümet hastanelerinde görev yaparlardı. Diplomalı mesul eczacı ve kalfalardan oluşan serbest eczacılar ise, kendi sahip oldukları eczanelerde çalışırlardı (Kumbaracılar, 1988; 77).

Eczacılık öğretiminin İstanbul'da başlamasına karşın, bir eczacılık fakültesinin kurulması, 1960 yılında Türkiye'nin ilk eczacılık fakültesi olan Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nin açılışı ile mümkün olmuş, bunu 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak hizmet veren Eczacı Okulu'nun Eczacılık Fakültesi'nin dönüştürülmesi izlemiştir. 1922 yılına kadar yalnızca erkek öğrencilere açık olan eczacılık eğitimi, bu tarihten sonra kız öğrencilere de açılmıştır. İlk kız öğrencinin 1924 yılında kayıt yaptırdığı ancak kısa süre sonra okuldan ayrıldığı bilinmektedir. 1927 yılında ilk kadın eczacılar olan Fatma Belkıs ile Fatma Bedriye ve Ayşe Semiha hanımlar, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'ne kaydolmuş ve 1930 yılında mezun olmuşlardır. Eczacılık, başta mühendislik olmak üzere pek çok meslek gibi askerî olarak başlamış olan eğitimi nedeniyle eril bir alanken, günümüzde özellikle akademik alanda kadınların ağırlıkta olduğu bir meslek hâline dönüşmüştür. Bunu, YÖK'ün kuruluşundan sonra ayrıntılı bir biçimde tutulan istatistiklerden anlayabiliriz.

<u>Eğitim Yılı</u>	<u>Toplam Akademisyen Sayısı</u>	<u>Kadın Akad. Sayısı ve %'si</u>
1984-1985	387	243 63
1994-1995	583	388 67
2004-2005	736	536 73
2008-2009	747	549 73

<u>Eğitim Yılı</u>	<u>Toplam Mezun Öğrenci Sayısı</u>	<u>Mezun Kız Öğr. Sayısı ve %'si</u>
1994-1995	900	559 62
2004-2005	885	482 54
2008-2009	966	529 55

Bununla birlikte eczanelerde baba, erkek kardeş ya da eş gibi bir erkeğin varlığı da bilinen bir husustur.

Kontrol ve teftiş: Recep 1277 (1861) tarihli 'Beledî İspençiyarlık San'atının İcrasına Dair Nizamname,' Cumhuriyet döneminde ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalmıştır. 1927 yılında 964 sayılı 'Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun' çıkartılarak eczacılığın büyük oranda düzene sokulması sağlanmıştır. Bu kanunun 18. ve 19. Maddeleri ile eczane sınırlaması da getirilmiş ve bunun sonucunda 1928 yılında verilen bir emirle İstanbul'da bulunan eczanelerden 90 tanesi kapatılmış ve 17'sinin yeri değiştirilmiştir.

Kapatılan eczanelerin çoğu, eczacılık diploması bulunmayan, eczacılık müsaadesi ile çalışan veya Müslüman olmayan azınlıktan kişilerin işlettiği eczanelerdir (Tekiner, 2005; 44). Bu uygulama mesleki standartların yükseltilmesine hizmet etmekle birlikte, azınlıklar açısından antidemokratik bir uygulama olmuş gibi görülmektedir.

Nöbet: 1922 yılında yürürlüğe giren “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname”ye göre eczanelerin dinî ve resmî bayramlarda, tatillerde sıra ile gece nöbet tutmaları kararlaştırılmıştır. İsteyen eczanelerin nöbet dışında da gece açık kalmasına izin verilmiş, gece yapılan reçetelerden %20 fazla ücret alınabileceği de ilgili kararnamenin 18. Maddesinde belirtilmiştir (Karayaman, 2008; 118).

Günümüzde nöbet uygulaması, yalnızca görevli eczaneler için eczanelerin açık olmasını zorunlu kılmakta, ancak nöbetçi olmadığı halde isteyen eczanelerin açık kalmasına izin vermemektedir. Gece yapılan reçetelerden fazla ücret alınması söz konusu olmamakla birlikte, 18.12.1953 Tarih ve 6197 sayılı Eczacılar Hakkındaki Kanun'un 39. Maddesine uyularak eczanelerde üretilecek ilaçlar için uygulanacak tarifenin 7. Maddesi, nöbetlerinin başladığı saatten bitimine kadar olan süre içinde getirilecek reçetelerdeki her majistral formül üzerinden %50 oranında nöbet zammı almalarını mümkün kılmaktadır. Tüm işlemlerin bilgisayarlarda otomatik olarak yapıldığını ifade eden pek çok eczacı, çok az sayıda da olsa böyle bir durumda söz konusu zammı alamadıklarını ifade etmişlerdir.

Günümüzde eczacı tanımı ve geçmişten bugüne rolleri

“Eczacılığın multidisipliner bir bilim dalı olması, eczacının kendisini yeniden tanımlamasında zorluk yaratan faktörlerden biridir. Eczacı ne yalnız bir tıp insanı, ne biyolog ve kimyacıdır, ama hepsinden birer parça ve aynı zamanda hepsinin bir sentezidir. Eczacılığın bir anlamda zayıflığı olan multidisipliner karakteri aynı zamanda en büyük zenginliğidir de.” (Eriş vd, 1987; 111) ifadesiyle mesleğini tanımlayan Erendiz Atasü'nün düşüncesine katılmamak mümkün değildir, ama eczacının, onun bu tanımında söz ettiği özelliklere eklenecek pek çok rolü de vardır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bu rolleri, hizmet veren, iletişimci, karar verici, öğretmen, ömür boyu öğrenen, lider ve yönetici olarak tanımlamaktadır. Kuşkusuz ki bu roller ülkeden ülkeye değişebilmekte, bazıları önem kazanıp, bazıları değer yitirmektedir.

Ülkemizdeki eczacılar açısından yukarıda bahsedilen rolleri sırasıyla irdelersek, şu sonuçlara varabiliriz:

Eczacı, sağlık hizmeti veren bir kişidir ve sağlık sisteminin olmazsa olmaz bir parçasıdır. En önemli görevi, ilaç temini ve temin ettiği ilaçların etkin ve akılcı şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bu, Osmanlı'da böyle

olmuştur, bugün de böyledir. Ancak başlangıçtaki sorumlulukları âdeta bir hekim gibi davranmayı kapsamaktayken, bugün ihtisaslaşmanın artması sonucu meslekleriyle sınırlı olmuştur.

Eczacı, hem hekimler hem de hastalar ile iletişimde bulunan bir kişidir. Hekimlerle ilaç konusunda iletişim içinde bulunabilir, ama en önemlisi hastalarla sürekli iletişim halindedir. Onları ilaç konusunda bilgilendirir ve yönlendirir. Ancak bu iletişim son zamanlarda sancılı bir hâle gelmiştir. Çünkü son uygulamalarda muayene ücretinin tahsili de eczanelere bırakıldığından hasta ile eczacılar karşı karşıya gelebilmekte, eczacı kendisinin sorumluluğunda olmaması gereken ve üstelik kendisine bir artı da getirmeyen işlemler için hastalarla problem yaşayabilmektedir. Hasta-eczacı ikilisi arasındaki bir başka sorun kaynağı da eşdeğer ilaç uygulamasıdır. Hekimin yazdığı ilaç, eşdeğeri olan bir ilaçsa ve daha pahalı ise aradaki farkın hastadan tahsil edilme yükümlülüğü eczacıya aittir. En son karekodlu ilaç uygulamasının yaşama geçirilmesi de, yeni bir sorunu beraberinde getirmiş, sistemde kilitlenmeler olmuştur. Kısacası iletişimci rolü, eczacının zaman içinde değişmeyen, ama daha zorlaşmış olan bir rolüdür.

Eczacılığın sosyal bilimler ve davranış bilimleri ile yakın ilişkisi, son yıllarda eczacılık mesleği uygulamalarına ilişkin sosyal konuların analizi ile ilgili yeni bir bilim dalı olarak tanımlanan ‘Sosyal Eczacılık’ın doğuşuna yol açmıştır (Eriş vd, 1987; 237). Sosyal eczacılığın çalışma alanlarından biri olan ‘Eczacılıkta Bilgisayar’, Osmanlı'dan günümüze meydana gelen en önemli değişikliklerden biridir. Bilgisayar artık eczacı için olmazsa olmaz bir faktördür ve eczacı iyi bir bilgisayar kullanıcısı olmak zorundadır.

Eczacı, karar veren bir kişidir ve sorumluluğu çok önemlidir. Bir hekim dalgınlıkla çocuk hastasına yetişkin dozu yazabilir. Bunu fark edip düzeltme istemesi gereken kişi eczacıdır. Ayrıca tablet formu yerine şurup formunu da önerebilir. Hekim, yazdığı dozu gözden geçirmesini isteyen eczacının uyarısına rağmen, “hücum dozu” yazdığını belirterek reçeteyi değiştirmese eczacı doktorun parafını ve kaşesini isteyebilir.

Eczacı, öğretmendir. Sosyal Güvenlik Kurumu eczanelerinde çalışanların ve özellikle kırsal kesimde eczanesi bulunanların halkın doğru bilgilendirilmesi anlamında önemli görevleri vardır. İlaçların nasıl doğru biçimde kullanılacağı ve saklanacağı, basit sağlık problemleri için reçetesiz satılan ilaçların kullanımında dikkat edilecek hususlar konusunda hastaları eğitmesi gereken kişi eczacıdır. İlacın kullanımı mutlaka tarif edilmelidir. Yine yanında çalışan personeli eğitmesi gereken kişi de eczacıdır.

Eczacı, ömür boyu öğrenen bir kişidir. Esasen tüm meslekler için geçerli olan bu kuralın eczacılar için kesinlikle uygulanması gerekir. Mesleki

gelişmeleri izleme zorunluluğu dışında sürekli öğrenmesi gereken işlemler de bulunmaktadır. Sağlık Uygulama Tebliği, sürekli değişmekte ve izlenmesi zorlaşmaktadır. İşleyiş ve mevzuat çok değişmiştir, artık ilaç müşterisi %95 oranında Sosyal Güvenlik Kurumlarıdır. Örneğin ilaç katılım payı oranı, emekli için %10, çalışan için %20'dir ve bu oranlar zamanla değişebilmektedir. İlaç çeşitlerinin artışı ve verilmesinde istenen belgelerle uyulacak prosedür eczacının her an öğrenmeye açık olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle sürekli olarak meslek içi eğitimlere katılması yararlı olacaktır.

Eczacı liderdir ve topluma yön veren bir rolü bulunmaktadır. Sağlık sorunları ile ilgili problemlerin çözümünde özellikle meslek odaları aracılığıyla söz sahibi ve yönlendirici rolünü yerine getirir.

Eczacı yöneticidir. En azından eczanesinde bulunan personeli yönetmek durumundadır. Bu durumda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Dünya Sağlık Örgütü'nün güncel tanımında geçen tüm roller eczacıların geçmişten bu güne az değişiklikle de olsa yerine getirdiği rollerdir. Burada önemli olan husus, başlangıçta eczacılık sisteminin tam anlamıyla yerleşmediği koşullarda eczacının sorumluluğunun çok daha fazla olduğudur. Bunun en önemli kanıtı eski eczacılık dergilerinde yayınlanmış olan ilaç ilanlarıdır.

Eczacı, mesleğin ilk yıllarında ilaç üretmesi gereken bir kişiydi. Üretim konusu, ilaçla da sınırlı kalmayıp, parfümeri ve kozmetik ürünleri de kapsamaktaydı. Bu, ona hem üretici ve hem de üretimde kullanılan malzemelerin tüketicisi olma rollerini de eklemiştir. Ayrıca ticari yaşamın rekabet koşullarına ayak uydurabilecek bilgi ve deneyime de sahip olma zorunluluğu bulunmaktaydı. Günümüzde çok az da olsa, sık kullanılmadığı için fabrikalarca üretilmeyen bazı pomatlar, fitil, gargara ve göz damlası gibi majistral ilaçlar eczacı tarafından üretilmeye devam etmektedir.

Bugün, eczacı odalarına kayıtlı yaklaşık 30.000 kişiden 24.000 kadarının serbest eczacı olarak çalışması nedeniyle, eczane eczacılığında sektörün doyuma ulaştığı, ilaçla ilgili oluşturulan yeni yapılanmalarda eczacının hak ettiği rolü oynayamadığı yetkili ağızlarca ifade edilmektedir (Mengi, 2010; 12).

Sonuç

Mesleğin başlangıç yıllarında eczacılık, hem halkın hem de devletin nezdinde son derece saygın bir meslek iken, günümüzde saygınlığını korumasına karşın, sürekli sorunları olan bir meslek hâline gelmiştir.

Eczacılık mesleği başlangıçta eril bir alanken ve ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin elinde bulunmaktayken, günümüzde neredeyse bir kadın mesleği hâline dönüşmüş ve yıllar içinde yaşanan gelişmelerle gayrimüslimlerin ağırlığı kaybolmuştur.

Başladığı yıllarda eczacılık mesleği, sınıflı ve babadan oğula geçen bir meslekti. Cumhuriyet döneminde özgür seçimleriyle eğitimini alanların yaptığı bir meslek olmuştur. Sancılı geçiş sürecinde gayrimüslimlerin uğradıkları hak kayıpları söz konusu olmakla birlikte, Cumhuriyet, etnisiteden kaynaklanan ayrımcılığı neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Türk Eczacılar Birliği'nin 36. Dönem Merkez Heyet Altıncı Başkanlar Danışma Kurulu Toplantısı Sonuç Bildirgesinde belirtildiğine göre, mesleğe yeni katılan eczacıların ilgili sorunların çözümü için "Yardımcı Eczacılık Sistemi" önerilmektedir. 65 yaş üstünde ve mezuniyetten sonra bir yıl için düşünülen bu çözüm, kanımca eczacının işveren rolünün önemini arttıracaktır.

Başlangıçta yalnızca sağlık kurumlarında ve serbest eczacı olarak çalışmak söz konusu iken, eğitimin fakültelerde yapılmaya başlaması ve ilaç fabrikalarının açılmasıyla, öğretim üyeliği, araştırmacı ve işletmeciler rolleri de çağdaş eczacı rolleri arasında yer almıştır. Buna karşılık teknolojinin ilerlemesi ve fabrikasyon üretimin yaygınlaşması ile 1980'li yıllardan itibaren, eczacılar ilaç yapma sorumluluğundan büyük oranda kurtulmuşlardır. Bunun sonucu üretici ve üretimde kullanılan malzemelerin tüketicisi olma rolleri minimum düzeye inmiştir.

Osmanlı'da resmi bir fiyat tarifesi bulunmadığından, eczacılar hazırladıkları ilaçların fiyatını geleneklere ve kişisel görüşlerine göre tespit ediyor, bu da pazarlık yöntemini gündeme getiriyordu. Günümüzde bu söz konusu değildir, eczacılar resmi fiyat kararına uymakla yükümlüdür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ilaç, en çok reklamı yapılan tüketim maddelerinden biri iken, günümüzde ilaç reklamı yapılması yasaktır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise, ilaç yerine kullanılması yaygınlaşmış olan ve yeterli denetime tabi tutulmadan piyasaya sürülen alternatif tıp ürünlerinin reklamının rahatlıkla yapılıyor olmasıdır. Bu konudaki kontrolün Tarım Bakanlığı'ndan Sağlık Bakanlığı'na devredilmesi ve değerlendirmeler için eczacıların içinde bulunduğu bilim kurullarının oluşturulması sorunun çözümünü sağlayabilecektir.

Günümüzde eczacılık mesleğinin yaşadığı sorunların en önemli kaynağı belki de uygulanan fiyat ve vergi politikasıdır. Eczacılar Osmanlıda asgari %3, azami %5 oranında vergi ödemek zorundaydılar, günümüzde en çok vergi veren meslek grubu olarak ikinci sırada gelmektedirler ve en az kâr marjı %25-30, en çok kâr marjı %45 oranındadır.

Son söz olarak, eczacılığın sağlık sektöründeki öneminin değişmediğini, ancak yıllar içinde ilk yıllardaki konumundan farklı bir yerde bulunduğunu bir kez daha hatırlatmak gereklidir.

Açıklama: Mesleki birikim ve deneyimini benimle paylaşma nezaketini göstererek, var olan durumu eski yıllardaki durumla karşılaştırmamda bana yardımcı olan Eczacı Sayın Mustafa Kozanlıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Kaynaklar

Altıntaş, A., "Eczacı Sınıfından Eczacı Mektebi'ne," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, Ed. Emre Dölen, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay. No. 15, İstanbul 2000, s. 1-22.

Asil, E., Şar, S., Demir, G., "Eczacılıkta Yeni Bir Bilim Dalı: Sosyal Eczacılık", *Eczacılıkta Yenilikler*, Eczacılık Fak. Yay. No.60, Ankara 1987, s. 236-242.

Baytop, T., *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Yay. No. 47, İstanbul 1985.

Baytop, T., *Eczâhaneden Eczaneye, Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar*, Bayer Türk Sağlık Ürünleri, İstanbul, 1995.

Çubukçu, B., "Cumhuriyet Döneminde Yurtdışı Farmakognozi Birimlerinde Doktora Tezi Yapanlar ve Tezleri," *Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, Ed. A. Mat, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay. No. 4390, İstanbul 2003, s.285-292.

"Edhem Pertev Beyi Nasıl Tanıdım?" *Türk Eczacı Âlemi*, Sene 1, sayı 5, Haziran 1927, s.102-103, İstanbul.

Karakoç, H. D., *İlaç Sektöründe Fiyat Rekabet*, Rekabet Kurumu Yay. No. 0178, Ankara 2005.

Karayaman, M., "Türkiye'de eczane sayılarının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemeler ve sonuçları," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.X, sayı 1, 2008, s.113-135, İstanbul.

"Kazanc Vergisinin Muaddel Şekli Karşısında Eczâcılar," *Türk Eczacı Âlemi*, Sene 1 Sayı 4, Mayıs 1927, s.93, İstanbul.

Kumbaracılar, İ., 'Eczacılığın Türkiye'de İnkışafı,' Yay. Haz. Ö. Kırkpınar, *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczaneleri*, İstanbul 1988, s.77-81.

Mengi, Z., "Eczacılar Sorunlarını Çözecek Reçete Arıyor," *Hürriyet IK*, 16 Mayıs 2010, s.12.

Sandalcı, M., "1925-1927 Yılları Arasında İstanbul'da Yaşanan Bir Patent Savaşı ve Sonuçları," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ed. E. Dölen, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay. No. 15, İstanbul 1998, s. 483-504.

Şehsuvaroğlu, B. N., *Eczacılık Tarihi Dersleri*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1970.

Tekiner, H., *Kayseri Eczacılık Tarihi*, Türk Eczacıları Birliği Yay. Fersa Matbaacılık, 2005.

Terzioğlu, A., "Dr. Neuner ve onun Osmanlı İmparatorluğu'nda hastanelerle, eczacılığı reform çabası," *1. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, Mustafa Nevzat Eczacılık, Tıp ve Kültür Evi Yayınları, İstanbul 1990, s.33.

Yıldırım, N., "Osmanlı'nın son eczacılık yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname 1922," *V. Türk Eczacılık Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri*, İzmir 2000.

Yıldırım, N., "Osmanlı'nın son eczacılık yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname 1922," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. IV, Sayı:2, 2003, s.83-108, İstanbul.

1984-1985 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 1986, ÖSYM Dokümantasyon Birimi, Ankara.

1994-1995 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 1996-1, ÖSYM Yayınları, Ankara.

2004-2005 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 2005-2, ÖSYM Yayınları, Ankara.

2008-2009 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 2009-4, ÖSYM Yayınları, Ankara.

Gördük, A. *Şeytan Diyor Eczaneyi Kapa...*, 16-07-2008,

<http://akadirgorduk.azbuz.ekolay.net/readArticle.jsp?objectID=500000008994141> adresinden 14.03.2010 tarihinde erişildi.

Azhar, S., Hassali, M. A., ad., *The Role of Pharmacist in Developing Countries*, Human Resources for Health 2009, <http://www.human-resources-health.com/content/7/1/54> adresinden 01.01.2010 tarihinde erişildi.

Eczacılık Tarihi, <http://www.ikiyabanci.com/saglik/11760-eczacilik-tarihi.html> adresinden 01.01.2010 tarihinde erişildi.

New tool to enhance role of pharmacists in health care, 23 November 2006, Geneva, <http://www.who.int/mediacentre/news/new/2006/nw05/en/index.html> adresinden 01.01.2010 tarihinde erişildi.

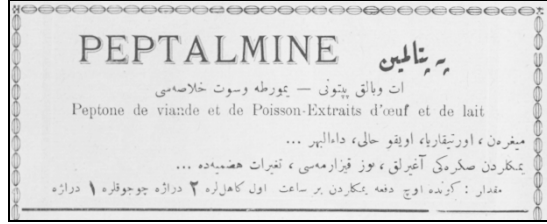
Türk Eczacıları Birliği 36. Dönem Merkez Heyeti Altıncı Başkanlar Danışma Kurulu Toplantısı Sonuç Bildirgesi, <http://www.bizimeczane.com/portal/index.jsp> adresinden 01.01.2010 tarihinde erişildi.

Ek 1. Büyük Eczâ-i Tıbbiye ve Bâhârat Deposu, Türk Eczacı Âlemi, Sene 1, Sayı 4, Mayıs 1927, s.89.

Büyük Eczâ-yı Tıbbiye ve Bâhârat Deposu

Moreno Margonato. İzmir'de Kuzuoğlu Çarşısında Numara:15. Her nev'î eczâ-i tıbbiye, müstahzarât-ı ispençiyariye mâden suları. Her nev'î esanslar ve kokular, pansuman levâzımâtı, ka'uçuk mevâdd, âlât ve edevât. İzmir'in en ucuz eczâ ve bâhârat deposudur. Bir def'a verilecek sipariş müddeâmızı isbât eder.

Ek 2. Peptalmine, Türk Eczâcî Âlemi, Sene 1, Sayı 5, Haziran 1927, s.102.**Peptalmine**

Et ve balık peptonu - yumurta ve süt hulâsası.

Migren, ürtikarya, uyku hâli, dâû'l-bahr...

Yemeklerden sonraki ağırlık, yüz kızarması, tagyîrât-ı hazmîyede...

Mikdâr: Günde üç def'a yemeklerden bir saat evvel.

Kâhillere (yetişkinlere) 2 draje, çocuklara 1 draje.

Ek 3. "Kazanc Vergisinin Muaddel Şekli Karşısında Eczâcılar," Türk Eczâcî Âlemi, Sene 1, Sayı 4, Mayıs 1927, s.93.**'Kazanc Vergisinin Muaddel Şekli Karşısında Eczâcılar'**

Eczâhâneler geçen sene neşr olunan kazanc kanûnunun üçüncü maddesinin sekizinci fıkrasında muharrer serbest meslekler erbâbının tâbî' olduğu ahkâmından çıkarılarak aynı maddenin muaddel şeklinin beş numaralı fıkrasına idhâl edilmiştir.

Bu suretle husûle gelen tebdili izah edelim. Evvel emirde şurası şayan-ı arzıdır ki geçen sene beyânnâme vermeyenler 1926 senesi için kanûnen 71. Madde-i muvakkatesi mucibince 1341 senesi verdikleri temettü vergisinin 3 mislini tediye etmişlerdi. Bu müsâade kanûnda 1927 ve 1928 senelerine de teşmîl edilmiştir. Bu suretle arzu edenler 1928 senesine kadar beyânnâme vermeyerek 1341 senesi vergisinin 3 misli taaddî etmekte muhtardırlar.

Muaddel şekilde beyânnâmelerin zaman esâsı, hazirandan mart ayına ircâ' kılınmıştır. Muaddel on beşinci madde mucibince eczâhâneler kâtib-i adlce musaddık ve kanûn-ı ticârette muharrer defâtir-i ticâriyeyi isterler ise tahakkuk idarelerince musaddık yalnız bir veyahut kazanç muâmele ve satış defteri tutmakla iktifâ' edebilirler. Bu satış defterine her günkü satışlar kaydolunur ve sene sonunda bu defterin yekûnu bir beyânnâme ile maliye şubesine i'tâ edilir ve bu beyânnâmeye rabten mevcûd sermaye dahi bildirilir. Bu suretle bir senenin satış yekûnu üzerinden eczanelerin gayrisafî kazançları her sene teşkil edecek olan en büyük mâl me'murunun riyâsetinde ticaret odası a'zâsından ve ticaret odası olmayan mahallerde belediyelerin sahib-i vukuf iki zattan mürekkeb bir komisyon tarafından ta'yîn edilecek emsâle göre ta'yîn olunacaktır. Yani eczacıların masârifât ve mübâyaâtı nazarı dikkate alınarak yalnız satış yekûnları gayri safî kazançla ta'yine esas ittihâz kılınmaktadır.

[Cem'iyetimiz işbu emsâl komisyonlarına istişârî mâhiyyette her mahallin eczacılarından müntehib iki zatın iştirak ettirilmesi için teşebbüsât-ı lâzimedde bulunmuştur] Bu suretle emsâl cedveline nâzıra ta'yîn edecek gayri sâfî kazancın 3 bin

liraya kadar kısmından %3, 3001 ile 10.000 liraya kadar kısmından %4, 10.001 ile 20.000 liraya kadar kısmından %5 nispetinde vergi tarh olunacaktır. Müstahdem beyânnâmeleri ve ruhsât ve ünvan tezkireleri hakkındaki âhkâm aynıdır.

Kazanç kanûnu ta'limât-nâmesinin vürudunda daha ziyâde izâhât verilecektir.

Ta'limât-nâme, Eczâcılar ve eczâhâneler kanûnuna zeyl olarak sıhhiye ve muâvenet-i ictimâiyye vekâletince tanzim olunan eczâhâneler ta'limât-nâmesi ikmâl edilmiştir. Ta'limât-nâmeyi temmuz nüshamızda neşir edeceğiz.

Ek 4. Edhem Pertev Bey'in Tavsiyeleri (Edhem Pertev Beyi Nasıl Tanıdım? Türk Eczâcî Âlemi, Sene 1, Sayı 5, Haziran 1927, s.102-103).

Eczacı olmak isteyen gençlere tavsiye ederim:

Mesleğe tamamıyla merbûtiyyetleri varsa intisâb etsinler. Mesleğimiz, vicdân-ı mes'uliyeti çok yüksek olan bir san'attır. Bu itibarla ticaretin diğer bazı şubatıyla mukayese edilemez. Meslekte bi-hakk muvaffak olmak isteyen gençler mektebe girdikleri tarihten itibaren muntazaman bir eczâneye devam edip, müstahzarât-ı saydelânîye i'mâlini bi-hakk öğrenmelidirler. Mesleğimiz birçok cihetlerden garbe nispetle geridir. Hatta bâzan iptidâî şekildedir. Bunu ilerletmek için şirket hâlinde laboratuvarlarda müstahzarât-ı saydelaniye ve müstahzarât-ı tubbiye i'mâline memleketimizde bazı mevâdd-ı ibtidâiyyenin den mevâdd-ı tubbiye hâline ifrâğına çalışılmalıdır.

Haftalık Mecmûadan.

**The changing position of pharmacists in Turkey:
From the late Ottoman era to the present-day**

The position and coverage of pharmaceutical profession has considerably changed recently. Presently, the function of the pharmacist and his/her position in the health system are different from the time when teaching of pharmacy started in Turkey in the 19th century. The present paper aims to examine the evolution in the pharmacist's identity and how the responsibility and prestige of the pharmacists changed with the time. For this purpose the various phases of the pharmaceutical profession are studied. Furthermore the functions of the pharmacist are compared to those given in the universal definition. The present article also aims to display the current situation of the pharmaceutical profession in Turkey and the difficulties faced by the pharmacists.

Key words: Pharmaceutical profession, History of Pharmacy, Turkey.

Osmanlı'dan günümüze eczacının değişen konumu

Son yıllarda eczacılık mesleğinin içeriği ve sağlık sektöründeki yeri, fark edilir bir değişime uğramıştır. Artık eczacının fonksiyonu ve sağlık sektöründeki yeri, meslek eğitiminin başladığı on dokuzuncu yüzyıldan farklı bir yerdedir. Bunun nedenleri, eczacı kimliğinin evriminin, bu mesleği yapanların sorumluluk ve saygınlığındaki değişimin olumlu yönde olup olmadığı, Osmanlıca meslek dergilerinden de yararlanılarak irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun için Osmanlı'dan günümüze mesleğin geçirdiği aşamalar ortaya konulmaya ve evrensel tanımında yer alan fonksiyonları günümüzdekilerle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, sağlık hizmetlerinin çok önemli bir bileşeni olan bu mesleğin içinde bulunduğu durum ve eczacıların yaşadıkları zorlukların ortaya konulması da hedeflenmiştir.

Anahtar sözcükler: Eczacılık mesleği, Eczacılık tarihi, Türkiye.

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

DERGİSİNİN YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Osmanlı Bilimi Araştırmaları (OBA), bilim, teknoloji ve tıp tarihi ile temel ve uygulamalı bilimlerin tarihini ele alan araştırma makaleleri, çeviri ve tanıtım yazıları (bilimsel toplantı ve yayınlar) yayımlamayı hedefleyen hakemli bir dergidir. Derginin öncelikli amacı, Türk bilim tarihi konusundaki araştırmaları yayımlayarak, bu bilim dalının gelişimine katkıda bulunmaktır. OBA'nın yayın dili Türkçe'dir. Dergide, İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler de yayımlanabilir. 1995 yılında yayına başlayan dergi, 2001 tarihinden itibaren yılda iki sayı (yaz ve kış) olarak yayımlanmaktadır.

Yayımlanmak üzere OBA'ya gönderilecek çalışmalarda aranan özellikler

1. Çalışmanın metni dört kopya olarak bir adet disket kaydıyla (PC Word) birlikte editöre gönderilmelidir.
2. A4 kağıda tek yönlü ve tek satır aralıklı basılmış olan metin, boyutları 12.5 x 18.5 cm olacak şekilde düzenlenmiş olmalı; yazı karakteri olarak Times New Roman Türk kullanılmalıdır. Metin 11 punto, dipnotlar 8 punto, makale başlığının tamamı büyük harflerle 12 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin içindeki bölüm başlıkları sadece baş harfleri büyük 11 punto ve koyu; bölüm alt başlıkları ise, 11 punto italik ve beyaz olacak şekilde düzenlenmelidir.
3. Çizelgeler ve çizimler ana metnin içindeki yerlerinde, ekler metin sonunda olmalıdır. Dipnotlar sayfa altında verilmelidir. Kitap ve dergi adları beyaz italik, makale başlıkları tırnak içinde yazılmalı, kitapları yayımlayan kurumların adları açık olarak (İstanbul Üniversitesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, vb.) belirtilmelidir.
4. Yukarıda belirtilen özelliklere uygun olarak hazırlanmış olan çalışmanın, ekler, resim, şekil ve tablolarıyla birlikte 40 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
5. Yazının ilk sayfasında, çalışmanın başlığı, yazar / yazarların adı ve adresleri bulunmalıdır.
6. Metin sonunda en az 100 kelimelik bir özet verilmelidir. Türkçe makalelerin özetleri İngilizce, yabancı dilde yayımlanacak makalelerin özetleri Türkçe ve İngilizce verilmelidir. Özetlerin altında en az üçer adet İngilizce ve Türkçe anahtar sözcük yer almalıdır.
7. OBA'ya gönderilen çalışmalar, yazar ve hakem kimliği gizli tutularak üç hakeme gönderilir. Çalışma, hakemlerden en az ikisinin raporu olumlu ise yayımlanır.

Çalışmaların gönderileceği adres:

Feza Günergun (editör)

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Bilim Tarihi Bölümü

Ordu Cad. No. 196, Beyazıt - Fatih

34134 İstanbul

Tel: 0212 440 00 00/15978; Fax. 0212 511 43 71

E-posta: fezagunergun@yahoo.com